

FILOZOFIJA POLITIKE

1. LEGALITET
2. LEGITIMITET
3. POJAM USTAVA
4. SOLON, KLISTEN I PERIKLE
5. PLATON - DRŽAVA
6. PLATON - ZAKONI
7. ARISTOTELOVO SHVATANJE PRAVEDNOSTI
8. ARISTOTEL - POLITIKA
9. ARISTOTEL - OBLICI DRŽAVNOG UREĐENJA
10. ARISTOTELOVA KRITIKA PLATONOVE DRŽAVE
11. TOMAS HOBS - LEVIJATAN
12. LOK - PRIRODNO STANJE
13. RUSO - DRUŠTVENI UGOVOR
14. RUSOOVO I KANTOVO RAZLIKOVANJE „OBLIKA UPRAVLJANJA“ I „OBLIKA VLADAVINE“
15. KANTOVA POLITIČKA FILOZOFIJA
16. ALEKSIS DE TOKVIL I PROBLEM TIRANIJE VEĆINE
17. DŽ.S. MIL
18. MAKS VEBER "PRIVREDA I DRUŠTVO"

LEGALITET

O legalitetu je moguće govoriti na dva načina:

- 1) u užem, pravno-pozitivističkom smislu, i
- 2) u širem, pravno-filozofskom i političko-filozofskom smislu

U prvom smislu, legalitet se razmatra u okvirima jednog *datog konkretnog* sistema prava, ili načelno, u okviru neke hierarhije pravnih normi; a u drugom: u kontekstu niza filozofskih, etičkih, političkih učenja i društvenih, političkih, ekonomskih i drugih činjenica koja utiču ili trpe uticaj datih pravnih propisa.

Tako legalitet predstavlja i načelo modernih pravnih sistema i jednu od temeljnih ideja pravne i političke filozofije.

U *užem*, pravno-pozitivističkom smislu, načelo legaliteta se ispoljava u dva oblika:

- i) kao zahtev/obaveza da pravni akti manje pravne snage budu u saglasnosti sa pravnim aktima više pravne snage (→ *formalna zakonitost*)
- ii) kao obaveza organa uprave, sudstva i drugih organa sa javnim ovlašćenjima da rade u skladu sa zakonima i drugim na zakonu zasnovanim opštim pravnim aktima (→ *materijalna zakonitost*)

i ovo načelo legaliteta obezbeđuje *pravnu sigurnost i izvesnost*.

U *instrumente* ostvarivanja ovog načela spada princip *nullum crimen, nulla poena sine lege* = da se kao krivično delo može smatrati samo ono što je unapred zakonom kao takvo određeno i da se može izreći samo kazna koja je zakonom za takvo delo bila predviđena, u vreme kada je delo učinjeno. Ovaj princip je toliko važan da se u pravu on sam nekada naziva načelom legaliteta (zakonitosti).

Princip da zakoni i drugi propisi, osim vrlo izuzetno ne važe retroaktivno, to jest, vremenski unazad, takođe je bitan za načelo zakonitosti.

Međutim, njegovo ostvarivanje i zaštita ne postižu se samim proglašavanjem; da bi se poštovanje načela legaliteta bolje postiglo, radi kontrole zakonitosti, uvode se razne mere: dvostepenost ili više stepenost postupka; takođe i ustanove upravnog spora i ustavnog sudstva...

Princip legaliteta u pravno-pozitivističkom smislu mora se uvrstiti u *minimum kriterijuma* koje jedan pravni poredak treba da zadovolji. I od strane većine pravno-filozofskih škola to se tako i smatra, ali one od prava traže i **više** nego što je puka usklađenost normi niže pravne snage sa onima više pravne snage, i da se fizička i pravna lica i državni organi pridržavaju zakona.

U *širem* smislu, princip legalnosti zahteva da pravni poredak počiva na određenim **humanističkim etičkim vrednostima i političkim principima** koje štiti i omogućuje da se ostvare, približavajući pravo i *pravedno*. On podrazumeva načelo vladavine *prava*, vladavinu *zakona* a ne ličnosti ili tela, i u ovom kontekstu princip legaliteta deluje kao **faktor ograničavanja vlasti**. A samom pravu omogućava da bude što racionalnije i zasnovano na izvesnim univerzalnim vrednostima – koncepcija prirodnog prava, ili danas: univerzalnih ljudskih prava i pretpostavki za njihovo ostvarivanje.

Tako shvaćen, princip legaliteta podrazumeva vezanost pravom svih, pa i najviših nosilaca vlasti i isključuje ličnu vlast ili monopol vlasti raznih elita, avangardi, vođa, neformalnih grupa i vanustavnih faktora društvene moći.

Sa druge strane, ovako shvaćen, princip legaliteta predstavlja više jedan *asimptotički ideal* nego stvarnost. Jer, politička moć iznalazi uvek nove oblike i mogućnost da svoj uticaj ostvari, a univerzalne pravne norme da mimoiđe.

U tom smislu, i istorijsko iskustvo i savremena pravna i politička nauka i praksa, potvrđuju da postojanje ustava već time ne garantuje da će postojati i u *ustavnost* u pravno-filozofskom, političkom i sociološkom smislu; isto tako, postojanje zakona, još ne znači da je uspostavljena zakonitost, čak i ako se ti propisi sprovode u život.

Moguće je, štaviše, da bude i suprotno: što više pravnih propisa, manje zakonitosti. Plus činjenica da preterano veliki broj propisa povećava i neodređenost i potkopava pravni sistem: *Plurimae leges, corruptissima res publica* (Tacit).

Prema tome, jačanje legaliteta (načela zakonitosti) i u usko pravnom, i u šire filozofskom smislu, svakako predstavlja veliki napredak, i rezultat vekovnih borbi i nastojanja – i teoretičara i praktičara. Zato se svaki korak ili značajniji slučaj njegovog uvođenja ili učvršćivanja tretira kao *doprin*os civilizacijskim tekovinama.

U uskoj vezi sa pojmom i problematikom principa legaliteta je i pojam **legitimnosti**; obe kategorije imaju koren u rimskom pravu.

Prvobitno, *legitiman* je bio sinonim za zakonit ili zasnovan na pravu. Međutim, pogrešno je nekritički i linearno uzimati legalnost kao *oblik legitimiteti*; a postoji veoma izražena tendencija da se nešto što se smatra legalnim (u skladu sa izvesnim pravnim izvorom), bez obzira na opšte ciljeve i karakteristike dotičnog pravnog sistema, proglašuje i legitimnim.

→ **Max Weber**: za najvažnijih oblika legitimne vlasti smatra *zakonitu vlast*; legitimna vlast je zakonita vlast – ona koja svoje pretenzije na zapovedanje izvodi iz svoje *zasnovanosti na zakonu*. To može značiti da je zakonit izbor, to jest da je izbor u skladu sa pravnim propisima, i da je način vršenja date vlasti zakonit – tj. u skladu sa zakonima; pod zakonima podrazumevajući opšte pravne akte koje su donela zakonom predviđena tela i na zakonom propisani način.

→ Gde je tu problem?

→ problem je u tome što ako stvari uzmemo na ovaj način, onda sledi da čak *tiranska vlada* može da bude zakonita i legitimna, samo ako se u svom vladanju upravlja prema zakonima, koje je sama donela.

→ Nedostatak izvođenja legitimiteta iz legaliteta je u **formalizmu** ovakvog stanovišta: gleda se samo na formalnu stranu *donošnja* zakona, a ne i na to kakvi su zakoni. Iako je legalitet neophodan uslov legitimiteta vlasti, čini se da on još nije i dovoljan uslov. I ovo je problem koji je još od antičkih vremena mučio mislioce.

Politička volja – pravo – etički principi

Pravo je od samih svojih početaka *višestruko protivrečno*: sa jedne strane, ono je **izraz političke volje**, ali sa druge strane, ono je i instrument **racionalnog** regulisanja odnosa i sukoba u društvu, i način *ograničavanja* te iste političke volje.

→ Ustavno pravo se rađalo u procesu uspostavljanja **ustavnosti** kao oblika *ograničavanja* političke samovolje, kao regulisanje vršenja političke vlasti i kao skup individualnih prava i sloboda koji takođe deluju kao faktor ograničavanja vlasti.

I tu je nedostatak pravnog pozitivizma: tretirajući pravo isključivo u funkciji političkog sredstva i definišući ga *državnom prinudom* koja se koristi radi njegove *primene* kao bitnom odredbom, pravni pozitivizam je isključio **meta-pravne** osnove pravnog poretka, i.e: izbacio je svaku mogućnost transcendentne kritike pravnog sistema, oslonac koji bi se našao izvan samog tog sistema, u nekom sistemu vrednosti, političkoj ili pravnoj filozofiji, etici,...

Pravni pozitivizam je celokupnu kritiku prava sveo samo na saglasnost između normi obzirom na njihovo mesto u hjerarhiji, i efikasnost prava – odnosno: ispitivanje uslova njegovog važenja. A to sve u krajnjoj liniji može biti samo manifestacija prinude, sile, dovoljno moćne političke volje.

Cela istorija nas uči da je priroda političke vlasti takva da *po njoj imanentnim* zakonima teži svojim *vlastitim* ciljevima: uvećavanju i koncentraciji, usavršavanju instrumenta moći, širenju njenog uticaja i dominacije, itd. U tom kontekstu, politička vlast je pokazivala stalnu tendenciju da pravo tretira kao puko *sredstvo*, *instrument* izražavanja i sprovođenja svoje volje.

U tako shvatanom pravu, iz njega su isključivani pravda i racionalnost kao njegova *unutrašnja suština i sadržina*.

Uopšte, sukob između političke volje sa jedne strane, i prava ili osećanja pravde, jedna je od **karakteristika istorije**, ali i jezgro pravne i pravno i političko-filozofske problematike i tradicije. – protivrečnost između nametnutog poretka i autentične ljudske slobode predstavlja glavnu liniju razdvajanja po kojoj sve značajnije mislioce možemo podeliti na one koji su favorizovali jednu ili drugu stranu ovog antinomičnog para kategorija i pojava.

Platon i Aristotel

Platon je prvobitno nastojao da zasnuje idealnu zajednicu na principu vladavine mudrosti kao najviše vrline, vladavinu filozofa-upravljača, smatrajući da je tako istovremeno moguće izmiriti etiku i politiku. To je osnovna ideja i sadržaj njegove *Države*.

U *Državniku* je takav sistem još uvek smatrao idealnim, ukoliko bi se uspelo pronaći mudrog državnika; takvog ne bi trebalo ograničavati nikakvim zakonima, jer oni uvek znače prosek, a natprosečne ljude ne bi trebalo sputavati osrednošću.

Ali, pošto je zaključio da su mudri i sposobni upravljači koje ne bi trebalo ograničavati nikakvim pravilima *retki*, i da bi možda čak i oni podlegli strastima, Platon je u *Državniku* izložio **drugo po redu najbolje uređenje**, u kojem bi i *obični* ljudi mogli dobro upravljati. Činili bi to na taj način što bi u zakone uneli ono što rade mudri državnici u drugim zemljama.

Stičući iskustva, Platon je morao sve više da *napušta* svoje ideale. *Preokret* do kojeg je došlo u njegovim shvatanjima izražen je u *Zakonima*.

Platonovo razočarenje u političare uvrstilo ga je među filozofske rodonačelnike jedne velike ideje, ideje o **vladavini zakona**: oni koji su prethodno bili upravljači sada su *sluge zakona*, jer od toga više nego od ičega drugoga zavisi i održavanje i propast države.

Aristotel se u *Politici* opredelio za vladavinu zakona iz istih razloga iz kojih ju je Platon pod stare dane prihvatio kao najbolji oblik uređenja za smrtno ljudstvo sa njima svojstvenim manama. Aristotel je smatrao da nije dobro da vrhovna vlast uopšte pripada čoveku a ne zakonu, zato što je čovekova duša *podložna strastima*: zahtevati da vlada zakon, znači zahtevati da vlada *bog i um*, a zahtevati da vlada čovek znači dopustiti i životinji da vlada. Oni koji traže pravdu, traže *sredinu*, a *zakon je sredina*.

U vezi sa zakonima, Aristotel je zapazio problem koji je i danas aktuelan: *kako obezbediti da zakoni budu dobri*, kako osigurati da oni koji ih donose budu zaista sposobni za to? Jer, ako su zakoni rđavi, onda se stavom o vladavini zakona ništa ne rešava.

Svojom teorijom o praktično najboljem obliku vladavine i državnog uređenja, Aristotel je pokušao da da odgovor na ovo pitanje, ali je njegov zaključak na kraju da vrhovna vlast ipak treba da pripada mudro sastavljenim zakonima, dok nosioci vlasti (bilo da ih ima jedan ili više) treba da raspolažu tom vlašću samo utoliko ukoliko zakoni nisu precizni, jer nije lako opštim odredbama obuhvatiti sve pojedinačne slučajeve.

Ipak, ostaje pitanje kakvi treba da budu mudro sastavljeni zakoni i taj problem i dalje ostaje problem.

Hrišćanska učenja su veoma mnogo doprinela da biblijska ideja o božanskoj vladavini posredstvom zapovesti postane jedan od *temelja zapadnoevropske civilizacije*. No, borba za vladavinu zakona i demokratiju bila je dugotrajna.

U periodu nastajanja moderne teorije demokratije i prvih demokratskih ustanova u novom veku, oživele su i stare rasprave o prirodnom i ljudskom i pozitivnom pravu, o odnosu morala i prava, prava i sile, o čovekovim prirodnim pravima koja pozitivno pravo mora poštovati, itd.

Ideja o *vladavini prava* postala je **osnova moderne teorije ustavnosti** i pokreta koji su se borili za ostvarivanje te ideje, kao i instrumentom borbe protiv kraljevskog apsolutizma.

Lok

je u tom smislu *rodonačelnik* moderne demokratske teorije, i teorije o čovekovim *prirodnim pravima*. On je smatrao da vlada i vlast **nisu sami sebi svrha**, već postoje u funkciji zaštite čovekovih prava i stvaralačkih potencijala.

Prirodna prava koja pripadaju čoveku samom činjenicom da je ljudsko biće, Lok je shvatao kao osnovu i svrhu radi koje se vlade uspostavljaju. Shodno tome, i *pozitivni zakoni* koji se

donose moraju *doprinositi* toj svrsi da bi vlada koja ih donosi mogla pretendovati na legitimnost.

Za Loka kao rodonačelnika moderne demokratske teorije, svaka vlast bi trebalo da bude ograničena time što mora služiti svrsi koju su joj umni ljudi namenili, pa tako nikakvo telo – ni pojedinac ni skupština – ne mogu imati neograničenu vlast. A time je i *sadržina zakona ograničena*, tj. **ni zakonima** se ne može narediti sve što bi neka politička volja htela.

Lok je **tvorac koncepcije ograničene vlade**, vlade koja svoju legitimaciju dobija pristankom onih kojima vlada. Zato i pozitivni zakoni koje ona donosi, moraju da ispune određene uslove da bi se mogli smatrati zakonima u pravom smislu; takvi su npr: da čak ni zakonodavna vlast koju je Lok smatrao najvišom vlašću u svakoj zemlji, ne sme da bude arbitratna nad životima i imovinom drugih ljudi; niti može za sebe da prisvoji vlast upravljanja na osnovu improvizovanih dekreta, već je dužna da deli pravdu i da rešava o pravima podanika na osnovu objavljenih važećih zakona i preko poznatih ovlašćenih sudija; i u slučajevima mora biti dosledna – sve podjednako tretirati na osnovu objavljenih ustanovljenih zakona...

→ Lokova koncepcija slobode je **sloboda u granicama zakona**; za Loka, tamo gde prestaju zakoni, počinje tiranija.

Za nas je, međutim, danas problem isti kao što je bio za Aristotela: **koji** su zakoni mudri i prihvatljivi, i kako obezbediti da ih donose oni koju su za to sposobni?

Savremene koncepcije

Radbruch

je dugo vremena pripadao krugu pravnog pozitivizma, ali se držao i prirodno-pravnog shvatanja da je pravo *stvarnost čiji je smisao da služi pravdi*. Pravedno je za Radbruha **apsolutna vrednost** koja se ne može izvesti iz neke druge vrednosti; za odluku o tome da li je neka norma pravna ili nije, kriterijum ne leži u obezbeđivanju državne prinude, već u **svrsi** koju ona ispunjava. Pravo je u tom smislu **skup naloga za zajednički život**.

→Pravo može pozitivno da važi, a da uprkos tome ipak bude neispravno.

Uopšte, sve je više radova u oblasti političke i pravne filozofije isticalo **metappravni** karakter osnovnih principa u odnosu na koje su čitavi pravni sistemi instrumentalni.

Međutim, treba pomenuti sledeću istorijsku činjenicu: da je vreme između dva svetska rata, a posebno posle drugog svetskog rata, doprinelo jačanju pozitivističkog pristupa, bez obzira na mogućnosti njegove zloupotrebe.

Ovo stoga što su pod maskom legitimiteta i viših vrednosti, pravljene mnogi totalitarni i nehumani sistemi, ili vlast preuzimana uzurpacijom; odnosno, pod maskom legitimiteta i viših vrednosti, pravdan je nedostatak legaliteta.

→ npr. dok je *Oto Kirhajmer* 1932. g. smatrao da očuvanje sistema Vajmarske republike nalaže da se pitanje legitimiteta razmatra u pravnim okvirima tog sistema, jer on daje velike šanse (demokratija, podela vlasti, nezavisno sudstvo i sl.), dotle se *Karl Šmit* zalagao za vanpravne uzurpatorske poduhvate, pravdajući ih time da su volja i interes naroda iznad prava, da postoji stanje nužde, viši interes, itd.

Posle drugog svetskog rata, mnogi pravници su jednostrano pribegavali pravnom pozitivizmu kao spasonosnom leku protiv ideološke zloupotrebe prava. Međutim, nije reč o tome da se povučemo u pravni pozitivizam pod vidom ideološke neutralnosti, već o tome da se poduzme kritička analiza pravnih i vanpravnih, pa i ideoloških stavova i činjenica koje mogu uticati i utiču na sadržaj i karakter pravnih normi, odnosno političkih režima i ustanova.

A činjenica je da pozitivizam *uopšte nije u stanju da vlastitom snagom obrazloži važenje zakona*.

LEGITIMITET

U najopštijem smislu, legitimitet znači *utemeljenje i delanje političke vlasti na principima koji su opšte prihvaćeni u okviru jedne političke zajednice*; - princip legitimiteta implicita da pripadnici jedne političke zajednice ne prihvataju poredak samo iz navike i običaja, individualnog interesa ili straha od represije, već iz **uverenja u njegovu valjanost i opravdanost**.

Otuda, stanje legitimiteta uvek pretpostavlja usaglašenost prirode političkog poretka i principa njegovog utemeljenja sa načinom mišljenja jednoga naroda.

→ **Legitiman** je onaj poredak u kome postoji **saglasje** između političke formule kojom se pravda vladarski titulus i nazora naroda, odn. politički subjektiviziranih pojedinaca, o *prirodi* toga poretka. Legitiman poredak uvek stoji u određenom odnosu sa principima **prava i pravičnosti**, i obuhvata stanje **dobro uređenog poretka**. Ovo stanje *suprotno* je stanjima bezakonja, anarhije, nesigurnosti i samovolje; - stanje *neosiguranih sloboda i neuređenih prava* nije *ni legitimno ni političko*.

Principi legitimiteta uvek sadrže, otuda, i određenu **ideju zajedničkog života u državi**, i tako se približavaju *samom pojmu politike*. U tome je suština Aristotelove napomene da je *samo poredak vrline, politički poredak*.

Problem legitimiteta predstavlja **središnji problem političke filozofije**; to je jedno od najsloženijih filozofskih pitanja, na koje nijedna politička filozofija do sada nije odgovorila.

→ **Rusou** pripada zasluga da je problem političkog legitimiteta označio kao **ukupnost prvih principa politike**, i odredio ga kao **središnji problem političke teorije**. On se pita o *uslovima mogućnosti legitimne i sigurne vladavine*, kada se uzmu ljudi kakvi su, a zakoni onakvi kakvi mogu da budu.

Težnja za legitimitetom univerzalno je svojstvo političkih poredaka, i čitava politička istorija u biti predstavlja jednu stalnu težnju i borbu vladajućih elita za racionalizaciju sistema političke vladavine. Različite formule legitimizovanja političke vlasti su centralna tema tehnologije i tehnike vladanja, ali i instrumenti demokratske političke misli, pokreta naroda i klasa u borbi protiv političkih vlastodržaca i političkih poredaka koji krše društveni i politički etos.

Otuda, potreba za legitimitetom je uslov svake vladavine, a postojanje legitimiteta je znak *dobre vladavine*.

Pitanje o legitimitetu uvek je pitanje uverenja o dostojnosti političkih institucija od strane onih nad kojima se vlada. Između naroda, to jest subjekata, i političke vlasti, oduvek je postojala doza straha i nepoverenja: narod strahuje od vlasti, jer je ona uvek i potencijalno (pa čak i onda kada je demokratska) oblik političke opresije. Sa druge strane, politički upravljači, čak i kada uživaju u stanjima najpotpunije submisije podanika, potencijalno strahuju od rastakanja ove lojalnosti i političkog revolta.

U prirodi je principa legitimiteta da se **prevlada** ovaj misteriozni i uzajamni strah i sumnje koje uvek postoje između onih koji politički upravljaju i onih nad kojima se vlada. Principi političkog legitimiteta olakšavaju tegobe vladavine i onima koji vladaju i onima nad kojima se vlada.

Mada politička moć uvek u sebi sadrži moment **sile** kao svoje *unutrašnje svojstvo*, politička istorija uči da sila nikada *nije* dovoljna da bi se zadobila poslušnost onih nad kojima se vlada: Monteskje je u tom smislu pokazao da je **strah** princip onih vladavina koje su oslonjene na silu, i samo njenim dejstvom one teško da mogu zadobiti političku poslušnost.

→ Principi legitimiteta su upravo oni razlozi kojima se utvrđuje i pravo da se vlada i dužnost da se pokorava, a i saglasnost između onih koji politički vladaju i onih nad kojima se vlada. A formiranje uverenja i klime da su ovi principi pravični i razumni, stvaranje uslova za njihovo poštovanje, čine odnos između vladara i onih nad kojima se vlada mekšim, podnošljivijim, sa više uzajamnog respekta i sigurnosti.

Principi legitimiteta otuda ne olakšavaju samo tehnologiju političke vladavine; oni je **demokratizuju i humanizuju**.

Sve vladavine znaju da sila nije titulus. I zato je *prva karakteristika* političke legitimacije da *obesnaži silu* i poveže je sa moralnim idejama pravde, prava i razuma. U principima političkog legitimiteta uvek je sadržan element *simbioze* između političkih vladara i podanika. Otuda, odgovor na **ključno pitanje političke metafizike**: šta je **esencija** političke moći – svodi se u krajnjoj liniji na pitanje političke lojalnosti; - onaj ko zna **razloge podaništva**, zna i unutrašnju prirodu političke moći.

Principi pomoću kojih se vlast legitimizuje, *humanizuju i omekšavaju* političku vlast onoliko koliko se i od vladara i od podanika prihvataju kao racionalni i pravični.

Momenti legitimizovanja političke vlasti

→ilegitimitet, kvazilegitimitet, prelegitimitet

Ilegitimitet

→politički legitimitet, kako pokazuje politička istorija, nije jedno nepromenljivo stanje političkih odnosa, institucija i svesti; u istoriji političkih borbi naroda i grupa, legitimitet je uvek išao u paru sa pojmom **ilegimiteta (uzurpacije)**.

Ilegitimna vladavina može da se označi kao *antiteza legitimnoj vladavini*: to je vladavina u kojoj se vlast izražava u skladu sa principima i pravilima koji su nametnuti *silom* i nisu prihvaćeni od onih nad kojima se vlada. Po pravilu, praćena je detronizacijom legitimiteta i grubim nasrtajima na slobodu i autonomiju podanika. U nedostatku autoriteta, ilegitimna vladavina pribegava zastrašivanju, ili pak formama nasilne mitologizacije nametnutih političkih formula.

Kvazilegitimitet

→od svih stanja političke vladavine, ovo je **najteže identifikovati**, jer je u prirodi kvazilegitimne vladavine da se predstavlja momentima koji *nisu u saglasju sa njenom prirodom*, odnosno da se predstavlja onime što nije. Takve tipove političke vladavine već je identifikovao Aristotel: *pambasileja* – vlast jednog suverena u svim pitanjima, ali sa istom vrstom moći koju pleme ili polis ima u javnim pitanjima; *aisumetiea* – izborna forma tiranije – dopušta postojanje skupštine, ali čini svaki napor i upotrebljava sva sredstva i prevare, da bi osigurala da najgori uđu u nju – dakle, da nema nikakav politički autoritet i moć.

+ još jedna vrsta kvazilegitimiteta: takav tip vladavine koji počiva na principima koji su *konfliktni*, i koji, uzeti za sebe, nisu dovoljan osnov stabilne vlasti; tip vladavine koji u suštini počiva na nerazrešivim protivrečnostima

→Tacit i Makjaveli su ove tipove vladavine dali u opisima prerušavanja imperatorske vlasti u Rimu; ova vlast sadržavala je dva ili više principa političke moći: imperator je bio biran i potvrđivan od Senata, ali i vezan opštim duhom *lex regia* koji u osnovi čini jednu formu *transfere* moći naroda u ruke vladara. Međutim, ni najmoćniji imperatori Rima nisu uspevali da nametnu i stabilizuju legitimistički princip vladavine i formiraju zasebne političke dinastije: svaki pokušaj zasnivanja dinastije završavao se bunama, političkim neredima i građanskim ratom.

Imperijalna moć sadržavala je u sebi značajne elemente republikanske tradicije, mada ova nikada nije bila do kraja prihvaćena i sankcionisana kao modifikacija rimske konstitucije.

Podatak da je Julije Cezar morao proglašavati božansko poreklo da bi ojačao svoju vlast, upućuje na obeležja ovog stanja.

Drugi primer je vladavina Luja Filipa koju opisuje Meternih: vlast Luja Filipa nije bila utemeljena ni u naslednim pravima ni u nacionalnim izborima.

Prelegitimitet

→politički prelegitimitet označava proces inauguracije *novog* tipa legitimiteta kojim se raniji princip legitimizovanja političke vlasti *zamenjuje*. Zasniva se na razvalinama staroga režima i pratilac je velikih socijalnih i političkih mena.

Predstavlja najopasniju situaciju u kojoj se neki politički poredak može naći, jer je to stanje u kome se narod tek *privikava* na nove principe vladavine, ubeđujući se u njihovu pravičnost i racionalnost. Prelegitimitet označava stanje u kojem vladavina pruža podršku novim principima, protiv otvorene ili skrivene opozicije prema njemu.

Legitimitet i legalitet

Odnos između legitimiteta i legaliteta je *središnje pitanje* u razlaganju različitih stanja legitimizovanja političke vlasti. Često se označava kao ključno pitanje političke filozofije, i sve velike političke teorije bavile su se njim.

Klasične političke teorije nisu razdvajale legitimitet od legaliteta, smatrajući da se dostojnost jednog političkog poretka i pravo na vladanje zasnivaju na *oba* ova principa: da bi politička vlast bila pravična i valjana, ona mora biti *podjednako i legitimna i legalna*.

Ova se konstrukcija prepoznaje već kod Cicerona, Tome Akvinskog, a naročito u tradiciji prirodnopravne teorije.

Osnovno je polazište da se zakonu koji je nepravičan i koji negira pravdu, *osporava* karakter zakona, a po njemu stvorena stanja označavaju se kao stanja anomije i pleoneksije.

U skladu sa ovakvom koncepcijom prava i pravičnosti, klasična politička filozofija i jurisprudencija definišu legitimnog vladara i tiranina kao *nosioce neispravnog titulusa*, sa statusom ***ex defectu tituli***.

Ovo stanovište o identitetu stanja legaliteta i legitimiteta ostaje dominantno i u političkoj kulturi premoderne evropske države: u ovoj tradiciji, u pojmu legitimiteta uvek se sažima ne samo vera, poverenje (*veritas*), već i pristanak (*concensus fidelium*) i korisnos (*probitas*).

Do jasnijeg razlikovanja legitimiteta i legaliteta dolazi u političkoj teoriji i jurisprudenciji XVIII i XIX veka, a naročito u doktrini pravnog pozitivizma. Legitimno se koristi za nešto što je *utemeljeno na ustavu*, dok je legalno *ono što ustavu pripada*.

U teorijskom smislu, problem postaje ***centralno jezgro nemačke političke filozofije***, i sažima se u raspravu o odnosu ***legaliteta i moraliteta***: Kant, Fichte Hegel

Kant – jasno razdvaja ova dva pojma: čin počiva na čistom legalitetu onda kada *nema čistog moralnog motiva*, već samo strah od štete ili kazne kojom pretil zakon. Legalno je ono što je učinjeno prema zakonu, ali ne iz duha zakona, iz moralnog poštovanja.

Juristički shvaćen pojam slobode legalitet stoje u uskoj vezi: sloboda koja je zasnovana i počiva samo na prostom ***spoljašnjem*** delovanju i zakonitosti. *Sadržaj*, pak, ove spoljašnje slobode¹ preciziran je u pojmu ***prava***, kao odnos u kojem se volja jednog uproeuđuje sa voljom drugoga, na osnovu opštih i slobodnih zakona. Otuda, spoljašnja sloboda počiva na uređivanju odnosa ljudi na osnovu principa legaliteta, a ne moraliteta.

Pojam ljudske slobode je početna tačka u razgraničavanju pojmova moraliteta i legaliteta i u ***Fichteovoj*** političkoj filozofiji. I kod njega sloboda počiva na principu kegaliteta, a ne moraliteta: u jednom društvenom poretku slobodno bioće je moguće kada je sloboda pojedinca tako ograničena da drugi može pored njega da postoji slobodno; *svako se oslanja na legalitet drugoga, nezavisno od njegovog moraliteta*; otuda je i poredak države u odnosu sa pravnošću spoljašnjeg delanja, a ne sa unutrašnjim moralitetom.

Hegel – takođe razdvaja legalitet i moralitet, legalitet vezujući za formalno ili apstraktno pravo i puku spoljašnju formu slobode, a moralitet za princip individue, i stoga nešto potpuno subjektivno. Ova dva principa su *shintetisana* u višem principu: ***običajnosti (Sittlichkeit)***.

Prema Hegelu, nijedan od ova dva momenta, ni moralitet ni legalitet, ne mogu postojati za sebe, već moraju imati određenu formu *etičnosti* za osnov, a to je upravo običajnost. Bez toga, pravu nedostaje momenat subjektiviteta, a moral ostaje sam za sebe, njemu nedostaje stvarnost.

---

¹ Unutrašnja sloboda počiva na moralnom zakonu

Restauracija

→ pojmovi legaliteta i legitimiteta se jasno razlikuju: pojmom legaliteta iznačava se sve što je utemeljeno na ljudskom delanju, ljudskoj volji i ljudskom umu, dok legitimitet označava metafizičko ili božansko utemeljenje i poredak; - legitiman je onaj poredak koji se zasniva na prirodnom i božjem pravu.

Do radikalnog **prevrednovanja** u prosuđivanju odnosa legitimiteta i legaliteta dolazi sa doktrinom **pravnog pozitivizma**, koja raspravu o osnovama i kvalitetu političke vladavine zamenjuje raspravom o **formalnim uslovima** njenog postojanja; - *Postojanje zakona je jedna stvar, njegova vrednost ili nevrednost druga*. Legalitet postaje moderni **ekvivalent** stanja legitimiteta sa naglašenom naznakom izvođenja pojma legitimiteta iz **formalno-pravno** shvaćene kategorije pravnosti.

→ Legitimno je ono što je zasnovano na ustavu, odnosno zakonu, a kao garant legitimiteta služi politička prinuda. Tako se na ovaj način, princip legitimiteta u suštini svodi na princip **efikasnosti**: koliko je državni aparat efikasan u sprovođenju zakona.

Shodno tome, i tiranska vlast može biti legitimna, samo ako je zžurna u sprovođenju svojih zakonskih odluka: ono što se obično tumači kao samovolja, postaje samo jedna **pravna mogućnost** autokrate da donose svaku odluku po sebi, da bezuslovno određuje delatnost podređenih organa i da u svako doba postavljene norme, ukine ili izmeni.

Moderne teorije o političkom legitimitetu

→ ideja **legitimizma**, doktrina *longus tempus*, doktrina *prirodnog prava*, različite varijante *institucionalnog legitimiteta*.

Ideja legitimizma neposredno se nadovezuje na prve demokratizacije legitimiteta u političkim teorijama prosvetiteljstva, i pripada periodu restauracije. Legitimisti su, naime, bili francuski rojalisti koji su verovali da kralj Francuske i Navare treba da bude biran prostom primenom Salijskog zakona; oni su naslednici starije grane Burbona koje je zbacila revolucija 1830.g.

Tako, vrhunac doktrine legitimizma predstavlja **de Mestr**, koji je bio najuticajni filozofski zagovornik *ancien regime*-a: protiv slogana: *sloboda, jednakost, bratstvo*, a za slogan: *tron i oltar* (monarhija + crkva).

De Mestrov program se sastojao u restauraciji nasledne monarhije, smatrajući monarhiju najboljim političkim poretkom, monarha idealnim vladarom, a tako ustanovljene principe legitimiteta svete, jer bez njih čovek ne bi mogao da kontroliše svoje negativne impulse.

Svoju ideju De Mestr je preuzeo od **Berka**, koji međutim pripada jednoj drugoj struji: doktrini *longus tempus*, ili *konzervativizma*, prema kojoj se legitimna i solidna vladavina utemeljuje na **političkoj običajnosti**, otelovljenoj u tradicionalnim političkim institucijama – kao rezultat duge političke memorije i tradicije jednog društva; - otuda naziv: *longus tempus*, - jer se smatra da se nacija i društvo ne mogu formirati izborom, trenutačno, mehanički, već predstavljaju rezultat dugogodišnjeg kontinualnog razvoja i praćenja tradicije.

Prirodno pravo

→ sistem filozofskih i političkih ideja na kojima se zasniva legitimizovanje vlasti u modernoj evropskoj državi čvrsto je utkan u ideje i ideale prirodnog prava. Prirodno pravo prihvata se kao zajednička tradicija Evrope, kao baza naše etike i filozofije.

Klasična antička, aristotelovska tradicija političkog mišljenja znala je za razliku između *najboljeg* režima i *legitimnih* režima. U skladu sa tim ona je razlikovala različite *tipove* legitimnih režima, što znači da je legitimnost u osnovi zavisila od datih uslova.

Prirodno pravo je, sa druge strane, zaokupljeno pitanjem takvog političkog poretka čija je aktualizacija moguća u *svim* okolnostima; škola prirodnog prava zamenjuje najbolji režim antičke tradicije, pojmom *legitimne vladavine*.

Osnova ove doktrine zasniva se na filozofskoj koncepciji koja dignitet pojedinačnog ljudskog **razuma** diže na rang **osnovnog principa** čovekove celokupne prirode i svakog napretka.

Instinska priroda čoveka predodređena je delovanjem razuma kao njegove unutrašnje prirode, čime se razvija ideja o mogućnostima i sposobnostima čoveka da kontroliše i humanizuje svoju prirodu, sklonosti i interese.

Odatle slede i neke osnovne teze o političkoj zajednici i legitimnosti, kao što je osnovna ideja o utemeljenju svih institucija u saglasju sa principima razuma.

Teorija prirodnog prava razlaže se na teoriju o zajedničkim prirodnim pravima čoveka koja mu pripadaju samom činjenicom da je razumno biće; zatim, na teoriju o prirodnom stanju i prirodnom zakonu, a država odnosno politička zajednica, **izvodi** se iz ovih pretpostavki, takođe na principima razuma. Razumom rukovođeni, ljudi sklapaju društveni ugovor na osnovu kojeg iz prirodnog stanja prelaze u društvo, u političku zajednicu.

I u tom kontekstu, teorije prirodnog prava razdvajaju se na dve osnovne struje: jednu čini **Hobs**, a na drugoj su **Lok i Kant**.

Hobs prirodno stanje smatra anarhičnim, neuređenim i nepovoljnim stanjem rata svih protiv svij, gde se individue rukovode svojim nagonima u borbi za opstanak. Država onda nastaje kao prvobitni društveni ugovor, gde se pojedinci dogovaraju da se odreknu svojih prirodnih prava i da ih prenesu na državu – kao **vrhovnog suverena** – baš zarad opstanka i očuvanja egzistencije.

Ovde je važno napomenuti sledeće: **suverenitet**, onako kako ga poima prirodno-pravna teorija, nije prosto sredstvo ili kvalitet političke vlasti; on *jest* sama politička vlast; i jednom uspostavljen u skladu sa diktatom prirodnog prava, on postaje superioran u odnosu na sav istorijski razvoj prirodnog prava, a otvorenim se postavlja samo pitanje o *titulusu* suvereniteta: ko je nosilac suvereniteta i ukupnog prava na političko vladanje.

U okviru Hobsove političke teorije, državi, to jest vlasti upravljača poveren je apsolutni suverenitet: društveni ugovor utemeljuje neogranicčenu vlast upravljača i lišava narod bilo kakve mogućnosti političkog odlučivanja. Razloge za to treba tražiti u Hobsovom shvatanju prirodnog stanja.

Nasuprot tome, Lok i Kant status naturalis tumače kao stanje sa početka istorije u kojem vladaju mir i obilje, u kojem dominiraju racionalni impulsi i dobre strane čovekove prirode. *Prelaz* iz prirodnog stanja u stanje političke zajednice, prema tome, neće biti izraz prirodne nužde, već **racionalan izbor slobodnih ljudi**. On se ne događa kao radikalna negacija prirodnog stanja, već pre svega kao jedan oblik *poopštavanja i racionalizacije* onih impulsa koji nisu svojstveni čoveku, i koje on u jednom stanju **kontrolisane slobode**, racionalizuje.

Dakle, politička zajednica nije negacija prirodnog stanja, već njegova **razumna artikulacija**.

(Kosta Čavoški: *Ustav kao jemstvo slobode*)

Da bismo uspeli da shvatimo šta je ustav, poći ćemo od etimološke analize termina, kombinovano sa suštinskim značenjima ove reči.

Reč *ustav*, lat. *constitutio* prvi put se pominje u modernom smislu kod **Cicerona**: hvaleći mešoviti *oblik vladavine*, on kaže: "Ovaj ustav (*constitutio*) ima veliku meru uravnoteženosti bez koje ljudi za neko duže vreme teško mogu da ostanu slobodni"; i još: **Katon**, - da ustav republike nije delo samo jednog vremena ili samo jednog čoveka.

→ primarno značenje ustava kao **ustava vladavine**, kao **oblika uređenja vladavine**.

Kasnije, u doba rimskih careva, reč *constitutio* koristi se za označavanje važnijih **opštih akata (zakona)** koje je donosio imperator. I u ovom pomerenom značenju, reč će se koristiti i tokom *srednjeg veka*: da označi **opšte propise** koje su donosile što crkva, što svetovna vlast, a odnosili su se na odnose između države i crkve, ili na odnose unutar same države: recimo, u okviru *Magnae Carte Libertatem (1225.)*, jedna od odredaba: *constitutio libertatis*.

Zbog tog pomeranja osnovnog značenja termina *constitutio*, Žan od Crvene Zemlje, upotrebio je 1418. g. sintagmu **status publicum**, da bi označio ono što je Ciceron izvorno podrazumevao pod rečju *constitutio*: uređenje državnog poretka. 1610. godine, James Whitelocke pominje prirodno ustrojstvo i konstituciju (*constitution*) politike Kraljevstva, što je *Jus publicum regni* (javno pravo vladanja). Time je nagovešteno danas uobičajeno značenje ustava kao **akta koji uređuje i utemeljuje državni poredak**.

Reč "ustav" podrazumeva nekoliko činjenica (značenja):

- 1) odnosi se na oblik i organizaciju političke zajednice – kao akt kojim se uređuje država i određuju nadležnosti najvažnijih državnih organa
- 2) u tom smislu, ustav predstavlja *osnovni zakon*, tek na osnovu kojeg nastaje vlada, i koji vladi dodeljuje određene nadležnosti, ali i ograničenja; kao osnovni zakon koji reguliše rad vlade, i od kojeg potiče važenje svih zakona koje će ta vlada doneti
- 3) ustav kao *ograničenje* i u tom smislu, kao pretpostavka *ustavnosti*, što razlikuje ustavne režime od neustavnih: republike i tiranije u starom veku, i dobro uređene konstitucionalne demokratije i totalitarizam, u modernom vremenu
- 3a) što takođe uspostavlja *ravnotežu* između državne moći i ustavnih ograničenja, koliko je vlast suverena i koliko je u tom smislu moćna, a u kojoj meri je ograničena ustavom
- 4) konačno: ustav kao jemstvo slobode

Osnovna svrha ustava jeste **oblikovanje i uređivanje države**, a naročito njenih najviših organa vlasti; to značenje ustav ima još od Platona i Aristotela, i do dana današnjeg ga je zadržao.

Npr, kod Aristotela: reč *politeia* se koristi da bi označila *identitet državne zajednice*: izvestan poredak među ljudima koji žive u državi. U tom smislu, država predstavlja zajednicu građana koji su *vezani jednim ustavom*. Pa ukoliko se ustav *promeni*, utoliko se menja i karakter zajednice. To više nije ta ista, nego neka druga država.

I u drugom, užem značenju – uređivanja i organizovanja osnovnih državnih vlasti: Aristotel jasno razlikuje ustav od običnih zakona. Ustav je taj koji određuje ko će biti na vlasti i kakve će nadležnosti imati, a ustavom ustanovljena vlada onda propisuje zakone kojima se građani imaju pokoravati. Ustav, dakle, ima veću snagu u odnosu na zakone, pa se zakoni donose prema ustavu, a ne da se ustav upravlja prema zakonima.

→ **uređivačka uloga ustava** u konstituisanju države.

U novom veku, Lok je bio među prvima koji je istakao ovu ulogu ustava. Po njemu, najviša vlast u državi je *zakonodavna vlast* (vlast koja donosi zakone), a njeno ustanovljenje jeste prvi i osnovni pozitivni zakon svih država, odnosno ustav.

→ Ustav je prvi i osnovni zakon kojim se uspostavlja najviša vlast u državi; i on predstavlja prvi i osnovni akt društva. Prema tome, ustavom ustanovljena vlada biće *zakonita* vlada, u suprotnom ona će biti: nezakonita.

Jedan od najvećih konstitucionalista 19. v, Albert Van Dajsi, smatrao je da ustavno pravo obuhvata sva pravila koja se, neposredno ili posredno, tiču raspodele ili vršenja suverene

vlasti u državi. To su pravila koja definišu pripadnike suverene vlasti, njihove međusobne odnose i način na koji suverena vlast odnosno njeni pripadnici vrše svoju nadležnost.

Ovako shvaćen ustav poistovećuje se sa oblikom i unutrašnjim uređenjem svake države, budući da nema države bez odgovarajućih pravnih pravila kojima se utvrđuje njen oblik i način konstituisanja i vršenja njene suverene vlasti. U tom smislu, i apsolutistička monarhija Luja XIV imala je ustav, jer su, ako ništa drugo, postojala pravila o nasleđivanju prestola.

Ako se ustav poistoveti sa pravilima koja određuju oblik države i uređuju i raspodeljuju najvišu vlast, onda se i za apsolutističku monarhiju ili despotsku državu može reći da ima ustav, čime se onemogućava pravljenje bitne razlike između ustavnih i neustavnih režima.

Stoga, ustav, osim ovih funkcija, ima i tu funkciju da određuje nadležnosti i *ograničenja* vrhovne vlasti.

U tom smislu, ustav je osnovni zakon, spram kojeg su svi ostali zakoni koje vlada može doneti, podređeni. Oni se moraju slagati sa njim, a ne obrnuto: da se ustav upravlja prema zakonima.

Treba videti šta je suština ustava kao tog osnovnog zakona.

Za Aristotela je to duh, koji se izvodi iz moralnosti. Suština ustava je odgovarajuća moralnost, i što je bolji moral, to će i državni poredak biti bolji.

U novom veku, Hobs pojavu ustava kao osnovnog zakona povezuje sa sklapanjem prvobitnog društvenog ugovora, gde se svaki pojedinac dobrovoljno odriče svoje izvorne prirodne slobode i moći, predajući ih u ruke suverenu, koji zauzvrat dobija neograničenu moć – u interesu svih.

Ovako shvaćen ustav uspostavlja državu kao neograničenu suverenu vlast. Ukoliko se o ovo ogreši, država se raspada i iznova se uspostavlja prirodno stanje rata svih protiv svih.

Kod Monteskeja i Rusoa pak postoji napredak u odnosu na ovakvo shvatanje ustava, i tu se javlja ideja ograničenja despotizma vlasti. Monteskeje je smatrao da sam ustav nema snagu da ostvari to ograničenje, već su neophodne prelazna vlast kao brana, plus zaloga zakona, koja može da počiva jedino u političkim telima koja obznanjaju zakone kad se ovi donose, i podsećaju na njih kad se oni zaborave. Ako takve zaloge zakona nema, reč je o despotskim državama u kojima ne može biti nikakvih osnovnih zakona. Time je Monteskeje pojam ustava približio pojmu ustavnosti.

Slično je i kod Rusoa: jer on smatra da za donošenje ustava nije dovoljna samo odgovarajuća politička moć, već je neophodna i praktična razboritost, odnosno politička mudrost. I ne samo to: mora se uzeti u obzir i javni moral, kao *duh* koji prethodi svim zakonima i koji se izražava u običajima, javnom mnjenju i navikama. Jer se pravi ustav države ne urezuje ni u mermer ni u tuč, već u srca građana.

Praktičnom poimanju ustava kao osnovnog, temeljnog zakona kojim se konstituiše državna vlast najviše su doprineli američki očevi osnivači: Alexandar Hamilton, James Madison, John Jay, ... Thomas Paine, Theophilus Parsons, Mekilvejn, ...

Reč je o bitnoj razlici između ustava koji donosi **narod**, a vlada ne može da menja, i zakona koji vlada donosi i može da menja. Odnosno, u pitanju je razlika između **ustavotvorne** i **zakonodavne vlasti**. Ustavotvorna vlast je *konstituišuća*, dok je zakonodavna konstituisana, ili tzv. *delegirana vlast*. Zakon kao akt delegirane vlasti ništavan je ako je suprotan ustavu kao aktu konstituišuće vlasti, i mora biti proglašen *neustavnim* i *ništavnim*.

→ Postavlja se pitanje koja je to vlast koja će odlučivati da li su zakoni ustavni ili ne. Hamilton smatra da je to u nadležnosti **sudstva**, čiji je zadatak da **tumači zakone**: tumačenje zakona, to je prava i posebna nadležnost sudova, a tumačenje se naravno vrši u odnosu na ustav. Sudije na ustav treba da gledaju kao na osnovni zakon, čije značenje treba da otkriju.

Ovime se ne želi reći da je sudska vlast iznad zakonodavne, već da je ustav kao **odraz volje naroda**, iznad zakona kao odraza volje njegovih predstavnika, odnosno vlasti.

U svakoj dobro uređenoj državi mora da postoji razlika između zakona koje donosi državna vlast i može da ih menja, i zakona koji tvore ovu vlast, i koje ona ne može da menja.

To onda implicira i odgovarajuća **ograničenja** koja se ustavom postavljaju vladi. Naime, razlikovanje između ustava i običnog zakona, konstituišuće i delegirane vlasti nije samo sebi

svrha, nego ima za **cilj ograničenje svekolike državne vlasti** zarad očuvanja neprikosnovene sfere slobode.

U tom kontekstu, **ustavnost** predstavlja pravno ograničenje državne vlasti – ona je antiteza samovoljnoj vladavini. I po tome se onda razlikuje ustavna od neustavne vlade: ustavna vlada je *ustavom ograničena vlada*.

Sada, da bi bila delotvorna, ustavna ograničenja ne smeju sadržati samo proceduralne norme koje će utvrđivati nadležnost i postupke za donošenje zakonodavnih akata, već i odgovarajuća supstancijalna pravila koja će se ticati *sadržine* akata delegirane vlasti. Jer, ideja ograničavajućeg ustava uključuje ne samo hjerarhiju vlasti, već i hjerarhiju *pravnih pravila* u kojoj one norme koje potiču od više vlasti i imaju veću opštost kontrolišu sadržinu normi manje opštosti koje donose niže, delegirane vlasti.

→ primer: Povelja Nezavisnosti 1776: deklaracije ljudskih sloboda i prava, kojima je utvrđeno da niko neće biti lišen slobode sem na osnovu zakona ili presude njemu ravnih; da će svako ko je optužen dobiti optužnicu, i imati pravo na savet advokata, i da niko neće biti prinuđen da svedoči protiv sebe. Zatim, zajamčenje prava na suđenje od strane porote, slobodu štampe i slobodu izbora, i zabrana izdavanje opštih naloga za pretres, držanje stajaće vojske u doba mira i dodeljivanje plemićkih titula, naslednih počasti i ekskluzivnih privilegija...

Sva ova ograničenja imaju samo jednu svrhu: **garantovanje neprikosnovene slobode pojedinca-građanina**; na taj način sloboda postaje *ustavom zagarantovana*. (→ ustav kao jemstvo slobode).

Sama ograničenja, međtim nisu dovoljna, pošto je svka vlast sklona prekoračenju granica koje su joj postavljene, čime ugrožava one slobode i prava koje je narod, kao ustavotvorac, zadržao za sebe. Tome može na put da stane jedino nezavisno sudstvo koje primenjuje i brani ustav; i zato je jako važno da tri vlasti: zakonodavna, sudska i izvršna budu nezavisne jedna od druge.

Prema tome, za tazliku od ustava koji je samo osnovni zakon, **ograničavajući ustav** ne postavlja samo granice zakonodavnoj vlasti, već predviđa i odgovarajuće sredstvo koje takva prekoračenja treba da *otkloni*, ukoliko do njih ipak dođe. To sredstvo su *nezavisni sudovi* koji su, pro Hamiltonu, grudobran ograničavajućeg ustava protiv uzurpacije zakonodavne vlasti.

→sudska kontrola ustavnosti.

Budući da je vrhovna vlast zadobila ograničenje, postavlja se pitanje **ravnoteže** između državne moći i ustavnih ograničenja. Jer, kao što je vlada bez ograničenja despotska vlada, tako je i ona sa previše ograničenja – nejaka vlada. Ako su ovlašćenja državne vlasti široko postavljena i previše istaknuta, individualne slobode i prava brzo bivaju ugroženi, ako su pak, ova prava i slobode *pre naglašeni*, vlada postaje previše slaba i nemoćna da održi poredak.

→ gde je onda rešenje zaognetke svakog "ograničavajućeg ustava"? – rešenja *nema*. Može se samo izvršiti preteg na jednu ili drugu stranu. SAD su tako napravile ustupak na strani vlade, smatrajući da je snaga glavna karakteristika u definiciji dobre vlade. Odnosno, da da bi vlada bila u stanju da se što bolje izbori sa svim eventualnim teškoćama koje su pred nju postavljene, ona mora biti snažna.

Ta snaga, u američkom sistemu izražena je u jedinstvu izvršne vlasti, u njenoj inokosnosti, sa jedne, i pluraliteta zakonodavne vlasti. Razlog ovome leži u činjenici da snaga može doći do izražaja, samo ako je u rukama jednog čoveka (*divide et imperat*), kao i to da se promišljenost i mudrost mogu pre postići na bazi mnoštva, nego jedne glave. Pritom se smatra (Hamilton) da se na ovaj način može obuzdati neumerenost parlamentarne većine koja ima svoje poreklo u ljudskom karakteru.

U istoriji prava SAD-a, ograničenje je dakle više išlo na stranu zakonodavne nego izvršne vlasti.

U pravnoj istoriji Engleske, bilo je suprotno: izvršna vlast u rukama monarha stavljena je pod velika pravna ograničenja, dok je vlast parlamenta postupno povećavana, sve dok nije postala pravno neograničena.

Zaključak: u svakoj državi, zarad njenog **opstanka**, pored pravno ograničene, mora postojati i pravno neograničena vlast. Jedino je pitanje kojem organu ona treba da bude poverena, kako bi što manje bila podložna zloupotrebi.

→ zbog neugodnih iskustava sa monarhijom, Englezi su ovu pravno neograničenu vlast oduzeli kralju i delom je poverili vladi, a najvećim delom parlamentu koji se smatra suverenim. Američki očevi osnivači (*founding fathers*) pošli su suprotnim putem: zbog straha od neodmerenosti demokratske većine u narodnom predstavništvu, stavili su zakonodavno telo pod odgovarajuća ustavna ograničenja i podvrgli sve zakonodavne akte sudskoj kontroli ustavnosti, dok su Predsedniku poverili veliku diskrecionu vlast.

Konačno, poslednja i ključna karakteristika ustava, jeste **jemstvo slobode**. Ustav nije ništa drugo do **utemeljenje slobode**. To je izvorno značenje lat. pojma *constitutio*. Vrednost ustava je u tome što utvrđuje granice mogućoj samovolji vlasti i zajemčuje slobodu, a time i samu vlast čini legitimnom: vlada bez ustava je isto što i moć bez prava. Drugim rečima, bez ustava koji je **jemstvo slobode**, državna vlast bi bila gola sila bez valjanog pravnog, a najvećma i moralnog osnova; bila bi *nelegitimna tvorevina*.

Konačno pitanje je: kako se *dolazi* do ustava koji će biti utemeljenje slobode?

→ po Tomasu Pejnu, bitan činilac takvog ustava jeste *saglasnost, pristanak naroda*. To je ono što razlikuje delegiranu od prisvojene ili uzurpirane vlasti; - svaka delegirana vlast je izraz poverenja, a svaka prisvojena vlast je uzurpacija.

Međutim, iako je pristanak naroda nužan, nije i dovoljan uslov istinskog ustava: utvrđivanje ustavnih pravila uvek je izraz i rezultat temeljnog promišljanja i umnog uviđanja onoga što je primereno obuzdavanju samovolje vlasti i očuvanju slobode.

→ Bulingbrukova definicija ustava: skup *zakona, ustanova i običaja*, izvedenih iz određenih postojanih *načela uma*, usmerenih na određene predmete *javnog dobra*, koji sačinjava opšti sistem sa kojim se zajednica saglasila da se njome upravlja.

Ova definicija sadrži dva elementa:

- 1) prirodnopravni
- 2) volontaristički

→ volontaristički je oličen u saglasnosti zajednice da se njome upravlja po određenim pravilima (*Papinian: lex est communis rei publicae sponsio*); ali je mnogo važniji prvi, prirodno-pravni element: umna načela primerena opštem dobru – budući da građani jedne države mogu živeti u slobodi i pod valjanim ustavom na koji su svojevremeno slobodno pristali njihovi daleki preci.

→ ustav je jemstvo slobode ili nije ustav.

Prvi period u razvitku atinske države nosio je sva obeležja jedne aristokratske republike. Vlast *basileusa* (kralja) postepeno je slabila kroz VIII vek p.n.e., da bi se do VII veka p.n.e. uspostavio novi organ – 9 *arhonta*. Arhonti su poticali iz najuglednijih porodica, i u početku su se određivali kockom iz svake od 4 *file* na po godinu dana.

Drugi aristokratski organ vlastio je *areopag*, koji je zasedao u podnožju Akropolja na brežuljku koji je posvećen bogu rata i ubistava Aresu (odatle i naziv aeropag – areios pagos = aresov breg). Aeropag je bio sastavljen od doživotno izabranih najuglednijih građana, koji su bili bivši arhonti. Imao je veliki autoritet i svu vlast, a ne samo sudsku. Ipak, to mu je bila, a aksnije i ostala, prevashodna funkcija. Sve vreme postojanja pred njih se sudilo za ubistva, a u IV veku p.n.e. to mu je ostala glavna funkcija. U aristokratskom periodu postojala je i narodna skupština, ali ona nije imala veliki značaj.

Niz promena tokom VII i VI veka p.n.e. razgradile su ostatke rodovskog uređenja i aristokratske vlasti. Drakonove, Solonove i Klistenove reforme sasvim potiskuju aristokratsku tradiciju.

Već je samo zapisivanje zakona koje je izvršio **Drakon** u VII veku p.n.e. značilo udar na privilegije aristokratije. Ali Drakon je bio nadaleko čuven po svojoj okrutnosti. Za vreme Drakona građanska prava su imali samo oni koji su nosili oružije, a celokupno zemljište je bilo u rukama vladajuće manjine. Običan narod je morao da uzima zemlju na zakup telom (narod je morao da obradi zemlju, donese prihode i raspodeli zajedno sa zemljoposjednicima, a jamčili su svojim telima). Mnoštvo je bilo potčinjeno manjini, pa se narod pobunio.

Stranačka borba je bila duga i na kraju je **Solon** (pripada trećem poretku atinske demokratije) odabran za posrednika i za arhonta (vrhovnog vojnog zapovednika), tj. njemu je bila poverena državna uprava. Izborom Solona za arhonta 594. godine p.n.e. pičinju korenite promene. Ukinuo je dužničko ropstvo (*sisahthia* – „sidanje tereta“), kao i plemensku podelu stanovništva. Da bi to postigao razvrstao je građane prema bogatstvu u četiri klase, na osnovu toga koliki im je prihod:

- 1)
- 2) najviši sloj su *pentakosiomedimni* – oni koji imaju 500 medimna žita, ulja ili vina godišnje (1 medimnos je zapreminska mera koja otprilike odgovara iznosu od 50 litara);
- 3) *konjanici* ili *hipeis* – sa 300 medimna, a mogli su držati i konja;
- 4) *zeugiti* – sa 200 medimna;
- 5) *najamnici* ili *teti* – ispod toga ili bez prihoda.

Solon je utvrdio ustav i dao druge zakone. Zakoni su bili ispisani na drvenim pločama i pričvršćeni za stub u Pritaneji. Njihovi prepisi na kamenim pločama bili su postavljeni na kraljevskom tremu, što ih je činilo javnim za sve građane. Devet arhonata se zaklinjalo pred ovim pločama da će ukoliko prekrše neki od ovih zakona posvetiti bogovima zlatni kip.

Naredni korak ka napuštanju plemenskog nasleđa učinio je 509. godine p.n.e. **Klisten**² (pripada petom poretku atinske demokratije) zamenivši staru teritorijalnu podelu na 4 *file*, novom podelomna 10 *fila*, ali isključivo poteritorijalnom kriterijumu. Ljudi su se sada organizovali po tome gde neko živi, a ne prema poreklu. *File* su podeljene na *tritije*, a ove opet na *deme* (postojalo je od 100 do 130 *dema*). U *demu* su ulazili i građani koji su se nalazili izvan rodova. *Dema* je lokalna samoupravna jedinica (nešto poput opštine), koja ima svojus kupštinu (*agora*) i prvog čoveka – *demarha*. *Demarh* vodi spiskove građana i njihove imovine. Takođe, prilikom donošenja odluka u *demi* poreklo više nije bitno, pa je tako *demos* u potpunosti suzbio značaj *eupatrida*.

---

² Za njega Aristotel kaže da je bio pod uticajem *eterija* – društva nastala radi političkog udruživanja aristokrata, radi lakšeg ostvarivanja zajedničkih interesa, antidemokratska po usmerenju – privukao je narod sebi nudeći vlast većini.

Sve ove reforme donele su i promene u državnom uređenju Atine. Naime, već od Solona i početka VI veka p.n.e. Atina nije više aristokratska, nego demokratska republika. Tako su se kao glavi demokratski organi iskristalisali narodna skupština (*eklesija*), veće (*bule*) i vrhovni porotni sud (*helieja*). Narodnu skupštinu su činili svi građani, dok su jedno vreme u bule i helieju mogli da uđu samo građani iz prva tri društvena sloja.

Skupština – eklesija

Najviši i najznačajniji organ vlasti u Atini postaje narodna skupština. Ona je organ u kome narod neposredno učestvuje u upravljanju državom – svi slobodni punopravni građani stariji od 20 godina, nezavisno od imovinskog stanja. Za vreme periklovog doba u Atini je uvedena i naknada za učestvovanje u radu skupštine (*mistoforia*), ali je Perikle uveo i pravilo da se atinskim građaninom smatra samo ono lice koje je rođeno u punopravnom braku u kome su oba roditelja Atinjani. Tako brojnu skupštinu bilo je moguće organizovati zato što Atina ni u doba najvećeg procvata nije brojala više građana do jedne današnje povećane varošice. Skupštini je zato obično prisustvovalo po nekoliko hiljada ljudi, mada se za odlučivanje nije tražio nikakav kvorum. Jedino je glasanje o ostrakizmu (jedna od najvažnijih Klistenovih reformi) bilo potrebno prisustvo 6.000 građana. Uvek se glasalo javno dizanjem ruke ili ustajanjem sa mesta, premeštanjem na određeni deo prostora, prolaženjem kroz određeni prolaz, itd., sem kod ostrakizma gde je glasanje bilo tajno.

Skupština se sastajala bar jedanput mesečno i bile su joj dodeljene osnovne državne funkcije. Skupština je donosila zakone (koje priprema veće *bule*), birala druge organe vlasti, vršila na razne načine kontrolu sudstva i uprave, odlučivala o ratu i miru, itd. Jednom godišnje su skupštinari imali pravo da se izjasne o tome da li postoji građanin koga bi trebalo privremeno udaljiti iz države, jer iz nekih razloga može predstavljati opasnost za demokratiju. Ukoliko je odgovor pozitivan, kroz mesec dana ili dva skupština se ponovo sastajala tim povodom. Za pravosnažno odlučivanje morao je biti ispunjen kvorum od 6.000 građana. Glasanje se vršilo tajno, tako što se na parčetu crepa, koji se zvao *ostrakon*, ispisivalo ime osumnjičenog i ubacivao ga u posebno ograđen prostor. Ako se ustanovi da je većina ispisala ime optuženog (najmanje 3.001 glas), on bi morao napustiti Atinu na duži period, obično 10 godina. Za to vreme bi se o njegovoj imovini i porodici starao prijatelj koga on odredi, a po povratku je nastavljao život u Atini bez ikakvih negativnih posledica, uživajući sva prava koja je i ranije imao, kao i svi drugi građani. Ostrakizam je bio poznat i u drugim polisima (Argos, Milet, Megara).

Na skupštini je svako mogao govoriti i predlagati. Prema starom običaju najpre su govorili stariji, pa tek potom mlađi. Za pripremanje zakonskih predloga bilo je nadležno veće – bule, ali svako se na skupštini mogao usprotiviti predlogu novog zakona ili postojećem zakonu i tražiti njegovu promenu, tj. donošenje novog. To se ostvarivalo pomoću „tužbe protiv zakona“ (*graphe paranomon*), koju je uveo Perikle pred sudskim organom (*heliejom*). Takođe, država se štitila od lakomislenih i neosnovanih intervencija u zakonodavstvu – ponekad je sankcionisala imovinskom, a ponekad i smrtnom kaznom neuspešnog predlagača, koga nije podržao bar minimalan broj porotnika.

Kasnije je nadležnos za donošenje zakona prešla na posebno telo – *nomotete*, koje je skupština birala od članova *helieje*, dok se u nadležnosti skupštine zadržalo samo donošenje pojedinačnih, konkretnih pravnih propisa. Imajući sve ovo u vidu očigledno je da je skupština građana bila ipak kontrolisana, kako u fazi pripreme, od stane veća – bule, tako i u fazi konačnog odlučivanja o uvođenju zakona u pravni poredak, od stane *helieje*.

Upravno veće – bule

Drugi demokratski pravni organ u Atini bilo je upravno veće – bule. Kada ga je Solon uveo u politički život Atine, već eje imalo 400 buleuta (iz svake file po 100), a od Klistena broji 500 članova (iz svake teritorijalne file, kojih je bilo 10, po 50 većnika izabranih kockom). Članovi bule su stariji od 30 godina i imaju mandat od godinu dana. Bili su podeljeni na 10 manjih odbora – pritanija, koji su neizmenično vršili funkciju vlasti po mesec dana.

Sama reč pritanija znači „vlast“, zapravo „onaj koji ima vlast“ (Eshil čak i samog Zeusa naziva tim imenom). Naročito od početka V veka p.n.e. u Atini je u toku od 35 do 39 dana (to je trajanje jedne pritanije) pedeset većnika predstavljalo celokupan narod: svakog dana jedan od njih, koga bi odredili kockom (žrebom) imao vlast puna 24 časa i u rukama simbol vlasti – državni pečat i ključeve državne blagajne. Održavali su ognjište boginje Hestije, primali strana izaslanstva, određivali dan sastanka skupštine, uređivali dnevni red skupštine i predsedavali skupštinom. Ovakav način formiranja tela je dobra garancija da izvršno telo ne baci u zasenak skupštinu, kao glavni demokratski organ. Značaj bule je naravno manji i u pogledu nadležnosti: bule priprema zakonske predloge za skupštinu, prima strane izaslanike, upravlja finansijama i drugim poslovima.

Članovi veća, bule, kao i činovnici, su ili birani kockom ili javnim glasanjem u skupštini, skoro uvek sa mandatom od godinu dana. Svi oni su pre stupanja na dužnost podvrgavani specijalnom postupku *doksimasia*, u kome su se proveravala njihova moralna svojstva, dotadašnje celokupno ponašanje i sposobnost za vršenje funkcije. Odgovarali su skupštini za svoj rad kako za vreme obavljanja funkcije (kroz postupak *epicherotonia*, koji bi se pokretao čim bi neko iskazao sumnju u njihovo ponašanje). A proveravani su i po isku mandata – dok ne podnesu izveštaj o svom radu 30 dana nisu smeli napustiti Atinu niti prodavati svoju imovinu. Na taj način su se ostvarivala tri nivoa kontrole državnih službenika: preventivna (kroz dokimaciju), permanentna (kroz epihejrotoniju) i naknadna, po isteku mandata. Time su u Atini, kao i u nekim drugim polisima, po prvi put u istoriji izvršni organi vlasti dovedeni u zavistan položaj od demokratskog, skupštinskog dela.

Porotni sud – helieja

Mozaik atinskih demokratskih institucija upotpunjava najviši sudski organ u Atini, veliki porotni sud – *helieja*, koji je uveo Solon. Imao je 6.000 sudija – građana koji su stariji od 30 godina i koji su birani na godinu dana. Ona zaseda na otvorenom prostoru pod suncem (*helios* = sunce), kako bi bogovi lakše nadgledali njihov rad. Porotnici su bili podeljeni na sudska veća (*dikasterije*), čija je veličina zavisila od vrste spora. Najmanje sudske veće je brojalo 201 člana (za imovinske i manje značajne sporove), dok je u važnijim slučajevima dikasterija brojala i po 501 helijasta (koji već mogu izreći smrtnu kaznu), a 1001, 1501 (za predmete koji ugrožavaju opšti interes), a sasvim izuzetno i svih 6.000 porotnika.

Da bi se obezbedila što potpunija objektivnost porotnog suđenja, sudskim većima se spor dodeljivao na sam dan suđenja, kako bi se otklonila mogućnost uticanja na porotnike. Isto tako, i sudije koje će određenog dana suditi su se birale kockom od onih koji su se to jutro pojavili. Perikle je uveo dnevnicu za sudije, takoda su u vreme krize u IV veku p.n.e. mnogi Atinjani čekali u redu ispred sudnice ne bi li ih poslužila sreća da sude.

Ali Atina je imala i višestepenost sudstva. Aeropag je zadržao mnoge nadležnosti iz aristokratskog perioda: između ostalog, potvrđivao je kao sudske telo odluke skupštine koje bez toga nisu mogle stupiti na snagu, ali se na kraju sve samo na sud koji je sudio za ubistvo sa predumišljajem. Takođe su postojali sud efeta, sud dieteta (arbitražni sud – kada bi same stranke odabrale sudije, ali na njihovu presudu se nije moglo žaliti), sud jedanaestorice, sud četrdesetorice koji su bili kolektivni, čime se takođe obezbeđivala objektivnost i demokratskost. Nju je, u krajnjoj liniji, uvek garantovala porotna helieja kojoj se, kao najvišem sudu, mogla obraćati stranka nezadovoljna odlukom nižih sudova.

Perikle (pripada sedmom poretku atinske demokratije) je u svoje vreme bio toliko popularan da je čitav period njegove vladavine nazvan Doba Periklea.

Kada je aristokratski vođa Kimon, koji je gajio naklonost prema Sparti, ostrakizovan 461. godine p.n.e., Perikle je postao neprikosnoveni vladar Atine, vladajući narednih 15 godina. Učinio je Atinu nadmoćnom u odnosu na ostale gradove-države. Ogromnim blagom koje je povratio u gradske kase (Atinski pomorski savez) obnovio je hramove razrušene od strane Persijanaca, i sagradio mnoge nove građevine (najlepša i najpoznatija je Partenon na Akropolju). Ovim programom obnove omogućio je da se najsiromašniji građani zaposle, a Atina postane najlepši grad antičkog sveta.

U Atinskoj politici težio je da omogući svim građanima da imaju aktivnu ulogu u vladavini. Uveo je plaćanje građanima za njihove usluge državi i članovi većnice su birani od celog atinskog tela.

Federacija gradova-država antičke Grčke – *Delijska liga*, osnovana je sa namerom da se Grčka odbrani od moguće obnove agresije persije. Osnovana je 477. godine p.n.e., posle neuspeha Persijanaca da zaposednu grčku. Pošto se činilo verovatni da bi persijska agresija mogla doći preko mora pre nego kopnom, Atina, kao najjača pomorska sila, postala je vodeća članica lige. Liga je imala sedište na ostrvu Delosu, i svaka država-članica, kojih je bilo više od 200, davala je doprinos u ljudstvu i opremi proporcionalno svojim kapacitetima. Kako je vreme prolazilo doprinosi u ljudstvu i opremi su se zamenili doprinosima u novcu, što je postalo više kao danak Atini. Tako, umesto da se odbrane od Persije, oni su jačali Atinu.

On je Delijsku ligu 454. godine p.n.e. pretvorio u *Atinski pomorski savez*, kada je blagajnu sa Delosa prebacio u Atinu (očigledno ekspanzivistička spoljna politika). Usled toga, saveznici su bili nezadovoljni politikom Atine, pa su se često bunili.

Solon

Godine 594 izabran za arhonta. Pre njegovog stupanja na presto većina naroda bila je podjarmljena od strane malog broja plemića i narod se pobunio protiv toga. Izabrao je Solona za vođu koji će sprovesti reforme za ozdravljenje socijalnog života u Atini:

- 1) ukinuo je sve dužničke obaveze seljaka;
- 2) ukinuo je dužničko ropstvo; dužnik je garantovao povraćaj samo imovinom, a ne i svojim životom i slobodom i životom svojih bližnjih;
- 3) otkupio je Atinjane koji su ranije predati u ropstvo;
- 4) zaveo imovinski cenzus kao osnovni kriterijum pri određivanju političkih prava i dužnosti građana (pentakosiomedimni, konjanici, zeugiti, teti);
- 5) uvođenjem imovinskog cenzusa smanjio je moć i privilegije eupatrida, koji su sada bili primorani da dele političku vlast sa robovlasnicima proizašlim iz trgovačkih i zanatskih slojeva atinskog društva;
- 6) uveo zakon o testamentima: sada se mogla slobodno zaveštati imovina i nekome ko nije član porodice ili fratrije;
- 7) stara rodovska svojina ustupa mesto individualnoj svojini;
- 8) zabranjen je izvoz žita iz Atike;
- 9) stimulisano je zanatstvo;
- 10) zabranjeno je organizovanje skupih sahrana i žrtvovanje volova u čast umrlih;

Klisten

Istupio je s projektom novog državnog uređenja kojim bi se jednom zauvek učinio kraj rodovskim ostacima i oduzelo tlo pod nogama rodovskog plemstva.

Stanje u društvu: seljačko stanovništvo je bilo pasivno, nije više imalo razloga za nezadovoljstvo; narastao je broj, politički i ekonomski značaj zanatskog i trgovačkog gradskog stanovništva. Zato se Klisen, koji je nastupio kao zaštitnik interesa paralijsa našao na čelu demokratije.

Za razliku od Solona, Klisen je svojim reformama dao prevlast gradskom stanovništvu. Klisenov cilj bio je dvojak:

- 1) konačno srušiti vlast rodova i izmešati stanovništvo;
- 2) povećati značaj i ulogu u političkom životu gradskom stanovništvu;

I Klisen je zamenio staru rodo-plemensku podelu na četiri file sa podelom na fratrije i rodove novom podelom na 10 teritorijalnih fila. Svaka od ovih fila delila se na tritije, a tritije na deme. Deme je bila čisto teritorijalna jedinica, tako da su se kidale rodovske veze. Po Herodotu, deme je bilo 100, po 10 u svakoj fili.

- 3) Proširujući strukturu atinskog demosa, Klisen je dao prava mnogim metecima, a možda čak i pojedinim robovima;
- 4) zemljišni cenzus je zamenjen novčanim;
- 5) ukinuo je veće od 400, uveo veće od 500, po 50 iz svake file;
- 6) povećao je broj službenih lica: u cilju sređivanja finansija stvoren je kolegijum od 10 apodekata;
- 7) od 501-500 g. bira se 10 stratega (po 1 iz svake file) iz redova arhonta-polemarha, koji čine volni kolegijum;
- 8) areopag i dalje sudi za teški kriminal, ali za izdaju države sudi narodna skupština;
- 9) skupština je sazivana češće;
- 10) Možda najvažnija mera Klisenove vlade: uvođenje ostrakizma – proterivanja sumnjivih lica putem narodnog glasanja. Svake šeste pritanije, koja je padala kad i početak naše godine, narodna skupština je u načelu odlučivala da li će pribeći ostrakizmu. Ako je odluka bila pozitivna, u osmoj pritaniji je glasano pojedinačno o onima koji treba da budu osuđeni. Za punopravnost glasanja kvorum je bio 6000 glasova. Proterivanje se vršilo na 10 godina, najkasnije 10 dana posle izricanja presude. Osuđeni nije lišavan imovine, niti građanskih prava po povratku u domovinu.

Funkcije veća od 500: Ono je bilo viši asministrativni organ. Izbori za to veće su se vršili glasanjem, pri čemu nijedan građanin nije mogao da bude njegov član više od dva puta u životu.

Godina je bila podeljena na 10 perioda od po 35-36 dana kojima su data imena pritanija i svakih 50 predstavnika fila obavljali su poslove u veću tokom jedne pritanije.

• I knjiga

Platon tu ispituje razne "definicije pravde". Pravičnost se ne sme definisati kao *kazivanje istine i vraćanje duga* (Simonidova izreka o pravičnosti). Na primer: Ne bi bilo pravično da prijatelju od koga smo pozajmili oružije to oružije i vratimo ukoliko je on u međuvremenu poludeo. Pravičnost nije činjenje dobra prijatelju, niti nanošenje zla neprijatelju (jer pravedan čovek ne sme nikome činiti zlo, pošto zlo nikada ne donosi dobro); pa je pravičnost *vrlina*.

Trasimahovo shvatanje pravičnosti

Pravično je ono što koristi (odgovara) jačem.

Svaka vlast, i demokratska i tiranska, donosi zakone u svoju korist i kažnjava svakog ko te zakone prekrši. Sve države podjednako sude o pravičnosti: pravično je ono što koristi njihovoj vlasti, tj. jačem; ne postoji pravičnost-po-sebi => izjednačavanje pozitivnog prava sa pravdom. Sokrat prvo skreće pažnju na činjenicu da su ljudi pogrešivi, te da je moguće da vladar donese zakon koji mu više šteti nego koristi, pa je onda dužnost podanika da se drže takvog zakona; pa je, dakle, pravično i ono što šteti jačem.

Ali, Trasimah na to odgovara da ukoliko se vlast vara, onda ona i nije vlast, a ono što naredi u zabludi i nije pravedno (tj. onaj vladar koji tako loše vlada ne zaslužuje naziv vladara).

Sokrat dalje obara ovu definiciju tvrdeći da je cilj vlasti ostvarenje interesa potčinjenih (slabijih); on brine o stadi ali ne radi stada, već radi sebe i svoje koristi. Korist: nepravedan uvek ima više koristi od pravednog, dok pravedan radi za nepravednog, a nepravedan za sebe. Mali zločini se kažnjavaju, a veliki veličaju kao slavna dela: ko otme državu nije razbojnik, nego zakonodavac koji kazuje šta je pravedno a šta ne.

Sokrat u daljoj diskusiji utvrđuje da pošteni (plemeniti) ljudi uzimaju vlast ne dobrovoljno, već iz straha da je ne uzmu nepošteni, tj. zato što su prinuđeni, jer ne znaju nikog boljeg kome bi je mogli poveriti; pa njih treba kazniti ako ne uzmu vlast, jer je najgora kazna biti pod vlašću nekoga ko je gori od tebe. U tome se i sastoji njihova nagrada, a ne u novcu ili počasti. Jer kada su svi pošteni niko i ne želi da vlada, što je dokaz da se vlast ne vrši u svom sopstvenom interesu, već u interesu svih kojima se vlada.

Odavde se prelazi na pitanje da li je za čoveka povoljnije da bude pravedan ili nepravedan? Trasimah: nepravednost je mudrost = nadmašiti svakoga; tj. dobri i pametni su oni koji uspeju da osvoje vlast => srećni.

Sokrat: pravičnost je dobrobit i znanje (nezavisno od posedovanja vlasti), a nepravičnost su poroci i neznanje. Ako čovekom vlada mudrost (vrlina), pravedan čovek biće srećniji od nepravednog; mudrac ne želi da nadmaši sebi ravne, već drugačije, a neznanica će hteti da nadmaši svakog, pa je nepravedan rđav i neznanica, a ne mudrac.

Dalje, nepravda izaziva nemir u duši. Nepravedni ljudi su slabi pošto čine jedan drugom nepravdu, što izaziva sukobe i time i njihovo slabljenje. Nepravičnost gde god se pojavi onemogućava zajednički rad i rađa neslogu i sukobe, ali isto tako i šteti pojedincu. Ako pak lopovi i razbojnici i uspeju da rade zajedno to je upravo zbog ono malo pravičnosti što su uspeli da sačuvaju.

Na kraju Sokrat još ukazuje na to da svaka stvar i osoba ima svrhu i moć. Svrha, moć, delatnost duše = briga, vladavina (upravlja), davanje saveta (promišljanje) => obavlja svoju funkcije život.

Moć duše = pravičnost (srećan čovek); njena slabost = nepravičnost (nepravedan čovek).

Trasimah: Pravičnost koristi drugom, tj. jačem, a nepravičnost koristi samo sebi, dok slabijem donosi nesreću.

• II knjiga – Šta je pravedna država?

Šta je (1) uobičajeno mišljenje o pravdi, i
(2) pravda u svojoj suštini?

Obično se misli da je pravda nešto što se čoveku nameće spolja, što se neophodno i korisno za društvo, a ne i za pojedinca. Čovek se drži pravde zbog nagrade ili priznanja koje dobija od društva, a ne zbog toga što on sam oseća unutrašnju potrebu za tim. Međutim, čovek treba da voli pravdu radi nje same – zato što je ona dobro sama po sebi, a ne zato što će od nje imati koristi.

Prvi od govornika, Glaukon, zastupa sofističku tezu društvenog ugovora: kaže se da je dobro-po-sebi činiti nepravdu, a zlo trpeti je. Zlo (od trepljenja nepravde) je veće nego dobro (od nanošenja nepravde drugom). Tako su ljudi bivali nepravedni i trpeli nepravdu... Na kraju, oni koji nisu mogli izbeći niti vršiti nasilje, proceniše da je u opštem interesu da se dogovore (ugovori) da se u buduće ne trpi i ne čini nepravda. Pravični ljudi su pravični protiv svoje volje, jer ne mogu činiti niti trpeti nepravdu (pr. Liđanin Gig i prsten koji ga čini nevidljivim). Tako su nastali zakoni i društvena pravila.

Ono što zakon naređuje naziva se zakonitim i pravednim, i to je poreklo i suština pravde. Dakle, svako biće po prirodi teži vlasti, samo ga zakoni primoravaju da zastane kod ravnopravnosti → pošten čovek kao takav i ne postoji.

Pravda je sredina između najvećeg dobra (a to je nekažnjeno vršenje nepravde) i najvećeg zla (a to je nemoć da se osveti nepravda). U takvom srednjem položaju čovek se vezao za pravdu ne zato što je ona dobro-po-sebi, već zato što ga nemoć da čini zlo goni da je poštuje. Ovakvo shvatanje pravde, kao nečega što donosi korist, dovodi do zaključka da je bolje biti nepravedan, a izgledati pravedan. Otuda pretvaranje i laž. Remek delo nepravde je da izgleda pravedno iako to nije (Makijaveli). Izgled je važniji nego sama stvar: ako pravedni izgleda nepravedno, onda će njegova sudbina biti sudbina nepravednog, a ako nepravedni izgleda pravedno, onda će njegova sudbina biti sudbina pravednog. Zato većina ljudi više ceni nepravdu, dok su pravedni samo oni koji ne mogu biti nepravedni po svojoj prirodi. Dakle, pravičnost kao osobina pojedinca je pravičnost u državi.

- 1) Kakav je smisao Platonovog stava da je država "duša, samo mnogo puta uvećana"?
- 2) Kakvu ulogu ima ovaj stav u Platonovom argumentu za to da treba biti pravičan?

Nasuptor Trasimahu, Sokrat teži da pokaže da je pravičnost bolja od nepravičnosti. Zato Platon hoće da na nekom većem primeru pokaže jačinu pravičnosti u odnosu na nepravičnost. Pravi primer je država – zato ispituje šta je pravedna država, jer se kod države pravda najjasnije vidi. Država je veliki obrazac ("ispisana je velikim slovima"); država je uvećani pojedinac, jer je država veća nego pojedinac, pa se svi elementi bolje vide.

Dakle, pretpostavka je da je nešto lakše zapaziti kad je u velikom, nego kad je u malom: (pravičnost u duši u malom), pa se zato prelazi na analizu države kao uvećane duše.

Poređenje države i pojedinačne duše je glavni smisao celog spisa, jer su iste kosmičke snage, koje moraju biti uređene u pojedincu i državi, i ista volja koja naređuje uređenje je pojedinačne duše i države.

Život čoveka / pojedinca je potčinjen / podređen zadatku države da uredi zajednički život ljudi. Pojedinac je samo član koji služi zajednici, i u svemu što dela / stvara on važi samo kao deo celine / zajednice.

Platon je otac univerzalizma, jer ističe socijalni princip nad individualnim.

Da bismo došli do pravde u državi, Sokrat počinje ispitivanje o nastanku države; ovo ispitivanje neprimetno prelazi u normativno ispitivanje o pravoj državi.

Pravičnost je osobina pojedinca, a da li ona postoji i u celoj državi? Da li je država nešto više nego čovek?

Platon daje model jednog idealnog društva, da bi na velikom modelu utvrdio šta je pravičnost. Sokrat u ispitivanju polazi od države, smatrajući da će možda tako na lakši način doći do suštine pravičnosti – *nastanak pravičnosti i nastanak države padaju ujedno*.

Postanak države (politeia): Ono što izaziva nastanak države je nemoć svakog pojedinca da sam zadovolji sve svoje potrebe, i potrebe za mnoštvom stvari. Potreba za jednom stvari tera čoveka da se veže za drugog čoveka; potreba za drugom stvari tera čoveka da se veže za trećeg, itd. Dakle, mnoštvo potreba se sjedinilo u jedno isto naselje više ljudi u cilju međusobne pomoći, a to udruženje se zove država. (Ako jedan drugom nešto da, on mu uzima nešto u zamenu, jer veruje da time koristi i sebi.) Prvobitni cilj polisa je ekonomski, a iz njega proizlazi načelo specijalizacije i podela rada = preduslov razvoja države:

- 1) prva i najveća potreba je **hrana**
- 2) druga je **stan**, a
- 3) treća je **odelo**.

Kako država da zadovolji sve te potrebe?

Čovekov rad će biti i po kvalitetu i po kvantitetu bolji ako svako obavlja samo jedan posao. Ljudi nisu rođeni sa istim sklonostima – neko ima više sposobnosti da radi prvo, drugi da radi drugo. Neko je zemljoradnik, neko građevinar, neko tkač, neko obućar... I svako od njih treba da radi svoj, a ne tuđi posao. A bavljenje jednim poslom omogućava visoku umešnost u njemu.

Zdrava država: Sokrat brzo širi broj neophodnih profesija, a sa njima povećava i broj stanovništva (stočari, trgovci, banke, tržišta, najamni radnici). Svi ovi ljudi na tržištu razmenjuju svoje proizvode, i tako izdržavaju sebe i svoje potomstvo. Oni se plaše bede i rata, pa zato broj svoje dece čine srazmerno svom bogatstvu. Ovi građani imaju sve što im je potrebno za zdrav život => zdrava država.

Bolesna država: Ona u kojoj se ne proizvodi i ne troši samo ono što je potrebno, nego se proizvode i nepotrebne (luksuzne) stvari: kreveti, stolovi, razna jela, mirisi, slatkiši, srebro, slonovača – što stvara jednu klasu proizvođača takvih nepotrebnih stvari (kao i umetnike, muzičare, igrače...). Zemlja više nije dovoljna da zadovolji potrebe građana, pa dplazi do ratova da bi se zadobila nova zemlja. Poreklo rata = ekonomski uzrok.

Ratnici: Ovo izaziva izdvajanje posebne grupe ljudi koja se bavi ratovanjem. Ratnici moraju biti: hrabri, snažni, žestokog karaktera (skloni ljutnji), ali i blagi prema prijateljima. Da bi mogli imati ove dve osobine, žestin i blagost, oni moraju biti i filozofi, jer moraju znati razlikovati prijatelja od neprijatelja = znanje o tome ko su istinski neprijatelji države.

Vaspitanje: A da bi se dobili takvi ratnici i čuvari države oni se moraju vaspitavati. Dve glavne stvari za vaspitanje su: (1) gimnastika (za telo) i (2) muzika (za dušu) – pod muzikom Platon podrazumeva skup svih umetnosti.

U vaspitanju je najvažniji početak. Ono se počinje pričanjem bajki / mitova deci. Mitovi, kao prvobitni oblik vaspitanja, biće propušteni kroz rešetko, tj. biće odabrani samo oni mitovi / priče koje će pogodovati razvoju čuvara.

Zato država treba da cenzuriše pisce koji ih pišu, tj. mitovi ne smeju biti lažni, niti služiti za zabavu. U njima ne treba govoriti ružno o bogovima (npr. da ratuju, čine nepravdu), nego govoriti o slozi i ljubavi. Država treba da propiše piscima kako da pišu. Ne valja, na primer, kad Homer tvrdi da Jupiter "deli dobro i zlo", jer bog ne može činiti zlo, nego samo dobro. Isto tako, bog je savršeno biće, a savršeno biće se ne menja, jer bi se moglo menjati samo na gore – zato su rđavi oni pesnici koji tvrde da se bog preoblači ili pretvara u čoveka.

• **III knjiga – nastavlja opis vaspitanja**

Književnost – sadržaj priča: Učenicima treba iznositi samo ono što je lepo i dobro, da bi to i zavoleli. Iz književnosti treba izbaciti izmišljene događaje da se ne bi pokolebala hrabrost učenika; a da se ne bi pokolebala hrabrost ratnika, ne treba govoriti o: (a) paklu, (b) slabosti bogova, (c) niti govoriti da se bogovi smeju (nije im dostojno). Heroji i bogovi su plemeniti, pa ih ne treba predstavljati kako plaču ili pate.

Interesantna misao: da upravljači smeju lagati u interesu države, ali niko drugi to ne sme.

Isto tako, pošto potčinjeni moraju poštovati svoje pretpostavljene, moraju se izbrisati sva suprotna mesta u književnim delima.

Vrste literature:

(1) drama,

(2) lirika,

(3) ep – pripovedanje = mimesis.

Pripovedanje bez podražavanja – lad između pojedinih govora odstraniš pesnikove reči, i ostvariš samo međusobne dijaloge.

I) čisto podražavanje = tragedija i komedija

II) jednostavno pripovedanje = ditiramb

III) mešavina prvog i drugog = epske pesme

Čovek nije sposoban da dobro podražava mnoge stvari, nego samo jednu. Pesnik ne može dobro podražavati i komediju i tragediju; pa se ne sme podražavati.

Ali ako se već podražava hrabrost, odvažnost, bogobojažljivost, čestitost, ropski duh se ne sme podražavati. Iz idealne države izbaciti ep i dramu, a liriku ostaviti, ali strogo pod nadzorom države.

Muzičko vaspitanje pevanjem i zvukom (tj. muzika): Zabraniti tužne, meke, lenje melodije, a dopustiti muške, borbene. Instrumenti i ritam treba da su prosti. Melodija i ritam se moraju upravljati prema rečima, a ne obrnuto. A cilj muzičkog vaspitanja je postići sklad i ritam; a to je ljubav prema lepoti = odraz lepote i dobrote (*kalokagatía*) sjedinjenih u duši (najlepša slika je kada se u jednom čoveku spoje karakter i lepota koja odgovara tom karakteru), suprotno tome nesklad, nedostatak ljupkosti su znak rđave duše.

Gimnastičko vaspitanje: Ratnici "budni kao psi, koji moraju videti i čuti što oštrije".

Pošto duša vodi telo, cilj gimnastike je u zdravom telu – zdrav duh. Fizičkim vežbama se više vežba volja nego fizička snaga.

Previše gimnastike vodi do grubosti i neukosti, a previše muzičkog vaspitanja vodi mlitavosti srca / duše. Sklad, ali ne samo radi duše i tela, nego i odvažnost u čoveku i težnja za istinom u sebi.

Rđav način života vodi bolesti i tela i duše → potreba za lekarima i sudovima. Mnoštvo bolnica i sudova je znak da je država bolesna. Građanin ne sme provesti život u bolesti i lečenju, jer time škodi i državi. On mora da radi svoj posao ili da umre – nema kad da bude bolestan. Zato je bolje da se usmrti onaj ko treba dugo da boluje i da da bolesno potomstvo. Smrt zaslužuju i zli ljudi – o tome će rešavati sudije.

Način vaspitanja ratnika, čuvara države, traje do 20-te godine.

Način vaspitanja upravljača: Posle toga izdvaja se viši red – upravljači (vladari) i niži red – ratnici (čuvari).

Platonova idealna (pravedna) država ima tri sloja:

- 1) najuži sloj = upravljači
- 2) širi sloj = ratnici / čuvari
- 3) najširi sloj = proizvođači (zemljoradnici, zanatlije, trgovci)

Upravljači treba da budu stari, obazrivi, energični, odani (odanost nastaje iz ljubavi). Da bi se izabrali takvi ljudi, koji su celog života radili ono što su verovali da je korisno za državu, treba ih posmatrati u različitim životnim periodima da bi se videlo da li su ostali verni tom idealu. Zato ih još od mladosti treba stavljati u razna iskušenja i tako izabrati najbolje.

"Feničanska laž" koja opravdava podelu je da su bogovi vladare pomešali sa zlatom, čuvaru sa srebrom, a zemljoradnike i zanatlije sa bronzom. Poređenje sa metalima: ljudi koji su sastavljeni od zlata su upravljači, oni koji su sastavljeni od srebra su ratnici, a oni od gvožđa su proizvođači.

Platon uspostavlja aristokratsku državu, ali ne aristokratiju po rođenju (naslednu), već aristokratiju po sposobnostima.

Obično ljudi od zlata imaju i potomstvo od zlata, ali se može desiti da zlatan čovek rodi srebrno dete, ili srebrni čovek rodi zlatno dete. Upravljači ne smeju imati milosti prema svojoj deci ukoliko ona ne bi bila sposobna za upravljače treba ih baciti u klasu za proizvođače; kao što i deca zemljoradnika kada bi bila sposobna za ratnike i upravljače treba to i da postanu. Tako se može postići da upravljači budu samo oni koji su sposobni za to – komunizam čuvara.

Tako što čuvari (ratnici, upravljači) neće imati svoje posebne interese različite od interesa države, državni interes će biti njihov interes. Tako neće doći u iskušenje da od čuvara države postane tiranin, tj. vladara koji ostvaruje svoj poseban interes. To će se postići (1) vaspitanjem, (2) naročitim režimom života, (3) a pre svega svojine. Neima, oni neće imati nikakvu svojinu (najnužnije potrebe dobijaju od države, stanovaće u posebnim logorima, hraniti se zajednički), a nagrada će im biti to što im građani donesu kao zahvalnost za službu. Dakle, imaće zajedničko stanovanje i ishranu.

Kada bi im se dala privatna svojina oni bi pali u nižu klasu proizvođača i postali bi obazriviji na unutrašnje neprijatelje više nego na spoljašenje, pa bi država propala.

• IV knjiga

Prvi prigovor: Čuvari, iako najvažniji za državu, žive oskudno.

Sokratov odgovor: Da se stvara država opšte sreće, a ne sreće jednog dela (kada bi sve klase bile potpuno srećne to bi bila nesreća za državu).

Drugi prigovor: U idealnoj državi ne sme biti velikih razlika između bogatih i siromašnih, jer bi i jedno i drugo slabilo sposobnosti pojedinca – bogatstvo uzrokuje mekušstvo, lenjost, ukus za nove stvari, a siromaštvo niskost osećaja i želju za nanošenjem zla.

Sve države, izuzev idealne, imaju u sebi dve države koje međusobno ratuju: država bogataša i država sirotinje. Kod takvog neprijatelja uvek novcem možeš okrenuti jedandeo protiv drugog. Ako bi država bila jedinstvena onda je niko u ratu ne bi pobedio. Zato idealna država ne sme biti suviše velika. Ona može da se širi dokle god zadržava to jedinstvo, preko toga ne.

Treba voditi računa o: tome da u državi svako radi onaj jedan posao za koji je prirodno sposoban.

Vaspitanje omladine: Naročito se treba čuvati reformi u sistemu obrazovanja. Treba obratiti pažnju na dečije igre gde bi se to najlakše moglo desiti.

Međutim, državni / pravni zakoni ne mogu sve regulisati. Npr. ne treba propisivati zakone za dečije igre / dužnosti, nego vaspitanjem naučiti decu da sama dođu do tačnih pravila

ponašanja, jer onda možemo očekivati da će kasnije poštovati i državne zakone. Stalnim menjanjem / popravljanjem zakona se ne poboljšava država (ako osnova države ne valja).

Ovo je idealna država u kojoj je ostvarena pravda (vrlina). Savršena država mora imati 4 vrline (Sokrat prvo traži 3 da bi matematičkim principom proporcionalnosti došao do 4: $a:b=c:x$, tj. $x=bc/a$):

- (1) **mudrost** – pravilno donošenje odluka (filozofi vladari, arhonti);
- (2) **hrabrost** – leži u staležu čuvara koji štite ispravno mnjenje (*doxa*), tj. ono koje su primili vaspitanjem da se treba bojati samo onoga što čoveka čini gorim, što ga moralno razara;
- (3) **umerenost** – red / ograničenje u strastima; približno značenje ima sa saglasju i skladnosti => uređenost; mogućnost da se bude "jači od samog sebe", što se dešava kada bolji deo u njemu vlada gorim, a ako gori deo pobedi bolji onda je čovek rob samog sebe. U državi ima mnoštvo strasti / poroka kod većine potčinjenih, ali ih mudrost vladara ograničava / zauzdava. Za razliku od mudrosti i hrabrosti umerenost se prostire kroz celu državu – to je vrsta harmonije.
- (4) **pravičnost** – omogućila je da umerenost, hrabrost i mudrost uopšte nastanu u državi; definicija pravičnosti bi bila: (a) da se svakom da ono što mu pripada, (b) da svako obavlja posao za koji je sposoban – pravilna podela na klase. Zamenjivanje funkcija 3 vrste ljudskih bića je najveća šteta za državu i to se smatra nepravičnošću.

Između pravičnog čoveka i pravične države nema razlike s obzirom na njihovu formu (eidos) pravičnosti Sada ove definiciju pravde treba primeniti na čoveka da bi utvrdili koji čovek je pravedan. U čovekovoju duši su tri dela: razum (vlada), volja (pokorava se razumu) i želja / strast / požuda (pokorava se volji i razumu), a vaspitavaju se muzikom i gimnastikom. Pravičnost nije neka posebna vrлина posebnog dela duše, već njihov opšti odnos – harmonija. Pravedan čovek je onaj kod koga svi elementi žive u harmoniji i svaki vrši svoj zadatak. Pa je pravda *znanje* ko šta treba da čini prema svojoj sposobnosti, a nepravda je borba elemenata u duši – pobuna viših elemenata protiv viših (razuma).

Pravedan čovek je srećan, a nepravedan je nesrećan. >Glupo je postaviti pitanje da li je srećniji pravedan ili nepravedan, kao što je glupo postaviti pitanje da li je bolje zdravlje ili bolest.

Pravičnost u državi => staleži <=> pravičnost u pojedincu => delovi duše (odnos duševnih moći i staleža u državi – to je induktivni argument i slab je, neadekvatna analogija).

Stupar: smisao – ako je država harmonična => duša je harmonična.

Zaključak je da su načela pravde ista i za pojedinca i za državu.

• **V knjiga**

Komunizam žena i dece

V knjiga obrađuje "žensko pitanje", Platon zauzima "feministički stav", tj. stav o jednakosti žene i muškarca. Žena je iste prirode kao i čovek, samo što je u svemu slabija od čoveka. Dakle, razlika između njih je kvantitativna, a ne kvalitativna. Prema tome, žena kao i muškarac treba da dobije onaj položaj koji odgovara njenim sposobnostima. To znači da ako je žena sposobna za najviše položaje, treba joj dati te položaje. Ali, da bi se razvile ženske sposobnosti, žene treba da se vaspitavaju kao i muškarci (treba ih naučiti da rukuju oružijem, ratuju).

Teorija o uređenju bračnih odnosa, među ratnicima i upravljačima

Brak među čuvearima države treba da bude zajednički, treba da imaju zajedničke žene i decu. Razlog tome je što čuvari ne smeju imati ništa svoje, jer bi ih to navelo da sopstvene interese suprotstave interesu države, tj. bili bi pristrasni, pa bi svojim ženama i svojoj deci dali položaj koji ne zaslužuju.

Čuvari treba da biraju žene koje pripadaju istoj klasi – čuvarke.

Prilikom reguisanja bračnih odnosa treba voditi računa o eugenici ili uzgajanju ljudi u državi, tj. o tome da se dobije najbolje moguće potomstvo. Dobri preci daju dobre potomke. Među elitom društva treba da bude što više polnih snošaja, a među nižim klasama što manje.

Platon ne zastupa tezu promiskuiteta, tj. da svaki muškarac ima svaku ženu, nego pre jednu vrstu privremenog braka koji traje onoliko vremena koliko je potrebno za začeće. A najboljim ratnicima dozvoliće se više brakova, radi boljeg potomstva. Dakle, brak je planski, da bi se održavao stalan broj stanovništva. Izbor žena vrše upravljači, mada mora da izgleda kao da su oni sami izvršili izbor.

Deca čuvara se oduzimaju od roditelja i daju državnim ustanovama za vaspitavanje (posebnim zavodima). Žene mogu radati od 20-te do 40-te, a muškarci od 30-te do 55-te, u suprotnom biće kažnjavani. A za rađanje dece treba dozvola vlasti.

Rođaćki sistem – Pošto se neće znati ko je kome roditelj, žene i muškarci će smatati svojom decom svu decu rođenu od 7-og do 10-og meseca do njihovog venčanja, a sva deca rođena u istom periodu smatraće se braćom i sestrama. Tako se ostvaruje državno jedinstvo.

Zajednička bol, radost, sreća, nesreća, interes ujedinjuju. Analogija sa prstom – ako ga povredimo bol prođe kroz ceo organizam; slično je i sa državom – najbolja je ako bol jednog povredi sve.

Kraj Platonovog izlaganja o idealnoj državi.

Sada se prelazi na praktično pitanje: da li je ovakva država moguća u stvarnosti; i ako jeste, kako se može ostvariti?

Ovde Platon pokazuje određeni smisao za realnost. Naime, idealna država se ne može ostvariti sa savršenom tačnošću, nego *približno* "onako kako smo je opisali" – ideja je bliža istini nego delo. Dovoljno je pokazati da postoji mogućnost, a ne pokazati da je svaki detalj ostvariv.

Kako jednu običnu državu učiniti idealnom? – Predati vlast filozofima.

U državi filozofi moraju postati kraljevi (vladari) i obrnuto. Politička vlast i filozofija moraju da se ujedine u istom licu. Bez toga savršena država neće ugledati svetlost dana, jer nema drugog leka za države, niti za ljudski rod.

Definicija filozofa (većina onih koji se nazivaju filozofima nisu to):

(1) treba da poznaju celokupnu istinu i stvarnost;

(2) tj. večne i nepromenljive ideje (ili prava bića) = dijalektičko znanje, koje treba razlikovati od ne-bića i od običnih stvari koja su privid, a ne prava bića; ona su samo odraz ideja koji je neuspešan i nepotpun;

(3) filozofi – oni koji posmatraju stvari u njihovoj suštini => filozofi su prijatelji mudrosti, oni koji su sposobni da saznaju biće i istinu; za razliku od filodoxa koji su prijatelji mnjenja, oni koji rado slušaju, posmatraju, raduju se lepom, ali njihov duh nije sposoban da vidi prirodu lepog-po-sebi, nego su sposobni samo za menje.

(dodatak) Način vaspitanja upravljača

Budući upravljači biće školovani ne samo u muzici i gimnastici, nego i u amtematici i astronomiji. Biće matematički obrazovani ne radi računanja (trgovine), već radi shvatanja umstvenih stvari – da bi mogli da se uzdignu ka istini, da bi stekli duh filozofije. To je uvod u dijalektiku kojom se otkriva čisto biće i to bez pomoći čula, vać samo svetlošču uma; a krajnji cilj je dobro-po-sebi.

Od 30-te godine upravljači će se narednih 5 godina obučavati u dijalektici, a nakon toga će ponovo biti vraćeni u pećinu da upravljaju nekim službama (npr. vojnim) da bi stekli iskustvo posvećivanjem filozofiji najveći deo vremena – razna iskušnja (15 godina) da bi se videla odanost... Najbolji, a tada će napuniti 50, otkriće dobro-po-sebi.

VIII knjiga

Postoji pet oblika državnog uređenja.

I Aristokratije = idealna država = dobra i pravična država

II Timokratija

III Oligarhija

IV Demokratija

V tiranija

II Timokratija = vlada ambicioznih ratnika, častoljubivo državno uređenje (Kritsko i Spartansko državno uređenje).

Aristokratija prelazi u timokratiju kada u vladajućoj klasi dođe do razdora – javlja se promena državnog uređenja. (Načelo promene (ontološki motiv): sve ono što postaje mora i da propadne.)

Platonova teorija o menjanju oblika država, tj. o kvarenju država

Idealna Platonova država može se pokvariti:

→ pogrešnim sklapanjem brakova (poreklo nesloge);

→ vrline koje ne odgovaraju večnim zakonima harmonije;

→ kada se dobije klasa upravljača koja nije savršena, tj. ako se ljudi od srebra i zlata pomešaju sa ljudima od bronzje nastaje red i harmonija i dolazi do borbe (ljude od bronzje duša vuče novcu i sticanju zasluga, a ljudi od zlata i srebra su po prirodi bogati, jer ih duša vodi vrlini);

→ čuvari teže da dođu do svojine, jer više nisu čisti ljudi od zlata, stoga će prisvojiti zemlju i kuće, a slobodne privrednike pretvoriće u robove, dok će se oni baviti ratom i upravom;

→ osnovna krivica svakog prelaza i degradacije leži u lošem obrazovanju; loše uređena država + loše obrazovanje vodi padu sistema vrednosti i slabljenju karaktera ljudi.

Ovaj oblik vladavine, na sredini između aristokratije i oligarhije, imaće elemente i jedne i druge. Sličnost sa aristokratijom je u tome što ratnici, kao i pre, neće raditi, zadržaće zajedničku ishranu i zajedničko vaspitanje, ali više gimnastiku nego muziku; a sličnost sa oligarhijom je u tome što vladari neće biti najpametniji nego će se oslanjati na silu, potajno će ceniti bogatstvo (mada će ga kriti od javnosti). To je država sklona takmičenju i ratovanju.

Čovek koji odgovara ovom obliku vladavine je (1) ambiciozan, (2) častoljubiv, jer prevladava srčanost, (3) nedovoljno obrazovan, (4) zanet gimnastikom i ratom (umesto razuma vlada žestina). On po prirodi nosi u sebi klicu lakomosti.

Otac je dobar, tj. razuman, ali živi u loše uređenoj državi, pa stoga izbegava vlast i počasti. Žena se ljuti jer joj se muž ne ubraja u vladare i to joj umanjuje ugled kod drugih žena. Onda ona zvoca sinu da joj muž nije nikakav muž (popustljiv). Sluge vide da gazda ništa ne preuzima protiv dužnika, pa podstiču njegovog sina da, kad postane čovek, osveti se svima i bude odlučniji od oca. Kod kuće sin vidi da se hvale ljudi koji se bave svim i svačim, a da se

nazivaju ludim oni koji se bave samo svojim poslom. Sina privlače obe strane: otac – razum i ostali – koji mu raspaljuju želje i srčanost. On je na sredini, a sredina je sila (ambicija i srčanost).

III Oligarhija = vlada bogatih nad siromašnima gde se sve meri novcem.

Ljudi traže priliku da pokažu bogatstvo – prekrajaju zakone, ne pokoravaju se zakonima. Ljudi skloni takmičenju i časti postaju gramzivi: dive se bogatstvu i dovode ga na vlast, donose zakone silom. Težnja za bogatstvom u timokratiji postaje sve jača. Ceni se jedino bogatstvo, a ne vrlina. Uspostavlja se cenzus prema bogatstvu – onaj čije imanje ne dostiže određenu sumu novca nema političkih prava. Otac timokratskog čoveka spotiče se o državu: gubi bogatstvo, gubi položaj (vojskovođe) – osuđen na smrt. Sin – častoljubivost izbaciti iz duše => baciće se na sticanje bogatstva, trutovske požude. Greške:

- (1) što se vladar bira prema bogatstvu;
- (2) to nije jedinstvena država, već ima najmanje dve države: bogatih i siromašnih; takva država je slaba u ratu jer ne sme naoružati mase jer se naroda boje više nego neprijatelja, a sve i da se ne boje naroda teško se odvajaju od novca, a naoružavanje bi ih izložilo trošku;
- (3) došlo bi do nagomilavanja (mešanja) poslova – jedni isti bi se bavili zemljoradnjom, trgovinom, a ujedno bi bili i ratnici.

Karakter koji odgovara oligarhu je tvrdica ili štediša koji se jedino brine kako da stekne i održi bogatstvo.

IV Demokratija = vlada naroda

U oligarhiji težnja za bogatstvom je nezasita – stvara razuzdane mladiće, a vladar ne može doneti zakon vrline i umerenosti koji bi ih obuzdao. Oni troše, upropaštavaju imovinu, daju zajmove. Sinovi vladara su mlitavi, lenji, ugojeni.

Siromašni više ne poštuju bogate zbog njihove vrline, nego ih mrze zbog bogatstva, pa usled toga dolaze na ideju da su i oni isto toliko sposobni da vladaju, ako ne i sposobniji, samo treba da preotmu bogatstvo.

Demokratija nastaje kada siromašni pobede, pa jedan deo bogatih pobiju, a drugi proteraju, a sa ostalima ravnomerno podele vlast i građanska prava, obično kockom.

U demokratiji vlada sloboda – zato ona mnogima izgleda kao najbolja vlada. Ali preterana sloboda je i njena najveća mana, jer su u njoj izjednačene nejednake stvari. Ona državu svima daje, i jednakima i nejednakima. Kao što preterana žeđ za bogatstvom ruši oligarhiju, tako i preterana žeđ za bogatstvom ruši demokratiju. Vladaju oni koji nemaju nikakvih sposobnosti (znanja) za to, ali ih poštuju samo ako kažu da su prijatelji gomile. U njoj dolazi do anarhije gde svako radi šta hoće i gde je sve dozvoljeno – ne moraš da vladaš a i možeš, ne moraš da se pokoravaš, ne moraš da ratuješ, ne moraš da živiš u miru.

Karakter koji odgovara demokratiji je raspušten čovek kojim vladaju njegove strastikoje su dobre i rđave (a izjednačene su) i od slučaja zavisi kad će koja vladati ili koje, a između njih su najjače rđave i niske strasti. Takvom čoveku svaki dan prolazi u tome da ugađa strasti koja je tog trenutka naišla i čas se opija, čas pije vodu, čas radi gimnastiku, ponekad bi pomislio da se bavi filozofijom – vodi državne poslove, ali već sledeći tren zavidi ratnicima pa se ugleda na njih, zatim mu se dopadnu poslovni ljudi pa se baca na trgovinu... Nikakvog reda ni potrebe nema u njegovom životu. On to smatra slatkim, slobodnim i blaženim životom, i sve to vreme on uživa. To je čovek koji zastupa jednakost. On u sebi sadrži sve moguće oblike uređenja i najrazličitije karaktere. On je lep i šaren, kao i to državno uređenje.

Oni vladari koji pokušavaju da održe red i vlast bivaju progonjeni kao da teže oligarhiji – upravljači su potčinjeni, a porčinjeni su upravljači.

Očevi se uče da postupaju s decom kao sa jednakima, čak ih se i plaše. Deca nemaju straha od očeva, niti uopšte poštovanja prema roditeljima. Građani i starci teže za istim pravima. Učitelji se boje svojih đaka i laskaju im, a đaci se podsmevaju učitelju. Mladići se takmiče sa starijima i u rečima i u delima; s druge strane, stariji se spuštaju na nivo mladih – usvajaju lako ponašanje i brbljiv stil, usvajaju mladost iz straha da ne bi bili ljuti i despotski. A vrhunac slobode je kad su već kupljeni robovi jednako slobodni kao i njihovi kupci (čak su i životinje raspuštene, i tako redom, sve tu uživa slobodu).

Duša građanina postaje previše osetljiva – razbesni se kad joj neko nametne malo stege. Platon demokratiju ne definiše kao vladavinu većine (kao Perikle), niti kao "vladavinu siromašnih", već kao uspostavljanje opšte istososti, kao i uspostavljanje prekomernih sloboda.

V Tiranija

Takav duh na kraju dovodi do apsolutnog nepokoravanja građana zakonu. Ali preterana sloboda vodi u apsolutizam i ropstvo, pa stoga demokratija vodi u tiraniju, kako kod države tako i kod pojedinaca.

Platon deli demokratsku državu na tri klase:

- (1) prvu čine nesposobni ljudi (trutovi), koji postoje i u oligarhiji, ali tamo ne mogu ništa učiniti jer su udaljeni od vlasti,
- (2) druga klasa su bogataši koji su hrana trutova
- (3) trća klasa je narod (demos) – formalno najmoćniji, ali koji u stvari ne mogu ništa i koji moraju da se opredeljuju za straneke, koje se u stvari bore za vlast. Na čelu naroda su tzv. "zaštitnici naroda" ili demagozi koji otimaju imovinu od bogatih, zadržavajući najveći deo za sebe, a ostatak deleći narodu, i koji postaju tirani.

Tiranija rađa mnoštvo sopstvenih neprijatelja i postaje sve krvavija. Tiranina je prinuđen da uklanja sve ljude koji govore protiv njega, svima je neprijatelj, pa mora da očisti državu ako želi da vlada. Tiranin čak traži telesnu stražu od naroda.

Tiranin mora uvek da ratuje

- (a) da bi narod imao potrebu za vođom,
  - (b) da bi narod osiromašio i prinudio ga da se bavi svakodnevnim poslovima da bi mu manje radio o glavi,
  - (c) da bi slobodoumne, koji su protiv njega, predao neprijatelju i tako se obračunao sa njima.
- U tiranskom čoveku vlada eros (svetkovine, gozbe) – pun je strahova, strasti, nije slobodan (rob je), on čak ne sme ni da putuje.

Najsrećniji su najbolji i najpravedniji = kralj – vlada nad samim sobom, a najnesrećniji su najgori i najnepravedniji = tiranin – nad samim sobom i nad državom.

Tiranin je "oceubica i rđav hranitelj starih roditelja" – misli se na rod koji ga je i stvorio kako bi se obračunao sa bogatima i plemićima.

Demokratsko načelo vladavine, prema Platonu, je nerazumno: upravljač treba da vlada s obzirom na znanje – mora da ima znanje o istini, o večnim i nepromenljivim idejama (dijalektičko znanje), tj. da bude pravi filozof.

Tu Platon pravi poređenja sa brodom, vlasnikom broda i posadom. Vlasnik je svojom veličinom i snagom iznad svih na brodu, ali je malo nagluv i kratkovid i tek malo poznaje brodarstvo. Posada se buni i preuzima brod – piju, goste se, plove onako kako se od takvih može i očekivati, i nemaju znanje o veštini krmarenja.

Sličan je Platonov prigovor i demokratiji atinskog tipa: u njoj vođe stranaka ne znaju uopšte svoj posao, pa ih zato narod uklanja iz službe kad mu se to sviđa, kao da za pravilno vođenje državnog broda ne treba neko posebno znanje – neupućen i lakomislen način vođenja države.

Filozof-kralj ima stvarno zanje o pravcu kojeg bi državni brod trebalo da se drži, i koji može pomoći da se izdrže oluje i druge teškoće sa kojima se susreće na plovidbi. On je najfiniji plod obrazovanja koje daje država. Samo on može da da konture obrisa idealne države i taj nacrt može da ispuni jer je upoznat sa svetom ideja koji treba da mu bude uzor pri stvaranju države.

TRASIMAHOVO SHVATANJE PRAVIČNOSTI

→ da je pravično ono što odgovara jačemu, i Platonov odgovor na ovaj izazov

Trasimahovo stanovište može se zapravo izraziti u tri tačke:

- 1) pravično je ono što koristi jačemu
- 2) nepravičnost se više isplati, *korisnija je* od pravičnosti, zbog čega je *vrлина*, dok je pravičnost obična glupost
- 3) nepravičnost je jača i moćnija od pravičnosti – primer su mnoge tiranske države, vladari-tirani koji su počinili ogromnu nepravičnost prisvojivši čitave države za sebe; i način na koji (tiranski) upravljaju tim državama, a da niko unutar njih ne može da im se suprotstavi.

1. Prva tačka: pravično je ono što koristi jačemu: na vlasti su uvek oni najjači, najsposobniji (po Trasimahu, to će biti oni najnepravičniji), a svaka vlast pravi zakone u svoju korist, što će reći: kreira vlastiti pojam/smisao pravičnosti; - prema onome što joj odgovara i što je u njenom vlastitom interesu.

⇒ ne postoji pravičnost po sebi, već je pravično ono što koristi jačemu; ono je zakon jačeg koji vlada.

Na to Platonov Sokrat odgovara da nije nužno da će ovako definisana pravičnost, to jest zakon koristiti jačemu, jer vladar-zakonodavac u pravljenju zakona može i da pogreši, te da sastavi zakon koji bi išao na njegovu štetu.

Poddefinicija, pododredba Trasimahove maksime da je pravično ono što koristi jačemu, glasi: da je pravično da se podanici države tome bezuslovno pokoravaju: tzv. pravo podanika da poštuju zakon i povinuju mu se. U vezi sa prethodnim, to bi značilo da je pravično i da podanici poštuju ono što vladaru ide na štetu (kada greši u sastavljanju zakona), što onda čitavu odredbu čini protivrečnom.

I drugo: Sokrat odgovara Trasimahu da se zakon nikada ne pravi radi sebe, već radi podanika, i da onaj koji vlada, ko upravlja državom ne čini to radi sebe, radi svoje vlastite koristi, već radi podanika, radi onih nad kojima i zbog kojih i jeste vladar. Takođe da treba praviti razliku među veštinama, te da postoji razlika između veštine vladanja i veštine zarađivanja novca i sticanja bogatstva. A to je bio jedan od jakih Trasimahovih argumenata zašto se vladari prihvataju vlasti.

Sokrat trži da se ovo dvoje strogo razdvoji i da se prizna veština vladanja po sebi, da bi se našla njena posebnost i karakteristika, njena vrлина i savršenstvo – a to će biti pravičnost.

Da bi to dokazao, Platon će napisati ostatak *Države* – ne bi li obrazložio ovo svoje stanovište.

2. Druga tačka: takođe veoma važna, tiče se odnosa između pravičnosti, odn. nepravičnosti i srećnog života. Trasimah smatra da se u životu više isplati biti nepravičan nego pravičan, da u životu bolje prolaze oni koji su nepravični. I da stoga, iz te perspektive posmatrano, nepravičnost predstavlja vrlinu a pravičnost – ne porok, već sasvim običnu glupost.

3. Treća tačka: da je nepravičnost mnogo jača i moćnija od pravičnosti po onome što može da postigne - na to Sokrat odgovara da se postignuto nikada ne može i *održati* nepravičnošću. Odnosno, da bi se bilo šta moglo zajedničkim snagama napraviti, ostvariti i održati, da je za to neophodna pravičnost. Jer je pravičnost **nepohodan preduslov, *conditio sine qua non***, svakog mogućeg zajedničkog delanja. I da nikakvog zajedništva i nikakvog rada, te ni

rezultata tog rada, ne može biti na bazi nepravičnosti. Tamo gde vlada nepravičnost, gde su ljudi nepravični, ne može se nikada ništa napraviti.

Ovo su odgovori koje Platonov Sokrat nudi Trasimahu u prvoj knjizi *Države*. Međutim, da bi obrazložio svoje stanovište, da bi istakao jačinu i *bitnost* svoje teze – da uistinu ništa nije moguće napraviti bez pravičnosti – niti samostalno, niti u zajednici, Platon piše *Državu*, on piše ostatak knjige, u kojem izlaže jednu idealnu državu koja će biti zasnovana na principu pravičnosti, i onda je poredi sa ostalim državama, zasnovanim na drugim principima, i stoga, različitim državnim uređenjima.

Platonova osnovna ideja je da nema ni sreće ni zajedništva, ni efikasnosti u ma kojem smislu, i sve to kako pojedinačno tako i interpersonalno, tamo gde nema pravičnosti.

Pravičnosti u čovekovoju duši, odgovaraće pravičnost u državi, i obrnuto. I jedno u vezi sa drugim: ne može biti pravičnih i srećnih ljudi bez pravične države, niti pravične države može biti bez pravičnih ljudi.

Platon pravi paralelizam, on povezuje čovekov karakter, odnosno dušu, sa državom i državnim uređenjem. On kaže: *Država je isto što i duša, samo mnogo puta uvećana.*

→ Smisao ovog Platonovog stava – da je država isto što i duša, samo mnogo puta uvećana; i kakvu ulogu ima ovaj stav u Platonovom argumentu za to da treba biti pravičan?

Prema Platonovom shvatanju, država, isto kao i duša ima troslojnu strukturu. Po njemu, država je isto što i čovekova duša samo mnogo puta uvećana. To je zato što Platon smatra da državu sačinjavaju ljudi, ona se sastoji iz ljudi, iz svojih građana, i kakvi su oni, takva će biti i država. Ali i obrnuto važi: kakva je država, takvi će biti i ljudi koji žive u njoj.

→ B. Pavlović: Platon je čoveka shvatio kao državu u malom, nasuprot presokratovcima koji su ga određivali kao svet u malom, kao mikrokosmos. Otuda za Platona struktura države odražava strukturu ljudske duše, kao i to da ima onoliko tipova ljudi koliko ima tipova država. To jest, da različitim tipskim karakteristikama, odgovaraju različita državna uređenja.

Struktura duše je troslojna: umni deo – ono čime promišljamo i donosimo zaključke – prema Platonu, najvredniji deo ljudske duše. Dalje, voljni deo – obuhvatajući i afektivna stanja, pa ga Platon stoga naziva srčanošću. I konačno, nagonski deo. Umni deo treba da upravlja nagonskim delom uz pomoć voljnog, ali da kontroliše i voljni deo. Tako je idealna, odnosno pravična hjerarhija sposobnosti duše. Jer to je jedini način da čovek bude srećan: kada u njemu vlada um, uz pomoć volje. To je pravično.

Slično tome, i država (treba da) ima tri sloja: ekonomski sloj privredivača – odgovara nagonskom delu duše, jer je u ovih ljudi taj deo najrazvijeniji, i njihove sklonosti najviše nagingu na tu stranu; zatim, sloj čuvara – vojska: ljudi kod kojih je najizraženija srčanost; i konačno, treći sloj: vladari-filozofi, kod kojih je najrazvijeniji um, i on vlada ostalim delovima duše.

Shodno tome, shodno idealu pravičnosti, a to je, prema Platonovom mišljenju – ideja distributivne pravde (→ valjana podela funkcija odnosno delova celine (države, duše), i *dati svakom delu ono što mu pripada* – odnosno da svaki deo, svaki fragment celine vrši ono za šta je sposoban, i što mu prema njegovoj sposobnosti odgovara), vladari-filozofi će biti ti koji će voditi državu, oni će biti upravljači i odlučivaće o svemu što se u državi događa i što je se tiče; vojska predstavlja čuvaru države, a ekonomski sloj privrednika (zemljoradnici, zanatlije, trgovci,...) je sloj koji hrani i izdržava državu.

Pravično je da svaki deo duše zauzima mesto koje mu pripada i vrši funkciju koju treba da vrši, koja je njegova. Isto tako, pošto postoji sličnost između duše i države, isto će biti pravično i za državu: da svaki njen sloj zauzima mesto koje mu po njegovoj prirodi pripada, i obavlja onaj deo posla, koji mu takođe po prirodi pripada.

Da bi to pokazao, Sokrat je, počev od druge knjige, krenuo prvo na velikom modelu: da pokaže šta je pravičnost, na modelu države. Idealne države koja bi bila idealno uređena. Redom je razvijao tu svoju ideju, brinući se o najsitnijim detaljima, regulišući obrazovanje, podelu rada, svojinske odnose, pitanje muško-ženskih i porodičnih odnosa, spoljnu politiku, ratovanje, etc. Razvio je i uredio čitavu državu, ne bi li na njenom primeru pokazao šta je

pravičnost. Odnosno, kako izgleda pravična država, i kakvi će ljudi u njoj biti, kako će se ponašati i kako će živeti. Takvu državu naseljavaće umereni, hrabri i mudri ljudi (vladari), strogo vaspitani i dobro odgojeni, od kojih svaki živi životom, to jest, radi onaj posao, obavlja onu funkciju, koja mu po prirodi odgovara, već prema tome koji je deo njegove duše najrazvijeniji.

Ovakva idealna država, jeste aristokratija, jer njom upravljaju najbolji ljudi.

Platonovo poređenje ljudske duše i oblika vladavine (vrste države), najeksplicitnije se može videti u VIII knjizi gde on izlaže različite oblike vladavine, to jest oblike državnog uređenja, zajedno sa tipskim karakterom čoveka koji prati to državno uređenje. I ovde Platon iznova ističe da je to nužno, budući da su ljudi i njihove duše, njihovi karakteri, ti koji čine državu.

Tako imamo, pored i posle aristokratije, redom:

1) timarhiju/timokratiju i timokratskog čoveka – onaj kod kojeg je najrazvijeniji deo srčanost i ambicija, častoljublje i želja za moći; pa će takva biti i država – manje u brizi za obrazovanje i vaspitanje duše, a više za takmičenje i ratovanje; primer je Sparta

2) oligarhiju i oligarhijskog čoveka – čovek kod kojeg je najizraženija težnja za novcem i bogaćenjem, kome su ovo dvoje najviše vrednosti; a takva će biti i država: zasnovana na bogatstvu i ekonomskoj moći kao najvišoj vrednosti, i merilu procenjivanja

3) demokratiju i demokratskog čoveka – direktno nastaje iz prethodnog oblika vladavine – pobunom osiromašenog dela stanovništva i zbacivanjem oligarha sa vlasti; ustanovljava se sistem potpune slobode, tačnije sistem, u kojem sloboda postaje jedina istinska, ali i neprikosnovena vrednost; najviša vrednost; demokratsko uređenje je takvo uređenje u kojem je sve dozvoljeno, dok je demokratski čovek čovek koji više nema strogu kontrolu prema svojim nagonima i strastima, već je prema svima njima tolerantan i dozvoljava im da zahtevaju svoje

4) tiranidu i tiranskog čoveka – Sokrat kaže: najveća sloboda, potpuna sloboda ima za svoju krajnju posledicu: najveće ropstvo; demokratski sistem koji otpočinje kao najliberalniji, na kraju završava u potpunom ropstvu – kada se vlasti dočepa pojedinac pod izgovorom da zastupa interese naroda (da je *prijatelj naroda*), da bi na kraju porobio čitav narod, vladajući samo u svoju vlastitu korist i pokušavajući da nađe svaki način samo da bi se održao na vlasti (ratovi, ...)

- to je tip čoveka kakav je opisivao Trasimah i takva država; međutim, nasuprot njegovom verovanju, Platon dokazuje da je takav čovek najnesrećniji čovek, iako ima svu vlast u državi; to je stoga što on robuje svojim strastima, i svojim strahovima; zbog čega se nigde ne oseća slobodnim i sigurnim; robujući samome sebi, on je najnesrećniji čovek u čitavoj državi, a ovakava država najnepravičnije i najnesrećnije državno uređenje.

Povezujući tako ideju pravičnosti sa idejom srećnog i valjanog života, odnosno povezujući državu i čovekovu dušu, Platon je dokazao da pravičnost čini, treba da čini suštinsko svojstvo i jednog i drugog – ono bez čega nema i ne može biti ni pojedinačne sreće čoveka sa samim sobom, ni njegove sreće sa ljudima, niti srećnog života zajednice ljudi, odnosno države.

Pravičnost je definisana preko ideje distributivne pravde: dati svakome ono što mu pripada. Što u dotičnom kontekstu znači sledeće: napraviti valjanu podelu duše/društva i regulisati njihovo funkcionisanje. Za to je jedan od ključnih faktora obrazovanje, to jest vaspitanje, i otud toliko vike oko pesništva i tradicionalne religije. Prema Platonovom mišljenju, dobra država počiva na dobrom obrazovanju, a dobro obrazovanje na istinskom znanju. Istinsko znanje odnosi se na istinsko biće, i otud je i metafizička teorija, to jest ontologija našla mesto u Platonovoj *Državi* (VI knjiga).

Put saznanja prikazan je kao put oslobođenja od ropstva mnjenja i predrasuda, a vladavina i obrazovanje vladara-filozofa kao ponovni silazak među robove, kao svojevrsna *žrtva* da bi se svi izvukli iz ropstva. To je Platonov mit o pećini.

Otud postaje jasno zašto jedino filozofi treba da budu kraljevi, vladari, i zašto vladari treba da budu filozofi. Koncept pravičnosti suštinski počiva na konceptu istinskog znanja, a do ovoga

može dopreti samo onaj ko ima prirodne sklonosti ka znanju, ka učenju, ko je, dakle, ljubitelj mudrosti – *phylo-sofos*.

Opisati detaljno Platonovu idealnu državu i objasniti smisao koji joj Platon pridaje

Platon daje model jedne idealne države ne bi li utvrdio na tom velikom modelu šta je pravičnost. Ispitivanje vrši Sokrat koji polazi od države, smatrajući da će možda tako na lakši način doći do suštine pravičnosti.

Ideja je da ćemo uspjeti da prodremo do suštine pravičnosti i nepravičnosti, do toga šta su one *po sebi*, ukoliko budemo pratili nastanak države. Odnosno, da nastanak pravičnosti/nepravičnosti i nastanak države **padaju ujedno**.

Zato najpre treba videti kako država nastaje, zatim kako ona treba da bude uređena da bi bila *pravično* uređena, i konačno, šta sve to znači, odnosno kakav je značaj tako uređene države za život pojedinca.

→ država nastaje iz potrebe; idealna država je pravično uređena; pravično uređena država znači sreću i za sebe samu i za čoveka koji živi i odgojen je u njoj.

Država nastaje **iz potrebe**. – zato što čovek, da bi živeo, nije sam sebi dovoljan nego mu je potrebno dosta toga. Misli se na jedan normalan život. Ljudi se ujedinjuju u državnu zajednicu iz potrebe, to jest da bi na lakši način zadovoljili svoje životne potrebe i da bi tako lakše živeli. Država prema tome nastaje iz potrebe.

Bazična potreba je potreba za hranom i svime što je u vezi sa pokuštvom. Dakle, najneposrednijim životom. Odatle se javlja potreba za formiranjem jednog posebnog **društvenog sloja** koji će se brinuti o zadovoljavanju ovih potreba. Jer je osnovna hipoteza da je **lakše i bolje** ukoliko se izvrši **podela rada** (prema sposobnostima) nego jedan čovek optereti mnogim različitim zanimanjima. Na taj način, nijedan posao ne bi mogao biti valjano urađen; da bi neki posao bio valjano urađen, neophodno mu je posvetiti dovoljno vremena i znanja, a za to se zahteva podela rada.

Dakle, Platonova država, izgrađena je na principu potrebe i na podeli rada – ne bi li se te potrebe lakše, efikasnije i bolje zadovoljile.

Osnovne su potrebe za hranom, odevanjem, stanovanjem i slično. Zato je prvi sloj koji se formira u državi tzv. ekonomski ili privredni sloj: zemljoradnici, zanatlije, trgovci i tome slično. Paralelno sa time, dolazi do potrebe i razvijanja **tržišta i novca** kao određenog znaka vrednosti stvari koje se razmenjuju na tržištu. I tu se onda javlja i prva potreba za pravičnošću kao *regulatorom međusobnih odnosa* na tržištu, u poslovanju. Zarad poslovanja, zarad ispunjenja potrebe, zarad života, dakle.

Platon pravi razliku između nastanka države i nastanka bogate i raskošne države. Potrebe ovakve jedne države su znatno veće i znatno ih je teže zadovoljiti, zbog čega se začinju, poduzimaju ratovi, ne bi li se potrebe države na taj način zadovoljile.

Dakle, prema Platonu, razlozi rata su pre svega **ekonomske prirode**, i to onda kada nastaju iz preterane potrebe, za preteranim, to jest, bogatim i raskošnim životom.

Što onda rađa potrebu za posebnim slojem društva, to jest državljana, čije će osnovno zanimanje biti upravo rat: čuvari države i oni koji će ići u ratove. Vojska.

Postavlja se pitanje kakvi treba da budu ti čuvari (vojnici) da bi valjano obavljali svoj posao? Kakve osobine treba da imaju i na koji način se te osobine mogu razviti? Što u prvi plan onda smešta upravo obrazovanje i vaspitanje unutar države.

→ Platonova kritika mita i pesništva kao onih koji podstiču negativna = nepoželjna osećanja i osobine: kukavičluk, sklonost ka prevari, pretvaranje, licemerje, nasilnost, etc, etc... Dvostruko vaspitanje čuvara: gimnastičko – kao vaspitanje tela; i muzičko – kao vaspitanje duše, u cilju da se izgradi harmonična ličnost: istovremeno hrabra i srčana, dobar ratnik, ali i blaga i nenasilna – što su, kako Platon smatra, osnovne odlike istinskih čuvara.

Zatim sledi posebna provera ovih čuvara, stavljanje na različite vrste testova, ne bi li se među njima izdvojili oni koji ni pod jednom proverom ne izdaju interes države; i to stoga što svoj vlastiti interes, svoje dobro i sreću nerazdvojno povezuju sa dobrom i srećom države. To su najodaniji čuvari, i među njima treba birati upravljače za državu.

Na koji način, i kako onda regulisati da se do sada izvedeni poredak održi i ustali?

→ mit o tri rase ljudi: zlatnim, srebrnim i bronzanim ljudima:

“Vi koji sačinjavate državu, svi ste braća! Ali bog koji vas je oblikovao, udesio je da oni koj treba da zapovedaju budu pomešani sa zlatom, pa zato zaslužuju da budu najviše cenjeni; srebra ima najviše u onima koji su načinjeni kao momoćnici, a zemljoradnike i ostale zanatlije začinio je ponajviše od gvoždža i bronzne. A kako ste svi vi istoga roda, rađaćete najvećim delom i decu koja su nalik na vas. Ali će se dešavati i da zlatan rodi srebrno dete, a srebrni zlatno, i to će se naizmenično dešavati i u drugim slučajevima. I zato bog pre svega i najviše naređuje onima koji zapovedaju da ni nad čim ne budu tako dobri čuvari i da se ni o čemu drugom ne staraju tako brižljivo kao o potomstvu, i to zato da bi utvrdili koja je od prethodnih smeša u njihovim dušama zastupljena: zlatna, srebrna ili bronzana.

Tako, ako njihov potomak ima u sebi bronzne i gvoždža, ne smeju prema njemu imati nikakvo sažaljenje, njego će mu odrediti mesto koje odgovara njegovoj prirodi i svrstaće ga među zanatlije ili zemljoradnike; ako bi pak među ovima nio neko ko bi u sebi imao zlata i srebra, ukazaće mu počast i unaprediće ga, nekog kao čuvara, nekog kao povoćnika; jer, proročište kazuje da će država potpuno propasti u onom vremenu kada je budu čuvali gvozdeni i bronzani čuvar...”

Dalje Platon počinje sa detaljnim izlaganjem uređenja države: kraj III knjige i čitava IV i V knjiga države – dakle centralni delovi knjige posvećeni su ovom pitanju. Kako država treba *in concreto* da bude uređena da bi bila pravično uređena?

→ čuvari države: nemaju nikakvog vlasništva, nemaju svojinu, nikakvo imanje koje bi stekli vlastitim radom, zato što bi onda bili sprečeni da svoj posao – posao čuvara države – obavljaju kako treba. Mesto za stanovanje, odeću i hranu, čuvari države dobili su kao nagradu za to što čuvaju državu. Oni praktično žive od zahvalnosti ostalih građana, imajući tako za život samo ono što im je preko neophodno, tako da bi svu svoju snagu i vreme mogli da posvete svom poslu: čuvanju države.

Takođe, među njima važi pravilo komunizma: sva svojina je zajednička: u tom smislu što kuća nijednog čuvara ne sme biti takva da u nju niko ne bi mogao da uđe i prebiva u njoj ukoliko to želi. Što se načina života tiče: sve je zajedničko: čuvari zajedno obeđuju i žive zajedno, kao u taborima. Takođe, kasnije, u V knjizi *Države*, Platon će ovu ideju komunizma, to jest zajedničke svojine proširiti i na zajednicu žena i dece, što će biti jedan od glavnih predmeta Aristotelove kritike u *Politici*.

Žene su naime zajedničke i nijedna žena ne sme da živi u zajednici samo sa jednim čovekom. Isto važi i za decu – i ona su zajednička, zajedničko vlasništvo, tako da nijedno dete ne sme da poznaje svoje roditelje, svoje prave biološke roditelje, već se smatra detetom svih čuvara. Platon u tom smislu govori, da sva deca koja pripadaju jednoj generaciji ili bliskoj generaciji, svojim roditeljima će nazivati ljude koji opet, izvesan broj godina stariji od njih, pripadaju čitavoj jednoj ili bliskoj generaciji. Tako u državi postoji generacija roditelja i generacija dece. I, analogno tome, generacija sestara i generacija braće.

Eugenika. – da bi se dobilo najbolje moguće potomstvo; eugenika se odnosi na kontrolu povezivanja u bračne zajednice najboljih muškaraca i najboljih žena; a u svakom slučaju srodnih (prema prirodi i karakteru, sposobnostima) muškaraca i žena. S tim da Platon izgleda nije za monogamiju, barem dok traje doba plodnosti. Posebno istaknuti čuvari - bi trebalo da opšte što češće sa što boljim ženama, ne bi li ostavili što veće potomstvo.

Deca kada se rode, oduzimaju se od bioloških roditelja i predaju dadiljama u posebne zavode da se o njima brinu. Što će reći, istinski roditelj dece jeste država, koja se od malena brine o njima i od malena ih vaspitava. I deca bivaju odgajana u tom duhu – da kao svog pravog roditelja shvataju i priznaju državu.

Što se tiče slabije ili defektno rođene dece, ona se pažljivo uklanjaju – ako rasa čuvara treba da ostane čista.

Oplodnja i rađanje je moguće samo u precizno određenom starosnom dobu: za žene: 20-40, za muškarce: pošto prođe najnemirnije doba njihovog odrastanja, pa do 55. g. Deca rođena pre i posle ovog doba smatraju se nezakonitim.

A pošto prođe doba plodnosti, muškarcima će biti dozvoljeno da stupe u bračnu vezu po svojoj želji, samo ne sa krvnim srodstvom: deca i unučići, majke i babe – što onda isključuje čitave generacije.

To je dakle, eugenika – ili uzgajanje ljudi u državi. Ili, takođe: “komunizam” žena, dece i privatne svojine. Što se posebno odnosi na sloj čuvara države.

Odnos prema novcu, prema bogatstvu

- država ne sme biti ni presiromašna ni prebogata, ljudi u njoj ne smeju imati nedovoljno, jer to stvara nezadovoljstvo i može dovesti do prevrata; a ne smeju imati i više nego što im treba, jer to podstiče nerad.

Ono što je najvažnije: država ne sme biti klasno podeljena – prema ekonomskoj moći njenih građana. Jer to onda stvara nezadovoljstvo i razdor, i umesto jedne – de facto postoje dve države unutar jedne: država bogatih i država siromašnih (slučaj sa oligarhijom). A razjedinjena država je nestabilna i oslabljena država. Država stoga uvek mora biti jedinstvena.

Otud pravilo zajedničke svojine; odnosno, na tom mestu treba tražiti krajnji razlog Platonovog insistiranja na sveopštem komunizmu – jer to jedan veoma dobar i efikasan način da se održi jako jedinstvo države, i da država uistinu funkcioniše kao **organizam**.

Dakle:

- podela društva na staleže – prema njihovoj prirodi – analogna podeli duše na moći, a nastala iz potrebe za podelom rada; ova pak iz potrebe za zajednicom, ova pak iz potrebe za životom

- bitna uloga znanja i valjanog vaspitanja da bi društvo moglo dobro da funkcioniše, odnosno, da bi pravičnost mogla biti ostvarena unutar države (da svako radi ono za šta je sposoban i što mu, po prirodi stvari pripada)

- zajednička svojina, komunizam privatnog vlasništva, žena i dece – da bi država bila jedinstvena, i jaka, naseljena kvalitetnim ljudima i u svakom trenutku sposobna da se odbrani od eventualnih napada.

Ključna uloga pritom pripada znanju i vaspitanju. Jer ne može se pravičnost ostvariti niti država na odgovarajući način organizovati ukoliko ne postoji znanje i razumevanje temeljnih principa radi kojih i usled kojih se ovo čini. Pravično urediti državu ne mogu ljudi koji ne znaju šta je pravičnost i zašto uopšte treba pravično uređivati državu. Neophodno je da poznaju temeljne principe celokupne stvarnosti, da poseduju istinsko znanje o istinskom biću. Drugim rečima, moraju poznavati ideju dobra i regiju istinskog bića. Tu unutar političke teorije, nalazi mesto Platonova teorija ideja, njegova ontologija. I tu postaje razumljivo zašto Platonovi vladari moraju biti filozofi. U izvornom značenju tog termina: ljubitelji mudrosti – jer jedino onaj koji voli mudrost, koji teži za istinom i znanjem, može i da sazna, i da na valjan način uredi državu – na principu pravičnosti. Jer to znači sreću.

Sklonost prema mudrosti jeste nešto sa čime se čovek rađa. Neke duše su prirodno tako ustrojene da im je najrazvijeniji umski deo. Ali, to se još više razvija. Odnosno, stiče vaspitanjem i razvijanjem. I otuda toliko velika uloga obrazovanja kod Platona. Platon jako mnogo polaže u obrazovanje, smatrajući ga temeljnim i najvažnijim za pravilan odgoj duše, a samim tim i sudbinu države. Valjanu državu čine valjani ljudi, a valjane ljude valjano vaspitanje.

Zato toliko prostora Platon i ostavlja obrazovanju: počev od kritike mitskog pesništva i religije krajem II i u III knjizi, zatim gimnastičkom i muzičkom obrazovanju u III knjizi, a posebno u VII knjizi gde se detaljno izlaže koje nauke privode dušu istinskom biću: **aritmetika i logistika** – jer su apstraktne i apriorne, pa okreću dušu od konkretne i promenljive, propadljive stvarnosti ka domenu večitog i nepromenljivog bića.

Zatim, takođe, geometrija i stereometrija (prostorna geometrija); zatim – astronomija – kao nauka o telima u kretanju (a ne kao zvezdočastvo); zatim harmonika – kao nauka o odnosima; i konačno – najvažnija od svih: dijalektika: veština, umeće razgovaranja i ispitivanja da se, putem razloga i dokaza, dakle *argumentovano*, dođe do istine o predmetu.

Kada se sve ovo razjasnilo, treba još videti na koji način je moguće ostvariti idealnu pravičnu državu?

- Platon odgovara: **prevratom**: prognati iz države sve starije od deset godina; dakle, zadržati samo decu i početi sa vaspitavanjem: odvikavanjem od onoga što su do tada naučili, od dotadašnjih običaja i zakona, odgajajući ih prema novim obrascima i zakonima koji su opisani. Tako će se, kaže Platon, najbrže i najlakše ostvariti pravična i srećna država i pravično uređenje.

Pravičnost i nepravičnost. Analogija sa zdravljem

U oba slučaja – i na mikro modelu duše, i na makro modelu države, pravičnost se sastoji u istome: ne dopustiti nijednom od delova države, odnosno svojstava duše da dela na način i račun drugog, odnosno da obavlja poslove za koje nije sposoban, prema svojoj prirodi. Tako se postiže urednost i prijateljstvo sa samim sobom, i mir i jedinstvena država.

Stanje takve ravnoteže i usklađenosti odgovara stanju **zdravlja**. Pravičnost je tako za dušu i za državu isto što i zdravlje za telo. Dok je, nasuprot tome, nepravičnost analogna stanju bolesti. Nepravičnost je bolest duše, odnosno, države.

Platon: stvarati pravičnost znači dovesti delove duše u njihov prirodan položaj i uskladiti odnos između vladajućih i potčinjenih delova; a stvarati nepravičnost: učiniti da delovi duše vladaju protiv prirode i da dopuštaju da jedan nad drugima gospodari.

→ vrlina je za dušu nešto kao zdravlje, lepota i snaga; dok je porok nešto kao bolest, ružnoća i slabost.

I ovime se onda u potpunosti obara Trasimahova tvrdnja da je nepravičnost korisnija od pravičnosti. Jer, ako je nepravičnost bolest za dušu i za državu, kako ona može biti korisnija od zdravlja?

Analogno tome, preostali oblici vladavine koje Platon navodi: timarhija, oligarhija, demokratija i tiranida, kao i analogni karakteri, odnosno modusi duše, predstavljaju obolela stanja, odnosno izopačenja u odnosu na izvorno stanje zdravlja.

Timarhija: ne vlada najviši, umni deo duše, već vladaju strasti. Takav čovek i takva država ići će onda za svojim afektima, to jest vođeni svojom srčanošću. Oligarhija i oligarhičan čovek: obuzeti su novcem, to jest ekonomskom moći. Demokratija i demokratski čovek: svojom potrebom i u mnogome nagonima, dok je tiranida i tiranski čovek analogna stanju potpune obuzetosti nagonima i u potpunosti im robuje. Stanje stroge kontrole jeste stanje najveće istinske slobode – stanje zdravlja; dok se stanje potpune slobode, nekontrolisane slobode na kraju izopačava u potpuno ropstvo, i završava tiranskom vladavinom.

Kriterijumi i elementi Platonove klasifikacije oblika državnih uređenja

VIII knjiga *Države* važna je po tome što u njoj Platon izlaže moguće oblike vladavine (pored aristokratije) dajući ujedno objašnjenje kako svaki od njih prelazi u onaj sledeći. Tako da čitava knjiga predstavlja opis postupne degradacije države i državnog uređenja: počev od prelaza koji se događa iz aristokratije u timarhiju, pa zaključno sa tiranidom kao najnepravičnijim i najlošijim oblikom vladavine.

Platon nije eksplicitan kada je reč o razlozima prvobitne degradacije (iz aristokratije u tiranidu). On nudi mit kao objašnjenje, ali se čini da pravi razlog nalazi u zanemarivanju obrazovanja. Naime, zato što je obrazovanje loše, zato što dolazi do njegovog zanemarivanja, dolazi i do postupnog opadanja sistema vrednosti, to jest do prve zamene tog sistema.

Tako, idealno državno uređenje koje je počivalo na umnim principima i mudrosti, na istinskom znanju, ustupa mesto takvom uređenju gde volja odnosno srčanost odnosno častoljublje i ambicija zauzimaju najviše mesto. Primer takvog državnog uređenja je Spartanska vojna država. Koja istina ima sličnosti sa aristokratijom (zajednička svojina,...) ali ima drugi sistem vrednosti: kod nje se ističu sklonost prema takmičenju i častoljubivost, zbog čega je ovakva država posebno sklona ratovanju.

Takav je, uostalom i karakter timokratskog čoveka: ambicija i častoljublje, nosi u sebi klicu lakomosti i zbog svoje težnje za moći i priznanjem, lako se pretvara u oligarhičnog čoveka, a timokratsko u oligarhično državno uređenje.

U stvari, osnovna krivica svakog prelaza i degradacije leži u lošem obrazovanju, dakle u poremećaju do kojeg dolazi u uređenju države, odnosno, u pravičnosti unutar nje. I kada opisuje svaki od prelaza jednog tipa čoveka u drugi, Platon uvek u pozadini krivicu oslanja na loše uređenu državu. Taj faktor, zajedno sa nedovoljno dobrim obrazovanjem, utiču na pad sistema vrednosti i slabljenje karaktera ljudi koji žive u državi.

Tako, prvobitno ljubav prema mudrosti, zamenjuje ambicija i težnja za slavom, a ova se konačno pretvara u težnju za bogatstvom i ekonomskom moći. Taj tip karaktera odgovara oligarhičkom čoveku, a državno uređenje o kojem je reč je oligarhija.

Karakteristika oligarhijskog državnog uređenja jeste to što ono počiva na ekonomskoj moći pojedinaca. Ekonomska moć pojedinaca leži u osnovi oligarhijskog državnog uređenja. Državom vladaju bogati pojedinci tako što se, obzirom na izvesne granice prihoda koje oni propisuju, formira vlada. Čime se država automatski deli na dva dela: na bogate i siromašne – prva unutrašnja podeljenost države, i ujedno prvi nedostatak oligarhijskog državnog uređenja. Postoji još jedan fenomen koji se javlja prvi put u oligarhiji: privatna svojina. U timarhiji još uvek nema privatne svojine. U oligarhiji se ona prvi put javlja, a sa njom i mogućnost da se ona proda odnosno kupi. Što onda ima za svoju posledicu i sledeći bitan društveni fenomen: masovno osiromašenje jednih i bogaćenje drugih – upravo kupu/prodajom imanja.

A paralelno sa time, odnosno sa mogućnošću da se izvrše ovakve transakcije, dolazi i do prve pojave kriminala u državi. Oni koji prodaju svoje imanje, uglavnom ga traće, te se jedni od njih pretvaraju na kraju u prosjake, a drugi u kriminalce – lopove i džeparoške. To je smisao Platonove metafore sa trutovima.

I kod oligarhijskog čoveka dolazi do zamene sistema vrednosti: sa ustanovljenjem ekonomske moći to jest bogatstva kao osnove vrednosti, te fenomenom osiromašenja i bogaćenja pojedinaca, glavna preokupacija pojedinca postaje kako da zaradi novac, to jest kako da se obogati. Zbog čega on zanemaruje sve svoje ostale potrebe, vodeći računa isključivo o ovoj.

Psihološki i društveni prelaz sa ovog oblika državnog uređenja na naredni, demokratski uopšte nije težak: unutar osiromašenog sloja države (koji se i dalje osiromašuje) raste nezadovoljstvo koje će na kraju, dovesti do prevrata. Demokratska vlada nastaje kada siromasi pobede, pa jedan deo protivnika pobiju, a drugi proteraju; a sa ostalima *ravnomerno podele vladu i građanska prava*, i kad se najčešće vlasti u njoj biraju kockom.

Osnovna vrednost na kojem počiva demokratsko uređenje jeste sloboda; - Platon kaže: u početku će u državi sve biti dozvoljeno i svuda će valdati sloboda i mogućnosti da svako u njoj radi šta hoće. To vodi, prema Platonovom mišljenju, do potpunog labavljenja od svake vrste kontrole i ranijih zakona: svako ima pravo da se bavi poslom kojim hoće i kada hoće, čak i sa više poslova odjednom; prestupnicima se kazne praštaju; svi se tretiraju jednako, bez razlike – nema više različitih staleža. Sve je slobodno, sve je dozvoljeno i svi su jednaki.

A takav je i profil demokratskog čoveka koji robuje svojim željama, u mladosti idući nekontrolisano i omamljeno od jedne do druge, a u starosti dajući svima njima jednako pravo, smatrajući da su svi nagoni isti i da ih treba podjednako ceniti.

“I tako mu svaki dan prolazi u tome da ugađa strasti koja je tog trenutka naišla, čas se opija, čas pije vodu i mršavi; sad radi gimnastiku, a sad je opet lenj i ne mari ni za šta...nikakvog reda i nikakve potrebe nema u njegovom životu: to on smatra slatkim, slobodnim i blaženim životom, i za sve to vreme on uživa.”

Tiranida i tiranski čovek. Najveća moguća sloboda mora za svoj krajnji rezultat imati najveće moguće ropstvo. Zato što nad ovom slobodom nema nikakve kontrole, a vaspitanje je potpuno zanemareno, nema istinskog znanja ni pravog sistema vrednosti, dolazi do stanja u kojem najgore osobine u duši i najgori ljudi u državi preuzimaju vlast. Tiranski čovek je rob svojih nagona, njegova priroda je poput Gorgone.

Tiranska država je država u kojoj su svi robovi – jednog tiranina i njegove strahovlade, a on sam, rob je samoga sebe.

Čime je uslovljeno to ropstvo? Postoji, kaže Platon, jedna bolest koja se javlja prvo u oligarhiji, pa onda u demokratiji i koja je dovodi do ropstva. Bolest o kojoj je reč jesu **lenjost i rasipništvo**.

Lenjost i rasipništvo stvaraju lenje i rasipne ljude koji žive na račun drugih, na račun države, a ništa joj ne doprinose. U jednoj ili drugoj varijanti, to su trutovi o kojima je Platon ranije govorio. I dok u oligarhičnoj državi oni nisu imali nikakve moći, zato što nisu imali novca, u demokratskoj državi koja počiva na principu slobode, oni izbijaju u prvi plan. Svojim vatrenim govorima i podizanjem galame kojima navodno zastupa narod.

Demagogijom takvi ljudi uspeju da zadobiju podršku i glas naroda. I ne samo demagogijom, već i raznim skrivenim nedelima. Narod pak veuje i polaže nade u ovakvog čoveka, zaveden njegovim obećanjima. Jednom kada se takav čovek dočepa vlasti, on postaje savršeni tiranin.

Na početku prema svima ljubazan i prepun obećanja, tiranin će postepeno pokazati svoje pravo lice: a to je namera da očisti zemlju od svih eventualnih neprijatelja, od svih koji bi mu mogli oduzeti vlast; kada na taj način postane bezbedan, dakle kada na taj način reši unutrašnju politiku, na planu spoljne politike začinjaće ratove, uvek nove ratove, kako bi narod imao potrebu za vođom. A i zato da bi građani, dajući novac osiromašili, da bi bili prinuđeni da se bave svakodnevnim poslovima, i da bi mu na taj način manje radili u glavi.

Tiranin će ukloniti sve svoje potencijalne neprijatelje, i sve koji se suprotstavljaju njegovom mišljenju i načinu vladavine. On će takođe ukloniti i sve mudre i ugledne, hrabre i ponosne ljude, jer takvi svojim stavovima predstavljaju pretnju za njega. Na taj način, on će na kraju ostati okružen sve samim nekvalitetnim ljudima, ljudima koji ni za šta ne vrede, jer mu jedino takvi ne predstavljaju nikakvu pretnju.

To sve ima pogubnog uticaja na državu i državno uređenje, jer umesto najboljih (aristokratija) sada, zajedno sa tiraninom i pod njim, vladaju najgori; što je potpuna nepravda i bolesno stanje države, koje na kraju završava građanskim ratom (ne kaže Platon).

“Iako tako ne izgleda, pravi tiranin je u stvari, pravi rob – najviše se ulaguje i potčinjava (mora, da bi održao vlast), a laska najgorim ljudima. Svoje strasti nikako ne može da zadovolji, a u očima onoga ko ume da prozre celu njegovu dušu, on je očigledno veoma siromašan; celoga života je ispunjen strahom i svoj vek provodi u bojazni, nemiru i mucu... zbog svoje tiranske vlade, tiranin mora da postaje sve više zavidljiv, nepouzdan, nepravedan, nemio, bezbožan. On prima svaki porok i pothranjuje ga, pa zbog toga mora najviše da bude nesrećan on sam, a onda mora da čini nesrećnim i svoju okolinu.”

To je smisao tiranide: ropstvo vlastite duše i, samim tim: ropstvo čitave države.

IV knjiga

predstavlja suštinski deo *Zakona*, zato što je u njoj Platon izložio svoje shvatanje zakona.

Uopšte, najveći deo čitavog dela predstavlja svojevršno uvođenje u zakone, pripremu za zakone, tako da na prvu strogu zakonsku odredbu (o braku) ne nailazimo pre VI knjige. Međutim, u IV knjizi je detaljno objašnjeno i zašto je to tako.

U IV knjizi objašnjava se šta je zakon, ko i na koji način treba da donosi zakone, kao i to koja je njihova svrha. Platonova osnovna ideja jeste da zakon suštinski predstavlja **izraz božanske volje**, da, u strogom smislu reči, nisu ljudi donosioci i "vlasnici", gospodari nad zakonom, već je to Bog; Bog koji, prema starom predanju, drži početak, kraj i sredinu svih bića, ide **pravim putem saglasno prirodi stvari**. Njega vazda prati pravda koja kažnjava sve one koji napuštaju božanski zakon. Ovu ideju Platon je slikovito ilustrirao mitom o zlatnom dobu Kronove vladavine (713b-714b).

Prema tome, istinski donosioci zakona nisu ljudi, nijedan od ljudi, već Bog; a zakon predstavlja izraz božanske volje. Platon kaže: Bog, izajedno sa Bogom, slučaj i povoljna prilika, upravljaju celokupnim ljudskim poslovima; međutim, bolje i prikladnije je ako se ovima pridruži i nešto treće – naime **ljudska umešnost**. Upravo na tom mestu treba tražiti mesto i ulogu zakonodavca.

Ovu priliku Platon koristi i da se jednom za svagda razračuna sa Trasimahovom definicijom pravičnosti iz *Države*, gde je pravičnost određena kao ono što koristi jačemu. Da su najjači vazda bili na vlasti i da su pravili takve zakone koji bi im koristili – u tom smislu da ih što duže održe na vlasti. Pravično je onda bilo pokoravati se takvim zakonima, a nepravično i nekažnjivo odstupati od njih. Međutim, za tako donešene zakone – one koji koriste samo nekima a ne svima, Platon kaže da su **stranački**, a ne građanski. Država u kojoj zakon zavisi od upravljača, slaba je i nesigurna država, i nema dobre izgleda na trajniji opstanak. Sa druge strane, država u kojoj je zakon gospodar upravljača i gde je vlast potčinjena zakonima, ima dobre izgleda na dugo trajanje i dobar i srećan život građana.

To je ono što zakonodavac mora da zna pre nego što formuliše zakone. Tu je Platon ostao veran svom stavu iz *Države*. U *Državi* državno uređenje i celokupan život države mora počivati na i odražavati ideju pravičnosti i ideju dobra – kao svoj poslednji razlog i svrhu. Odnosno, vladari moraju imati istinsko znanje, pravi uvid u istinski poredak bivstva, ne bi li državu dobro uredili.

Ovde, u *Zakonima*, se ne govori o idejama i vladarima filozofima, ali je smisao isti: zakoni se ne prave proizvoljno, u strogom smislu reči, oni ni nisu delo čoveka, već izraz Božanske volje, reflektuju dakle od Boga ustanovljen prirodni zakon. Red i običaj. To je smisao uvoda u zakon, odnosno preambula.

Postavlja se, međutim pitanje ko i kako donosi zakone u državi. Tačnije, kako u državi zakoni **stupaju na snagu**? U *Državi*, Platon je verovao da zakoni u smislu striktno formuliranih zakonskih odredbi koje sobom nose propis i kaznu, nisu neophodni. Zakonito ponašanje, ophođenje među građanima sledilo bi iz samog ustrojstva idealne države, izgrađene na temelju pravičnosti. Mada, u strogom smislu reči, i u *Državi*, Platon govori o regulisanju mnogih pitanja, kao što su na primer, pitanje vlasništva ili privatne svojine, braka, vaspitanja, bračne zajednice i komunizma žena i dece, o regulisanju načina života čuvara države. Ali to je nešto što sledi iz prirode stvari, iz **uma**, pa stoga ni nije bilo neophodno strogo formulisanje u zakonske odredbe.

→ "Ne treba lepim i dobrim ljudima naređivati, jer mnogo toga što bi se propisivalo zakonom, oni će lako *sami otkriti*... u državi u kojoj se dobro upravlja i koja je dobro uređena (pravično), pojedinac zakone *sam sebi* određuje, a oni, sa druge strane, i sami po sebi proizlaze iz opšteg načina mišljenja i delanja."

U osnovi državnog uređenja *Države* bila je ideja pravičnosti shvaćena preko koncepta distributivne pravde. Osnovna pretpostavka je bila da struktura države korespondira strukturi

ljudske duše, pa da stoga ono stanje koje predstavlja harmoniju za ljudsku dušu, analogno tome, predstavlja i najidealniji oblik uređenja za državu. U tom kontekstu, pravično je bilo da svaki deo, svaki stalež obavlja jednu funkciju (analognu funkciji duše) i da se funkcije, to jest uloge – poslovi i načini života dotičnih staleža nipošto ne mešaju. Kao ni njihova mesta, jer to dovodi do pometnje u državi, kao što je dovodilo i do pometnje u duši.

U *Zakonima*, stvari stoje nešto drugačije: nema reči o tome da država reflektuje strukturu duše. Ali je poenta slična: zakoni reflektuju Božanski zakon prirode. U *Državi* zakonske odredbe idealne države proizlazile bi iz državnog uređenja. Iz ideje pravičnosti. U *Zakonima*, zakoni upravo **konstituišu** idealno = najbolje državno uređenje, time što predstavljaju odraz Božanske volje i kosmičkog poretka, pa, prema tome, i država koja bi na njima počivala, ne bi odstupala od tog poretka.

U *Državi*, mi smo zamišljali idealnu državu i način na koji bi ona bila uređena. U *Zakonima* mi pokušavamo da **napravimo** što bolju državu, a za to su nam potrebni zakoni, zakonske uredbе. Jer nemamo kraljeve-filozofe, nemamo idealne ljude, već se nalazimo na području realnosti i prakse. Tako npr, u *Zakonima* Platon će dozvoliti nešto što u *Državi* nikako ne bi dozvolio: klasne, na bogatstvu zasnovane razlike (na primer).

Sada treba videti kako bi zakoni stupili na snagu, odnosno na koji način bismo izgradili što bolje uređenu državu. *Država* je predlagala Gordijev čvor: proterati iz države sve starije od 10 godina života, i usaditi deci koja ostanu nove vrednosti i način razmišljanja, vladanja i ophođenja.

U *Zakonima* naravno nije tako. Ali i tu je Platonu stalo do toga da u što kraćem roku, odnosno na najbrži i najlakši mogući način izgradi što bolju državu. To će učiniti uz pomoć **prosvetćenog tiranina**, gde će se zakon propisivati i poštovati kao **tiranska uredba**.

→ “Dajte mi državu koja je pod upravom tiranina; a tiranin neka bude mlad, neka ima dobro pamćenje, neka dobro uči, neka bude hrabar i po prirodi umeren i plemenite duše”.

Reč je dakle o tome da zakonodavac treba da pronađe državu sa pogodnim vladarem: takvim na kojeg može da ima uticaj – zbog čega ovaj treba da ima gorepomenute osobine; ali koji će ipak biti **tiranin**.

Zašto? I to deluje kao da je u krajnjoj suprotnosti sa Platonovim stavom iz *Države*, gde je tiranida okarakterisana kao najgori oblik vladavine, a tiranin kao najnesrećniji i najnepravičniji čovek.

→ upravo zbog **moći** koju tiranin ima kao *tiranin*. Platon smatra da se bi se, upravo iz tiranide, mogla razviti najbolja država: u zajednici sa vrhunskim zakonodavcem i čestitim tiraninom. Ovo stoga što tiraninu nisu potrebni veliki naponi niti mnogo vremena ako poželi da izmeni običaje svoje države. Jer, on je **tiranin**: on stoga treba samo da krene putem koji zaželi a garancije da će taj put biti sleđen, u krajnjoj instanciji, daje mu njegova *sila* kojom kao tiranin raspolaže.

I ovo predstavlja svojevrsno **sazrevanje** Platonove misli u odnosu na *Državu*. Platon je sada svestan da nema vladara-filozofa. Odnosno, a to je znao i u *Državi*, da se ljudi skloni mudrosti klone politike. Ali je i te kako svestan značaja i potrebe prosvetćene vladavine. Zato u *Zakonima* spaja mudrost zakonodavca i moć tiranina. Pretpostavljajući da zakonodavac svojim znanjem treba i može da ima uticaja na usmerenje tiranske moći. Jer je jedino moć, praktična i sirova moć, u stanju da donese promenu u državi:

“Neka nas niko, prijatelji, ne pokušava uveriti u to da država, na neki drugi način, može brže i lakše promeniti zakone nego pod vođstvom onih koji *drže svu vlast*, niti da se to sada drukčije zbiva, niti da će se ikada kasnije drukčije zbivati.”

Zakoni dakle, kada se donose i stupaju na snagu, čine to kao **tiranske uredbе**, pod pretnjom kazne usled nepoštovanja.

Međutim, Platon smatra da ovo nije dovoljno da bi se takvi zakoni, jednom doneti, i jednom na taj način ustanovljeno državno uređenje, održalo. Zato on smatra da uz svaki zakon kao čistu zakonku odredbu, tiransku uredbu, treba da stoji i jedan dodatak. Odnosno **uvod**. I to je **preambula**. Svi zakoni, prema Platonovom mišljenju, treba da se sastoje iz dva dela: uvodnog dela (preambula) i same norme.

Potrebu za takvim formulisanjem zakonâ, Platon obrazlaže metaforom sa lekarima. Postoje, naime, dve vrste lekara koji leče svoje pacijente na dva različita načina: lekari koji leče robove i koji su i sami robovi, i čije se lečenje sastoji u tome da svom pacijentu propišu šta treba da radi, pod pretnjom šta će mu se u suprotnom dogoditi (sa zdravljem) ukoliko ne bude poslušao savet lekara.

I druga vrsta lekara: slobodni i obrazovani ljudi koji leče takođe slobodne i obrazovane ljude. Takav lekar će onda prepisati pacijentu lek, ali će mu u detalje izložiti način lečenja kao i **razloge** zašto je neophodno da se pacijent ponaša baš na taj propisani način. On će svom pacijentu objasniti prirodu oboljenja, na koji se način to oboljenje leči i zašto je to neophodno. Tek na kraju će mu izneti i posledice nepridržavanja lekarske odredbe.

Isti postupak, smatra Platon, treba primeniti i u donošenju zakona. Jer, da bi zakoni opstali, i da bi se na njima zasnovana država održala, neophodno je podanike – građane, *privoleti* tim zakonima; odnosno, neophodno je objasniti im razloge njihove nužnosti, a tek na kraju izneti pretnju kaznom.

Platon daje primer na zakonu o braku: zakon nalaže da svaki čovek treba da stupi u bračni odnos do te-i-te godine starosti. U suprotnom, biće kažnjen novčano i lišavanjem izvesnih građanskih prava. **Dobar zakon**, međutim, sadržaće i preambulu, pa će biti objašnjeno i zašto je to tako i zašto to tako treba da bude: da ljudi prirodno teže besmrtnosti i ostavljanjem potomstva imaju udela u njoj – pa je zato bezbožno ukoliko neko dobrovoljno sam sebe toga lišava.

Jer, budući da je zakon *izraz Božje volje*, svako kršenje zakona, zapravo predstavlja *bezbožništvo*.

Zato je Platon posvetio jednu knjigu *Zakona* (X.) dokazivanju Božjeg postojanja. To dokazivanje spada u i predstavlja, prema mnogim interpretatorima, začetak prirodne teologije – jer se zakonima *razuma* i putem filozofije, dokazuje Božje postojanje.

U pitanju je, naravno, *dokaz iz kretanja*, gde se tvrdi da postoji samo jedna stvar koja ima snagu da sama sebe pokrene, bez spoljašnjeg uticaja – a to je duša. Dakle, da je krajnji uzrok svih svetskih kretanja Duša. Odnosno Bog.

Dokaz doduše ne glasi baš precizno tako, ali to je njegova poenta: da postoji Duša-Bog kao uzrok svih svetskih kretanja i da ona, stoga što je *duša*, ima neku vrstu ličnosti: dobrota i pre svega nepotpokupljiva pravičnost. Zakoni onda predstavljaју izraz volje te nepotpokupive pravičnosti.

Čega se tiču *preambule*? Šta one tretiraju?

→ prve odredbe preambula tiču se *religije*, odnosno, ustanovljavaju zašto i na koji način, kojim redosledom i iz kojih razloga se vrši štovanje božanstva, zatim poštovanje strarijih – predaka i roditelja.

Takođe, preambule o svojini: duša telo i posed (lična svojina) – kojim redom slede – da je duša i nega duše na prvom mestu, telo i nega tela na drugom, a imanje na trećem. I da u tom smislu takođe predstavlja bezbožništvo, remećenje ovog redosleda.

Zatim: moralne obaveze – pravila ophođenja među sugrađanima i strancima; kao i prema sebi (preterano samoljublje kao izvor svih zabluda); kao i reč o najvišoj vrednosti i o drugim vrednostima: *istina* kao najviša vrednost i dobro uopšte – i pravičnost i pravdoljublje: posebna pohvala onima koji upravljačima ukazuju na nepravedna dela drugih (→ lojalnost) – takav građanin treba da bude proglašen kao pobednik u vrlini; zatim: umerenost i razboritost; plemeniti gnev: šta to znači? – pre svega, *znati da niko ne čini nepravdu od svoje volje*. – niko nikada i nigde ne bi dobrovoljno na sebe navukao nikakvo veliko zlo, nego ljudi čine nepravdu zato što ne znaju. Jer, *duša je najveće svetilište, i niko ne bi u njega dobrovoljno primio najveće zlo, i sa njim zajedno provodio ceo život*. Prema tome, treba znati imati sažaljenja, ali treba znati i biti strog i kažnjavati. Nepomirljiv gnev i iskaljivanje gneva treba uvek izbeći, izuzev u slučaju kada je reč o nepopravljivim zločincima. Zato Platon kaže da čestitom čoveku dolikuje da bude uvek žestok i blag.

Konačno, i reč o zadovoljstvu i bolu, gde Platon uspeva da pokaže da je pravičan i plemenit život ujedno i najpriятniji – jer nosi *trajnije* zadovoljstvo. Mirnije, ne tako intenzivno, ali trajnije.

Ovde je kraj preambuli. Ali pre nego što pređemo na zakone, neophodno je reći još par reči, i to o političko-ekonomsko-geografskim pitanjima. To su idealan broj građana za državu: 5040 – jer je deljiv sa svim deliocima do 10 (parcelisanje: 1 – pa na pola – pa na 3 dela...), što je poželjno ako dođe do toga da stanovništvo treba podeliti u manje administrativne grupe. Podela zemljišta: u skladu sa ovim: jedan čovek – jedno imanje.

Broj stanovnika i imanjea treba da je stalan – ne sme se menjati – što daje izvesne osnove za zakon o nasledstvu: otac prenosi svoju imovinu na jednog sina – upravo iz tih razloga.

Pitanje bogatstva – ekonomske moći pojedinaca i privatne svojine. Za razliku od idealne države iz *Države* u kojoj ovoga nema, ovde se to pitanje nažalost ne može izbeći. Mora se dopustiti privatna svojina, kao i ekonomske razlike među domaćinstvima i staležima. Ali treba voditi računa o tome da se to drži pod kontrolom: tako, najbogatiji čovek može da ima samo 4-struko više od svojih prihoda, dok će sve preko toga ići u državnu blagajnu.

Takođe, mora se dozvoliti novac, ali se valuta mora ograničiti na granice države i najstrože se kažnjavati posedovanje stranih valuta. Takođe, nije dozvoljeno izdavanje novca na kredit ili ulaganje u neki tuđi posao – zato što Platon hoće da svaki građanin živi od svog sopstvenog rada, a ne na konto tuđeg truda...

Pritani, pritanija u staroj Atini.

Deme i file u staroj Grčkoj

PLATON: ZAKONI

Jedinstvo etike i politike: Države nema bez zakona, a cilj zakonodavstva je da se u državi postigne celokupna vrlina. To će reći da zakoni nisu sami sebi svrha, već da je njihova svrha dobro zajednice. Dobro funkcionisanje zakonodavstva ogleda se u nekoliko osnovnih obeležja dobre države: sloboda, razboritost, ujedinjenost.

Platonova namera u *Zakonima*: ne da postavi najbolje državno uređenje koje nikada nije postojalo niti će postojati, već da napravi najbolju kombinaciju empirijskih, postojećih državnih uređenja.

Razlika u odnosu na *Državu*:

1. Sva vlast u državi ne pripada više filozofima-kraljevima, već zakonima. Zakon je svemoćan i on sve reguliše.

2. U *Državi* Platon iznosi uverenje da su ljudi stvorili zakone, dok u *Zakonima* njima pripisuje božansko poreklo.

Iako je teorijsko znanje neophodno za vrlinu i moralnu ispravnost, ono nije dovoljno. Potrebno je praktično znanje, razboritost. Izvor zakona je razumna volja, a ne znanje.

3. U *Zakonima* Platon nastoji da izmiri ideal države sa realnim mogućnostima. On se ne odriče svog uzornog uređenja, ali želi da ponudi jednu realniju varijantu, **realno najbolje** uređenje države.

Platon razlikuje: ljudsko dobro (zdravlje, lepota, fizička snaga, bogatstvo vođeno razboritošću)

božansko dobro (razboritost, umerenost duše, pravičnost /mešavina ostalih dobara sa hrabrošću/, hrabrost);

Zakonodavac mora biti usmeren pre svega na božanska dobra i njihovo sticanje od strane građana. Još u *Državi* odsudnu ulogu u tome igra vaspitanje. Zbog toga zakonodavac naročito treba da brine o regulaciji braka, rađanju i vaspitanju dece, budući da sticanje božanskih dobara ne može biti regulisano zakonski na mehanički način, prostim sleđenjem zakona, kao što je to moguće za ostvarivanje ljudskih dobara. Zakonodavac mora da odredi čuvare zakona. Onima koji se pridržavaju zakona dodeljivaće se počasti, dok će oni koji krše zakone biti kažnjavani.

Mladi ljudi, nezreli i neiskusni u političkom životu, ne smeju dovoditi u pitanje zakone svoje države, zbog toga što u njihovoj državi još nije formirana ona čvrsta razumska osnova, pa su podložni lošim uticajima. Sve to može odvesti kršenju zakona, a u najgorem slučaju, pobuni protiv poretka. Zbog toga o zakonima mogu da raspravljaju samo stariji ljudi bez prisustva mlađih (gerontokratija).

Sličnost sa Državom:

1) Vaspitanje ima veliki značaj za strogo hijerarhizovano uređenje u kome svako radi samo svoj posao, za koji je prirodno najsposobniji i za koji se od detinjstva priprema. Svrha obrazovanja je da u dečaku (patrijarhat) stvori savršenog građanina. Savršeni građanin je onaj koji je naučio da vlada i da se pokorava (Aristotel preuzima ovu definiciju).

Još od detinjstva mladi treba da budu vaspitavani samo prema odabranim pesničkim, dramskim i muzičkim delima. Stvarnu estetsku vrednost poznaju jedino stariji muškarci. Najbolje i najlepše je ono delo koje se dopada moralno najboljim i najobrazovanijim ljudima.

Obrazovanje se sastoji u vođenju dece prema onome što je zakon proglasio za valjano i dobro.

2) Državom treba da upravljaju najbolji, oni koji poseduju mudrost i vrlinu. Oni moraju vladati makar nemali nijednu od "vrednosti" bogatstva, moći, slave i ugleda. Država treba da je stabilna i harmonična, a to je moguće samo kad vladaju najbolji.

Teza o nastanku države (III knjiga):

U precivilizacijskom, predržavnom periodu nije bilo nikakvih zakona. Platon postanak države vezuje za povezivanje više domaćinstava u jednu celinu (kao i Aristotel), po patrijarhalnom principu. Više patrijarhalnih zajednica (u kojima je na delu očinska vlast - dinastija) ujedinjuje se u širu zajednicu (naselje) održavajući se kao pleme na čelu sa plemenskim starešinom i čuvajući običaje koje su imali i pre ulaska u zajednicu.

Običaj je temelj zakonodavstva. Oni koji stupaju u veliku zajednicu biraju zastupnike koji će ispitati običaje svih. Sve ono što od toga bude najbolje i najkorisnije za zajednicu odabraće i predočiti plemenskim starešinama. Zastupnici će time postati i zakonodavci, a plemenski poglavari činiće naslednu vladu najboljih (aristokratija) ili neko kraljevstvo (monarhija) u tako promenjenom običajnom uređenju. Glavni zadatak zakona je da se nikom ne dopusti prevelika vlast, a da ona vlast koja je dopušten bude pod kontrolom zakona. Glavni cilj je da država bude slobodna, razborita i jedinstvena. Postoje dva osnovna oblika državnog uređenja: 1) Monarhija - karakteristična za Persijsko carstvo (princip: vladavina jednoga) i 2) demokratija - karakteristična za Atinu (princip: sloboda) Svaka država je ili monarhija ili demokratija, ili mešavina ove dve vlade. princip monarhije, jednovlada, onda kada je preteran, prerasta u despotiju ili tiraniju, a demokratija u svojoj krajnosti slobode prelazi u bezvlašće i cirkus.

IV knjiga: **Opšta skica za uspostavljanje valjanog državnog uređenja.** Platon započinje raspravom o najboljem geografskom položaju grada države. On mora biti takav da zemlja bude plodna i da ni u čemu ne oskudeva, da u susedstvu nema drugog grada, da predeo oko grada bude blago brdovit; nije poželjno da je grad previše blizu mora, jer to izaziva pohlepu za novcem, nečasne navike i nepostojanost.

Iz kog državnog oblika bi vrsni zakonodavac mogao najlakše da formira valjano i dobro državno uređenje? Najbolje državno uređenje najlakše nastaje iz 1) tiranije, a zatim 2) kraljevine 3) demokratije i 4) oligarhije. Oligarhija je najnepovoljnija za to, jer u njoj ima najviše vlastodržaca. Razlog za ovakvo rangiranje: Platon pretpostavlja jednakost moći istinskog zakonodavca i vlastodržca, pa će zakonodavac biti najmoćniji kada dobije apsolutnu moć jednog vladara - taj način je najjednostavniji. Nužan uslov za izmenu zakona u jednoj državi jeste da zakonodavac drži svu vlast.

Kada govorimo o realno postojećim uređenjima, moramo imati uzor u idealnom državnom uređenju u kome ljudi žive pod vlašću bogova (i demona kao posrednika između ljudi i bogova).*

---

* Mit o blaženstvu ljudi u državama u Kronovo vreme - opet mit!

O pravu i pravičnosti: Pravo ne može biti ono što koristi jačemu, nego ono što služi načelu opšte koristi. Zakoni koji koriste samo nekima nisu građanski, već stranački zakoni.

Važno: Nisu zakoni u službi vlasti - valjana vlast je sluga zakona. Ovaj princip omogućuje održanje i napredak zajednice. Služiti zakonu znači služiti Bogu, jer zakoni su od Boga. Umesto Protagorine maksime da je čovek merilo svega, Platon iznosi stav: Bog je merilo svega. Slediti Boga znači: prinositi darove, moliti se, prisustvovati bogosluženjima, a nadalje imati savršenu vrlinu - što vodi srećnom životu.

O sadržaju zakona. Sadržina zakona nije svedena na njegovu formulaciju i kaznu koja se propisuje za njegovo nepoštovanje (=sila zakona), već uključuje u sebe i jednu vrstu pouke, uveravanja ili pridobijanja za zakon (=razumnost zakona). Razumnost zakona podrazumeva davanje objašnjenja ili razloga za donošenja takvog zakona. Sila zakona odgovara tiranskoj vlasti, koja za svoje zakone ne daje nikakvo objašnjenje, bilo da zakone nameće silom ili nasiljem. Ljudi koji su potčinjeni tiranskim zakonima su robovi, dok slobodnim ljudima zakon biva objašnjen kao ono što je najbolje za njih i za državu. Zato nije dovoljna *tiranska odredba* u zakonu. Neophodan je objašnjavajući i ubeđivački uvod u tekst zakona, *preambula*. Ipak, ispred temeljnih zakona nije potrebno da stoji preambula. (Valjda zbog toga što se oko temeljnih stvari svi slažu?)

Komunizam žena, dece i imovine. U *Državi*, Platon polazi od postavke "Među prijateljima je sve zajedničko". Žene, deca i imovina su zajednički među čuvarima. Savršeno jedinstvo države moguće je samo ukidanjem privatne svojine. U idealnoj državi vladaju zakoni koji su u potpunosti usmereni na stvaranje i održavanje takvog jedinstva. To je država blagostanja, država bogova ili njihovih istinskih sinova, ljudima nedostižna. Zato Platon u *Zakonima* traga za uređenjem koje će biti najpribližnije ovom idealnom obliku. Platon uviđa utopizam komunizma imovine, a zalaže se i za zakonsko uređenje bračnih odnosa. U drugoj najboljoj državi izvršena je najpravičnija podela zemljišta u privatno vlasništvo. Nema podela i svađa, jer je svakome podeljeno podjednako. Svako obrađuje svoj deo sam, svestan da je to deo otadžbine, prema kojoj treba da ima snažnije osećanje ljubavi i privrženosti nego prema majci. Broj stanovnika u državi treba da bude stalan (najbolje oko 5040), imanja će se deliti kockom. Svaki posednik će odrediti jednog, najdražeg sina za naslednika ognjišta, dok će ostala deca, ako ih ima, biti poudata prema zakonima ili će biti dodeljena, ako je reč o muškarcima, građanima bez poroda. U slučaju da je broj stanovnika u državi jako mali, zakonodavac treba počastima da stimuliše rađanje, a u slučaju prekomernog broja novorođenčadi, treba posegnuti i za oduzimanjem građanskih prava onima koji imaju mnogo dece.

O izboru starešina i državnoj upravi (VI knjiga). U organizaciji države treba 1) organizovati upravne ustanove (institucije) i 2) odrediti one koji će tim ustanovama upravljati, utvrditi njihov broj i način izbora. Treba utvrditi koji zakoni, koliko njih i kakvi treba da pripadnu svakoj od tih institucija. Prvi kriterijum za izbor upravljača je *kompetencija. Drugi deo procedure izbora je *dokimasija - temeljno ispitivanje budućih službenika u građanskom statusu i pobožnosti. Veće (bula) utvrđuje da li je kandidat i po ocu i po majci Atinjanin, da li poštuje roditelje, da li ima porodičnu grobnicu, da li poštuje pretke i da li učestvuje u kultu Apolona i Zeusa. Ispitivanja javno obavljaju arhonti, svaki građanin ima pravo apelata pred redovnim sudom koji donosi konačnu odluku. Treći zahtev: budući službenici treba da imaju *vojnu obuku, bilo da su aktivni vojnici ili su učestvovali u ratu. Izbor se vrši u najuglednijem hramu u državi. Svako od građana stavlja na žrtvenik ime onoga koga želi da izabere, kao i ime wegovog oca, file i deme u koju je upisan. Svaka pločica biva izložena na trgu najmanje 30 dana. U tom periodu svaki od građana ima pravo da izmeni svoj izbor. Nakon toga, određeni broj pločica koje su dobile najveći broj glasova opet bivaju izložene građanima na uvid, a građani potom, od ovog odabranog broja pločica, biraju još uži broj kandidata (njih stotinu). Po treći put pločice se izlažu na trgu, gde sada građani biraju konačnih 37 kandidata. Tih 37 kandidata posle izvršenog ispitivanja (gore opisano) bivaju proglašeni za upravljače. Platonovo određenje izbora upravnih organa predstavlja spoj dvaju principa: monarhijskog (aristokratskog) i demokratskog (budući da procedura izbora uključuje i kriterijum kompetencije - sposobnosti,

vrline, znanje, iskustvo) i izbor žrebom ili kockom. To je neophodno da bi se valjano upravljalo državom koja je unutar sebe uvek podeljena na slobodne i robove, sposobne i nesposobne... koji nisu jednaki među sobom.

Dodatak iz III knjige: Rečeno je da je valjan građanin onaj ko ume i da se pokorava i da vlada. Platon navodi neke principe vladanja i pokoravanja, koje reguliše dobar zakon:

1. Roditelji treba da vladaju decom.
2. Plemeniti treba da budu gospodari neplemenitih.
3. Stariji treba da zapovedaju, a mladi da slušaju.
4. Robovi se pokoravaju, a gospodari zapovedaju.
5. Snažniji treba da vlada, a slabiji da se pokorava.
6. Neznalica treba da bude vođen, a razborit i znalac da vodi i vlada.
7. Najpravednije je ako se izbor vlasti prepusti žrebu. Tada se na lutriji odlučuje ko će da vlada, a ko da se potčinjava. (demokratski princip)

Sistem vrednosti u državi mora biti strogo hijerarhizovan: Država treba da najviše počasti dodeljuje 1) dobrima duše, zatim 2) lepoti i telesnim izuzetnostima i 3) bogatstvu. Ako tako postavi vrednosti, država će se sačuvati i biti srećna.

Klasifikacija državnih uređenja iz Zakona:

Aristokratija, monarhija, demokratija i spartanski poredak. Ovaj poslednji je za Platona u mnogo čemu uzoran, pa mu posvećuje posebnu pažnju. Spartanska država zasnovana je kao kraljevina, u savezu sa kraljevinama Arga i Mesene. Zajedničkom zakletvom tri kralja i tri zajednice građana obavezali su se na zajedničku pomoć u očuvanju kraljevine. Prema tom sporazumu, bilo koje dve države istupiće protiv treće, ukoliko ova prekrši ustanovljene zakone. Zakonodavac je morao da vodi računa o dvema stvarima u koje se ne sme dirati: zemljišni posed slobodnih građana i njihovi dugovi. (Solonovo ukidanje dugova u Atini Platon vidi kao demokratsko-dekadentni čin.) Hvaleći spartanski poredak, Platon naglašava spartanski asketizam, umerenost i čvrstinu u vaspitanju mladih, kao i snagu razboritosti staraca (veće staraca od 28 članova), jačinu onih koji su visokog roda (kraljevi i aristokrate), te vlast efora (sudija). Veće staraca je u spartanskom ustavu izjednačeno je u političkoj moći sa kraljevima. Na taj način, kraljevska vlast je dobila umeren oblik i tako sačuvala samu sebe.

PLATONOVA KRITIKA DEMOKRATIJE U ZAKONIMA:

1. Sud mnoštva je uvek podložan zloupotrebi.
2. Upravljači koji se biraju kockom često su nestručni i neznalice.
3. Stalno postoji opasnost od demagoga, laskavaca i zavodilaca puka, koji državu vode onome što je za nju najgore, ali što narod voli i odobrava.
4. U demokratiji postoji stalna opasnost od dominacije veštine ili tehnike nad znanjem i vrlinom (=strah od sofista, blisko odredbi 3).
5. Demokratski čovek nije spreman da se pokorava zakonu; vlada odsustvo svake discipline i obaveznosti; odsustvo pokoravanja roditeljima i starijima, te odsustvo osećanja rodoljublja. Sve to vodi
6. razjedinjenosti države.
7. Krše se muzički kanoni, na delu je svaštarsko mešanje i šarenilo muzičkih rodova.
8. Gomila sudi o vrednostima, vulgarno i primitivno (demokratija kao iskvarena teatrokratija, vladavina iskvarenog teatra-cirkusa).
9. Preterana sloboda vodi u bestidnost.
10. Nepoštovanje date reči (zakletve) i bogova.

SHVATANJE ZAKONA KOD PLATONA

DRŽAVA	ZAKONI
<p>1. U suštini ne postoje zakoni, u smislu propisa koji prevazilaze moći vladajuće klase.</p> <p>2. Sva vlast pripada filozofima-vladarima, a ne zakonima.</p> <p>3. Filozofi su oni koji poseduju znanje - idealna država ima najbolje vladare, pa umesto institucionalne vlasti zakona, imamo personalizovanu upravu znalaca. Nije reč o prostoj kompetenciji već o znanju dobra, najvišem znanju. Onoga ko poseduje najviše znanje ideja ne treba ograničavati nikakvim spoljašnjim zakonima.</p> <p>4. Akcenat je stavljen na dobro vaspitanje čuvara, dok se o vaspitanju nižih slojeva ne raspravlja.</p> <p>5. Osnovnu ulogu u vaspitanju igraju mitovi - plemenite laži, a ne zakoni.</p> <p>6. Najvažnije: vrli ljudi imaju prednost nad Z.</p>	<p>1. Realno najbolje uređenje je ono u kome vladaju zakoni, jer su svi ljudi, pa i oni najbolji, skloni kvarenju, dekadenciji.</p> <p>2. Zakoni nisu delo ljudi, već bogova. (Time Platon želi da obezbedi autoritet pisanom zakonodavstvu)</p> <p>3. Zakoni nisu mitovi, lažne priče koje smišljaju filozofi-vladari da bi zasnovali novu običajnost sloja čuvara, već se zasnivaju na realnim običajima naroda.</p> <p>4. Vaspitanje i obrazovanje je slično kao u Državi.</p> <p>5. Zakoni se ne odnose samo na vladare, nego na celu zajednicu.</p> <p>6. Bitna razlika: U zakonima postoji institucija braka i bračni odnosi su regulisani zakonima. Ukinut je komunizam žena, dece i imovine. Uvedena je privatna svojina.</p>

Sličnost:

I Država i Zakoni razvijaju ideju o jedinstvu etike i politike, o tome da se samo u državi može uspostaviti vrlina - svrha ljudskog života.

Kontroverzija:

Da li treba da vladaju filozofi ili zakoni?

Pitanje je koliko Platon odstupa od svoje prvobitne pozicije. Institucije čuvara zakona i Noćnog veća su sastavljene od onih koji poseduju znanje i vrlinu. To znači da pozitivno zakonodavstvo ipak nije dovoljno, da su potrebni kontrolori njegovog sprovođenja u praksi - umni i vrli *ljudi*. Mesto filozofa-vladara zauzelo je Noćno veće mudrih staraca.

ARISTOTELOVO SHVATANJE PRAVEDNOSTI

U najopštijem smislu pravednost je moralna dispozicija koja u sebi obuhvata sve druge vrline. Pravednost je potpuna vrлина jer predstavlja praktičnu primenu vrline: ona je usmerena prema drugima, a ne samo prema sebi. Pravednost i vrлина su identične, ali način njihovog ispoljavanja nije isti. Pravednost se ispoljava u odnosu na drugog, a vrлина je moralno stanje – sredina između dva poroka: nedovoljnosti i prekomernosti. U širem smislu pravedno je ono što je zakonito, a u užem smislu pravedno je ono što je pošteno i jednako.

Aristotela zanima pravednost u užem smislu, a to su distributivna pravda, korektivna pravda i reciprocitet. Ove tri vrste pravde su jednake, tj. proporcionalne ili analogne, ali u različitom smislu.

Distributivna pravda – ona se odnosi na raspoređivanje (distribuciju) časti i bogatstva među građanima polisa; prema geometrijskoj srazmeri tj. prema njihovoj vrsti i srazmeri (ko je dostojniji i zaslužniji više mu pripada). Princip distribucije se razlikuje prema državnom uređenju: standard u demokratiji je sloboda, u oligarhiji je bogatstvo, a u aristokratiji je vrлина.

Korektivna pravda – ona služi za regulisanje poslova, transakcija, i sl. i to: (dobrovoljnih kupovina, prodaja, ulaganje, iznajmljivanje...) i nedobrovoljnih (krađe preljube ubistva...). Smisao korektivne pravde nije da kazni već da pruži odštetu (nadoknadu štete), što se događa prema pravilu aritmetičke sredine – oduzeti od strane koja se okoristila tačno onoliko koliko se okoristila i vratiti oštećenoj strani.

Reciprocitet – on se tiče domena razmene, a pravda je u okviru trgovinskih tržišnih i ekonomskih odnosa. Pravda je potrebna za očuvanje države i počiva na potrebi da se država reguliše putem pravde. Ali ovde nije moguć prost reciprocitet, jer ako je neko građevinar, a neko obučar, očigledno je da se ne može menjati kuća za par cipela. To nije pravedna razmena, jer postoji razlika u vrsti dobara. A da bi se odnos mogao uspostaviti neophodno je ustanoviti neku jednakost, tj. univerzalno merilo vrednosti – novac – nemerljive proizvode dovodi u samerljiv odnos.

I kod ove vrline pravednosti primenjuje se princip sredine. Pravda je sredina između vršenja i trpljenja nepravde: prvo znači imati više, a drugo imati manje od onoga na šta se ima pravo. Pravednost je u saglasnosti sa srazmerom, a nepravednost je stav u suprotnosti sa zahtevima proporcije (tj. ekstremi su suvišnost i nedovoljnost).

I razlika:

Postoji razlika između političke i ne – političke pravde. Politička pravda je pravda u okviru države, u kojoj se slobodni i jednaki udružuju u samodovoljnu zajednicu (polis). Ne-politička pravda je pravda između građanina i roba, muža i žene, oca i deteta (domaćinstvo), i nisu u pitanju dve slobodne jednake strane, pa stoga ni nema pravde u pravom smislu reči.

Unutrašnja priroda pravde – pravedno nije jedino ostvarivanje sredine ili proporcije, već pretpostavlja izvesno stanje svesti kod svakog izvršioca. Pravedno i nepravedno postoji samo kada se radnja vrši sopstvenom voljom, a ako je reč o prindi onda nema govora o pravednoj i nepravednoj radnji.

Postoji nekoliko tipova učinjene nepravde: iz neznanja, nesrećni slučaj, greška, u afektu ili strasti, sa predomišljajem – samo to je u pravom smislu nepravda kada neko namerno nekome naškodi; a pravedan čovek je samo onaj ko namerno i dobrovoljno pravedno postupa.

Pravično i pravedno – pravičnost je pravednost više vrste. Pravičnost je kao korektura zakona koji je zbog svoje opštosti nužno nedovoljan, pa se stoga *ne upravlja prema slovu zakona, već prema duhu zakona*. Zakoni nisu precizni, jer nije lako opštim odredbama obuhvatiti sve pojedinačne slučajeve, pa je potrebna dopuna ili ispravka zakona.

II razlika:

Državno pravo deli se na prirodno (fison) i pozitivno (nomikon). Prirodno pravo je univerzalno pravo bez obzira da li je usvojeno ili ne (npr. treba poštovati roditelje). Ono izražava imherentne svrhe individua, naroda i običaja. Pozitivno pravo je ono koje je konvencija, koje usvaja, i ono se razlikuje od države do države (npr. iznos otkupnine za ratnog zatvorenika). I ako su ova prirodna prava dublji čvršća od pozitivnih i dalje nisu nepromenljiva kao što su zakoni u to je svet ljudskih stvari koji nije nepromenljiv (npr. desna ruka je po prirodi jača, ali ima ljudi koji podjednako dobro upotrebljavaju obe).

Intelektualne vrline

Aristotel deli intelektualne vrline prema dve umne sposobnosti: sposobnost saznavanja (nužnog) i sposobnost prosudivanja (kontingentnog).

Sposobnost saznavanja može biti:

- a) **episteme** - naučna sposobnost dokazivanja i
- b) **nus** - intuitivni um koji sagledava opštosti
- c) jedinstvo episteme i nusa daje teorijsku mudrost (**sofija**), koja se bavi najvišim pitanjima (matematika, fizika, metafizika).

Vrline rasuđivačkog (prosudivačkog) dela su:

- a) tehne (umeće) – stvaralačka sposobnost prema razumu, i
- b) praktična mudrost (razboritost ili fronesis) – sposobnost delanja sa rasuđivanjem o onome što je čoveku dobro ili rđavo.

Praktična mudrost bavi se dobrom

- 1) pojedinca (praktična mudrost u užem smislu),
- 2) porodicom i domaćinstvom (ekonomija), i
- 3) državom (politička nauka u širem smislu – zakonodavna sposobnost (politika u užem smislu) i upravljačka sposobnost (savetodavna, pravosudna)).

Ni jedne vrline ne može biti bez razboritosti, jer vrlina je sposobnost delovanja prema ispravnom načelu.

Država kao organsko jedinstvo

Sva ljudska znanja tiču se onoga što je nužno (arhe u smislu stvarima; njime se bavi teorijska nauka) i kontingentno (arhe u tvorcu tj. čoveku; njime se bavi praktična i pojetička nauka – ima svrhu različitu od sebe kao delatnosti). U praktičnoj nauci praksa je sama sebi svrha, a čovek stvara sebe delujući. Njena vrlina je razboritost (praktična mudrost). Praktična delatnost se uvek odvija u ljudskoj zajednici i to na planu etike – razvijanje individualnih vrlina, i politike – ostvarenje srećnog života u polisima.

Razvijanje ljudske prirode i ostvarenje morala ili blaženstva je moguće tek u zajednici. Osnovni oblik zajednice je porodica, a najpotpuniji je država. Čovek je po prirodi političko biće koje se može ostvariti samo u državi, a ne u bilo kojoj zajednici ("ko ne može živeti u zajednici ili je zver ili bog").

Dobro je ono kome teže sva pojedinačna dobra. Dobro ili eudaemonia ili vladavina dobra nije jedno kao kod Platona, već obuhvata čitav niz spoljašnjih dobara (blagostanje, zadovoljstvo, sreća). Sve zajednice teže nekom dobru, ali ona najmoćnija koja teži najvišem dobru je država.

Da bi objasnio kako država nastaje Aristotel koristi analitičko-genetički metod. Pošto je država složeno biće treba je rastaviti na proste delove (analitički metod), a onda stvari treba posmatrati u njihovom nastajanju od početka (genetički metod).

Aristotel želi da dođe do eficientnog uzroka nastanka države, i da odredi njenu svrhu ili telos. Uzroci nastanka države su: uzajamna pomoć, zajednička korist i to da je čovek po prirodi političko biće.

I) Ono što stvara zajednicu je interes za smoodržanjem – ljudi se udružuju radi ostvarenje svojih interesa. Elementarna zajednica je porodica i domćinstvo gde se razvija četvorostruki odnos: Gospodara prema robu, muža prema ženi, oca prema deci, posednika prema posedu i privređevanju. Porodica i domaćinstvo je prva prirodna zajednica koja nastaje iz nužnosti – radi opstanka i produženja vrste. Tu nema slobode, jer prirodna nužnost determiniše sve radnje. Sloboda je privilegija političke sfere, i nastaje tek kada se ovlada prirodnim nužnostma.

II) Sledeći stupanj zajednice je selo – nastaje ujedinjavanjem više porodica ili domaćinstava da bi se lakše ostvarile osnovne životne potrebe, a to se postiže podelom rada.

III) Ujedinjavanjem sela nastaje grad-država (polis) koji je postigao najviši stepen samodovoljnosti (autarhije). Cilj i najveće dobro ovakve zajednice je oslobađanje od nužnosti održavanja života – u njoj ima dovoljno mesta za dokolicu koja obezbeđuje prostor za ljudsku političku delatnost. Država nastaje radi održanja života, ali postoji radi srećnog života.

Dakle, između države i ostalih društvenih zajednica ne postoji samo kvantitativna razlika (broj članova), nego je u pitanju kvalitativna razlika tj. u svrsi ili telosu ili cilju (srećan život, najviše dobro, vrlina). Država ima metafizičko prvenstvo iako istinski dolazi kasnije. Država je po prirodi i po cilju prvobitnija nego porodica i jedinka (ona je njihov cilj ili svrha).

Država nastaje po prirodi jer je čovek po prirodi političko biće. Čovek može stvarati (tvoriti) sam, ali ne može delati sam. Delanje je svojstveno jedino čoveku. Političko biće je ono što je zajedničko i ljudima i životinjama jer nam to nameću biološke potrebe (npr. pčele i mravi su politička bića jer žive u društvu). Čovek je društvenije biće od životinje jer jedini ime jezik i razum, kao i osaćanja za dobro i zlo pravdu i nepravdu.

Domen politike (polis) – čovekove delatnosti kao političkog bića su delanje (praxis) i govor (lexis). Domen jednakoh je domen slobodnih, tj. društvo slobodnih ljudi koji delaju nema potčinjenih, ne vlada se. Sloboda i jednakost nije u vezi sa pravdom većsa slobodom.

Domen domaćinstva (ojkos) – ne postoji sloboda. Čovek je slobodan kad napusti domaćinstvo i pristupi domenu politike.

Država je po svojoj prirodi iznad porodice i svakog od nas pojedinačno, jer je celina nužn važnija od dela. Sve stvari se definišu svojom funkcijom i svojom sposobnošću da tu funkciju izvrše, a kada to izgube ne može se više reći da su iste već samo istoimene (npr. ruka odvojena od tela biće slična kamenu). Dakle, država nastaje po prirodi i važnija je nego pojedinac.

Aristotel razmatra dve stvari u analizi domaćinstva.

1) Ropstvo – prirodno je utemeljeno jer postoje prirodne razlike među ljudima, tj. razlike njihovim sposobnostima (subordinacija). Rob je sredstvo za proizvodnju ("živo oruđe"), jer nema razum, političke dispozicije i slobodu, već ima samo vegetativni i perceptivni deo duše.

Za odnos gospodara i roba nije ključno to da jedan vlada a drugi se podčinjava, već da su jedan drugom potrebni, i da je interes jednog usmeren na drugog (duša vlada, a telo se pokorava).

Rob se može postati i po zakonu (pobedom u ratu).

2) Veština bogaćenja – može biti prirodna i neprirodna. Prirodna veština bogaćenja (rat, lov) predstavlja vešto sticanje i treba da je poznaju i domaćin i državnik (domaćin da bi pribavljao sredstva korisna za života, a državnik da bi vodio osvajačke ratove) Neprirodna veština bogaćenja je prekomerno sticanje ekonomskih i privrednih dobara, i predstavlja opasnost za sreću i vrlinu. Bogatstvo mora imati granicu da bi služilo dobrom životu.

Svoje shvatanje pravednosti, Aristotel izlaže u V knjizi Nikomahove etike. Pravednost on shvata u širem i u užem smislu. U širem smislu, pravednost je vezana za **zakonodavstvo**, pa je tako ono što je zakonom određeno, istovremeno i pravično, dok je nepravedno ono što je protivzakonito.

Ovako shvaćena pravednost jeste potpuna vrlina, ali u praktičnoj primeni. Jer, vrlina uopšte označava moralno stanje (sredine između dva poroka: nedovoljnosti i prekomernosti), dok se pravednost **ispoljava u društvu**: izražava se u odnosima među ljudima, tačnije: prema *drugome*, i po tome se razlikuje od vrline.

Aristotel kaže: pravednost i vrlina su u stvari identične, ali način njihovog ispoljavanja nije isti, nego ona koja se ispoljava u odnosu na drugog, to je pravednost, a ona koja je samo moralno stanje, to je vrlina.

Međutim, glavno Aristotelovo interesovanje usmereno je na pravednost u *užem* smislu, koja je *deo* ove pravednosti u širem smislu. U užem smislu, pravednost se deli na tri vrste:

- 1) distributivna pravda
- 2) korektivna pravda
- 3) reciprocitet

→ sve tri podvrste određene su kao izvesne vrste **jednakosti**, odnosno, **proporcije (analogije)**, ali u različitom smislu

1) **distributivna pravda** – odnosi se na distribuciju časti i bogatstva među građanima polisa; i nužno se tiče odnosa koji postoji između *dve* osobe, povodom *dve* stvari. A sastoji se u tome da se dobro ima raspodeliti shodno *zasluzi* osobe.

U skladu sa državnim uređenjem, i princip zasluge, to jest distribucije biće različit: u demokratiji slonoda je standard, u oligarhiji bogatstvo ili plemenito poreklo, u aristokratiji – vrlina.

Proporcija koja odgovara ovom tipu pravde jeste tzv. **geometrijska proporcija**, koja uključuje 4 člana: dve osobe i dva dobra; ako su A i B osobe, a C i D dobra (bogatstvo, čast), onda, ako je:

$A : B = C : D$, onda

$A : C = B : D$, pa prema tome:

$(A + C) : (B + D) = A : B$

odnosno, pravda se sastoji u tome da se ostvari sredina ili prava mera između davanja A-u više od onoga što je njegov deo i davanja B-u više od onoga što je njegov deo.

Inače je reč o raspodeli bogatstva i časti, to jest zemlje i titula u Grčkom polisu – treba da se dodeljuju prema zasluži.

2) **korektivna pravda** – služi za regulisanje poslova, odnosno *transakcija*, i to: **dobrovoljnih** (kupovina, prodaja, zalaganje, ulaganje, iznajmljivanje,...) i **nedobrovoljnih** (krađa, preljuba, pravljenje otrova, podvođenje, ubistvo, zlostavljanje, pljačka, kleveta,... - prestupi i zločini). Razlika se pravi u odnosu na osnov, tj. poreklo poslovnog odnosa: svi dobrovoljni poslovi imaju poreklo u odluci po slobodnoj volji, to jest: osoba koja je pretrpela nepravdu ušla je svojom voljom u poslovni odnos

Smisao korektivne pravde sastoji se ne u tome da kazni, već da pruži odštetu, odn. nadoknadu štete, što se događa prema pravilu **aritmetičke sredine**: oduzeti od strane koja se okoristila tačno onoliko koliko se okoristila, i vratiti to oštećenoj strani, čime se uspostavlja upravo aritmetička sredina.

Ako postoje dva lica: A i B, a koristi, odnosno šteta je C, pa tako A ima $A + C$, a B ima $B - C$ (oštećen je za C), ono što sudija radi jeste da oduzima C od A i daje ga B, uspostavljajući među njima aritmetičku sredinu.

3) **reciprocitet** – odnosi se na domen *razmene*, odnosno to je pravda u okviru trgovinskih i tržišnih, ekonomskih odnosa.

Ovaj tip pravde potreban je radi očuvanja države, zato što reguliše *potrebu*, a država počiva na potrebi. I održava se razmenom društveno korisnih usluga, do čega neće doći ukoliko u tome nema pravde.

Međutim, u ovom slučaju prost reciprocitet nije moguć: ako je A građevinar, a B obućar, ne može se menjati kuća za par cipela – to nije pravedna razmena, zato što postoji razlika u **vrednosti** dobara. A da bi se odnos mogao uspostaviti, neophodno je da se može ustanoviti neka jednakost, odnosno univerzalno merilo vrednosti.

Istinsko merilo vrednosti je potreba, jer potreba je ono što nagoni ljude na razmenu, i uopšte ono što ih okuplja u državu. Ali moguće je da A čije proizvode B želi, nema potrebu za proizvodima B-a. Zato je potreban univerzalan posrednik, a to je prema Aristotelu **novac**.

Zahvaljujući novcu, moguće je inače nemerljive proizvode dovesti u samerljiv odnos i utvrditi pravdu: novac kao mera koja čini sve stvari komenzurabilnim, vrši funkciju izjednačavanja. Bez razmene nema odnosa, bez jednakosti nema razmene, bez zajedničke mere nema jednakosti. A ta zajednička mera svih stvari je novac.

Konačno, na osnovu svega što je rečeno, Aristotel zaključuje o pravdi: **pravedno delanje znači sredinu između vršenja nepravde i trpljenja nepravde**. Prvo znači imati više, a drugo imati manje od onoga na šta se ima pravo. Pravednost je dakle, **održavanje sredine**, ali ne na isti način kao ostale vrline, koje jesu sredina, već na taj način što *stvara* sredinu, dok nepravda predstavlja ekstreme.

Pravednost je dakle odlika na osnovu koje se pravednim naziva takav čovek koji iz *ubeđenja* postupa pravedno – i kada deli između sebe i nekog drugog, ili između dva druga lica, dodeljuje obema stranama jednako – prema tačnoj srazmeri. Nepravedno je suprotan stav nepravednog čoveka, a to znač *stav u suprotnosti sa zahtevima proporcije*, upravljenost ka ekstremima korisnog i štetnog. Otuda je ona (nepravednost) istovremeno i suvišnost i nedovoljnost: nedovoljnost kao trpljenje, a suvišnost kao činjenje nepravde.

Dalje Aristotel pravi razliku između **političke i ne-političke pravde**. Politička pravda, odnosno pravda u okviru države jeste ona koja postoji tamo gde se izvestan broj slobodnih i jednakih ljudi udružio u životnu zajednicu da bi obrazovao *samodovoljnu celinu* (polis). Ne-politička pravda jeste ona koja postoji kod društvenih zajednica kod kojih ne postoji društveno pravo za regulisanje međusobnih odnosa, ali ipak neko pravo postoji. U pitanju je pravda koja postoji između gospodarstva i roba, muža i žene, oca i deteta.

U ovim slučajevima postoji nejednak odnos podređenosti, gde se na podređenu stranu gleda kao na *deo* nadređene; dakle, nisu u pitanju dve slobodne i jednake strane, pa među njima ni ne može biti pravde u pravom smislu reči – one koja postoji u državi između slobodnih i jednakih građana.

→ videti *Politiku*: odnos gospodarstva prema robu treba da je despotski, muža prema ženi konstitutivan, a oca prema detetu: monarhičan. Zato što građani imaju prava u punom smislu reči, žene u manjem stepenu, a robovi i deca, budući da nisu u stanju da donose vlastite odluke, najmanje.

Druga razlika koju Aristotel pravi je ona između **prirodnog i pozitivnog državnog prava**. Prirodno pravo je univerzalno, svuda ima isto važenje i ne zavisi od toga da li je usvojeno ili ne. Pozitivno pravo stupa na snagu usvajanjem, za njega je prvobitno bilo sporedno da li je glasilo ovako ili onako, ali to više nije od kako je zakonski ustanovljeno.

Aristotel se suprotstavlja opšteprihvaćenom stavu sofista o tome da je svako pravo pozitivno, jer dok se priroda ne menja, pozitivno pravo se prema iskustvu može menjati. Prema Aristotelu, sve što se čoveka tiče, jeste promenljivo: čak i njegova priroda³.

³ Desna ruka je po prirodi jača, što ipak ne isključuje mogućnost da ima ljudi koji podjednako dobro upotrebljavaju obe ruke.

Što se pravno pozitivnih odredaba tiče, sa njima stvar stoji slično kao sa merama: kao što ni mere za žito ili vino nisu svuda iste, tako ni pravne odredbe koje nisu od prirode date, nego od ljudi nađene, *nisu svuda iste*, jer **ni državna uređenja nisu svuda ista**.

Konačno, Aristotel pristupa rešavanju jednog vrlo važnog pitanja: pitanje **unutrašnje prirode pravde**. Jer pravedno se ne sastoji samo u ostvarivanju sredine ili proporcije, već pretpostavlja izvesno *stanje svesti* kod svog izvršioca. Atribut pravednog odnosno nepravednog može se pripisati samo tamo gde se radnja vrši **svojom sopstvenom voljom**. – gde je reč o prinudi, tu ne može biti govora o tome da je radnja nepravedna, ili pravedna; odnosno, čak i da to jeste slučaj, poklapanje je samo slučajno.

Da li je jedna radnja pravedna ili ne, određuje se najpre u odnosu na to da li je učinjena hotimice, sa svešću, i to u pogledu : prema kome je počinja, čime je počinjena (sredstvo) i na koji način. Tek ako su izvršiocu poznata sva tri ova faktora, njegov čin se može okarakterisati kao pravedan ili nepravedan.

U vezi sa tim, Aristotel navodi nekoliko mogućih tipova oštećenja, odnosno počinjene nepravde:

1) *iz neznanja* – kada neko nešto učini ne znajući koga ili čega se njegov čin tiče, ni kojim sredstvima ni sa kakvim ciljem je to učinio: neko npr. nije mislio da gađa ili ne to lice ili ne tim oruđem ili ne sa tom namerom...

2) *nesrećan slučaj* – ako se neko ošteti protiv predviđanja izvršioca

3) *greška* – radnja se nije dogodila protiv mogućeg predviđanja, ali jeste bez loše namere; to je tzv. prestup *iz nehata*, koji nastaje kada je uzrok krivice u izvršiocu, a nesreća je kada uzrok dolazi od spolja

4) *u afektu, strasti* – ako neko povredi tuđe pravo svesno, ali bez prethodnog razmišljanja

5) *sa predumišljajem* – samo to je u pravom smislu nepavda

⇒ kad neko *namerno* nekome škodi, on postupa nepravedno; isto tako je pravedan čovek samo onaj ko namerno i dobrovoljno tako postupa

Pravedno i pravično

Pravično je u suštini *isto* što i pravedno, ali ne u smislu pozitivnog zakona, nego kao **korekcija** pozitivnog prava. Svaki zakon predstavlja jednu *opštu odredbu*, a ima mnogo pojedinačnih slučajeva koji ne mogu biti tretirani pravedno prema jednoj takvoj uopštenoj odredbi.

U takvim slučajevima, zakon pribegava rešenju koje bi zadovoljilo većinu slučajeva, znajući dobro u čemu je propust. Pa ipak on zato nije ništa manje u pravu, jer propust nije u zakonu ili u zakonodavcu nego u prirodi stvari.

Čim se pojavi takav jedinstven slučaj o kome zakon govori samo uopšteno, a koji se ne može svesti pod uoptenu odredbu, onda je sasvim *pravilno* da se propust **dopuni i ispravi** onako kako bi to učinio i sam zakonodavac kada bi bio prisutan i kako bi i zakonom odredio da je mogao da predvidi dotični slučaj.

Stoga je pravično u neku ruku i više od pravednog, ono je bolje od zakonskog prava koje ima propuste zbog svoje uopštene formulacije. Prema tome, **suština pravičnog** je da ispravlja zakon tamo gde je on zbog svoje uopštenosti, nepotpun.

Shodno tome, određeno je i ko je pravičan čovek: onaj ko svesno traži i sprovodi pravično i ko u svojim zakonskim potraživanjima ne tera mak na konac makar i na štetu drugoga, nego je sklon da popusti malo i tamo gde bi ima zakon na svojoj strani. Takva odluka zove se pravičnost.

U pravedno spada pre svega ono što je zakonom određeno u saglasnosti sa vrlinom u našem smislu.

ARISTOTEL - POLITIKA

Aristotelov cilj u *Politici* je da rasvetli prirodu države, tako što će je razlikovati od ostalih zajednica. Svaka zajednica formira se poradi nekog dobra (u osnovi Aristotelovo *teleološko stanovište*), a budući da država predstavlja najvišu i najobuhvatniju zajednicu, ona samim tim mora da teži ka najvišem dobru.

Iz *Nikomahove etike* znamo da je najviše dobro sreća, koja se pak sastoji u ostvarivanju vrline. Cilj države i njena priroda će, prema tome biti, da ostvaruje najviše dobro, odnosno: vrlinu. To jest, da *omogućiti* da se vrlina ostvari.

Jer, Aristotel pretpostavlja da je čovek nužno političko biće, to jest, da on ne može da se ostvari sam, bez zajednice (države) kojoj pripada. On kaže: onaj kome za sreću nije potrebna država, ili je životinja ili je Bog. Ako je čovek, onda je nužno *zoon politikon*, što znači – za njegovu sreću, neophodna je država.

Prva definicija države, bila bi, prema tome: zajednica (genus proximus) čiji je cilj vrlina, kao ostvarivanje najvišeg dobra (*differentia specifica*).

Treba, međutim, videti koje još vrste zajednica postoje, i kako država iz njih nastaje. Aristotel kaže da sva osnovna nagona uslovljavaju formiranje zajednice: nagon za reprodukcijom – koji spaja muškarca sa ženom, i nagon za samo-održanjem koji spaja gospodara i roba, um i telo, za uzajamnu ispomoć.

Tako porodica i **domaćinstvo**, predstavljaju minimalnu zajednicu – zajednicu koju je uspostavila priroda, da bi čovek zadovoljio svoje osnovne potrebe.

Sledeći stupanj zajednice je selo, koje nastaje ujedinjavanjem više porodica, da bi se osnovne životne potrebe lakše ostvarile, što se postiže podelom rada.

Treći i poslednji stadijum je ujedinjavanje sela u potpunu zajednicu (država-polis) koja bi bila koliko je to god moguće *samodovoljna*. Osnovni razlog ovog ujedinjavanja jeste život: država nastaje zarad održanja života, ali postoji i održava se zarad *dobrog života*. I to je već pomenuta *differentia specifica* države: cilj države je srećan i dobar život, najviše dobro, vrlina.

Kao što se može videti, Aristotel izvodi genezu države iz osnovnog molekula – porodice. I u tom smislu, on se direktno suprotstavlja Platonu koji negira porodicu, smatrajući da čitava država treba da predstavlja jednu veliku porodicu. U tom smislu, Aristotel je protiv komunizma žena i dece, jer smatra da razvijanje istinskih i dubinskih osećanja zajedništva i prijateljstva nije moguće na način na koji je Platon to zamislio (II knjiga *Politike*).

Pošto je izveo državu iz porodice to jest **domaćinstva**, Aristotel nastavlja analizu samog domaćinstva, to jest, načina njegovog vođenja. I tu razmatra dve osnovne stvari:

- 1) ropstvo – odnos gospodara i roba
- 2) sticanje bogatstva

→ Aristotel ropstvo posmatra kao *prirodno utemeljeno*: suština roba je da je on *instrument* za vođenje života, drugim rečima: živi posed. Pitanje je samo da li postoje ljudi u čijoj je prirodi da budu robovi.

Aristotel je smatrao da postoje. Naime, suprotnosti odnosa nadređenosti i podređenosti prisutne su svuda u prirodi – npr. između duše i tela, intelekta i nagona, čoveka i životinje, čoveka i žene, itd. Pa tako i među samim ljudima: neke ljude priroda načini snažnim da rade, a druge takvim da se mogu baviti višim zanimanjima. Tako su neki ljudi po prirodi slobodni, dok su drugi po prirodi robovi. I to je tako u obostranom interesu – i gospodara i roba. Jer u interesu je onog koji je slabiji po intelektu da drugi, sposobniji umesto njega odlučuje. Vodeći međutim računa o obostranoj koristi. Odnosno, ne na štetu slabijeg, to jest roba.

Gospodar ne sme da zloupotrebljava roba, ne sme da se nad njim izživljava, već ga mora tretirati kao ljudsko biće. Takođe, Aristotel je smatrao da svim robovima treba dati nadu da se mogu emancipovati.

Ipak, Aristotel nije smatrao opravdanim ratno porobljavanje. On ropstvo opravdava i utemeljuje na prirodnim razlikama između ljudi (a to su razlike u njihovim *sposobnostima*). I gde takva razlika postoji, tu je i samo ropstvo opravdano. I dobro.

Međutim, veliki deo postojećeg ropstva baziran je na ratnom osvajanju, i tako ustanovljeno ropstvo je, prema Aristotelu, vredno prezira. Vojno, ratno nadmoćan ne znači i nadmoćan po prirodi. Šta ako je, npr, povod ratovanja bio nepravedan?

U svakom slučaju, Aristotel se protivi ovoj vrsti ropstva, a posebno kada se ratovi vode među samim Helenima. On kaže: Grci ne bi, ni u kom slučaju, trebalo da porobljavaju Grke.

Aristotelova kritika “komunizma” žena, dece i privatne svojine

→ II knjiga *Politike*. Platon je smatrao da stabilnost države počiva na njenom jedinstvu, a jedini način da to jedinstvo zaista bude čvrsto jeste ukoliko svi pod rečju “moje” budu mislili na isto. Odnosno, ukoliko ne bude bilo privatne svojine. Ovo se odnosi kako na svojinu u smislu zemlje, tako i u pogledu žena i dece: “komunizam” žena, dece i privatnog vlasništva.

Tome se Aristotel protivi. On smatra da bit države nije jedinstvo, već **pluralitet** i to pluralitet različitog. Aristotelova koncepcija države liči na koncepciju organizma. U organizmu postoji mnoštvo organa, od kojih svaki vrši određenu funkciju. Kada svi organi rade pravilno, onda je i organizam u celini zdrav, i sam organizam ne može funkcionisati kako valja ukoliko neki od organa ne radi kako treba, i ukoliko u njihovom funkcionisanju ne postoji izvesan red – sub i superordinacije.

Slično je i sa državom: država je podeljena na staleže, od kojih svaki vrši određenu funkciju: organi države su: stalež proizvođača hrane, mechanic class, trgovački stalež, robovi, ratnici, sudije, the class that discharges costly public services, the official class (zvaničnici), odlučno telo (deliberative class) i sveštenici. Poput organa, oni su vitalni delovi države.

(videti, kad nađem u tekstu)

Aristotel kritikuje Platonov komunizam žene i dece zato što smatra da to što Platon njima želi da postigne – snagu i jedinstvo države, kroz osećanja koje jednako dele svi stanovnici države (tačnije, svi čuvari i ratnici), ne može biti postignuto na taj način. Dubina i privrženost osećanja ne mogu se razviti širinom: to što će deca i žene biti zajednički, ne garantuje, štaviše ni ne dozvoljava da se razviju dublja osećanja zajedništva i sapripadnosti. Aristotel kaže: mnogo je bolje biti pravi rođak, nego platoničarski sin.

Da bi država mogla da bude onako jaka kakvu Platon hoće, ne sme se razrušiti “institucija” porodice, jer država i potiče iz te institucije.

Isto je i u slučaju privatne svojine, protiv koje se Platon takođe buni. Aristotel je tu mnogo objektivniji od Platona, jer on dobro uviđa sve negativne strane zajedničke svojine. On kaže, u sistemu zajedničke svojine (komunizma) biće mnogo više nezadovoljstva nego u sistemu gde je svojina privatna. Razlog tome treba tražiti u ljudskoj sebičnosti, i činjenici da je privatna svojina izvor velikog zadovoljstva, - iz tog razloga što je odraz čovekovog samoljublja.

Dalje, nezadovoljstvo je uglavnom izazvano time što raspodela nagrade prema pojedinačnom radu u sistemu zajedničke svojine neće uvek biti ravnomerna: oni koji rade mnogo a dobijaju malo uvek će osećati bes prema onima koji rade malo a dobijaju više. Dok u sistemu gde je svojina privatna, ovih problema nema – jer svako je rad da da najviše za svoje. Baš zato što je privatna svojina jedan specifičan oblik samoljublja.

Rasprave oko privatne svojine o kojima govori Platon, nemaju svoj uzrok u tome što je svojina privatna, već u tome što su ljudi sebični i zavidni. I uopšte, Aristotel smatra da se i u sistemu privatne svojine može biti velikodušan. Zato on predlaže opciju privatne svojine, ali zajedničke – javne upotrebe; koja se može dobro ilustrovati na sledeći način: sistem u okviru kojeg bogati ljudi daju na javnu upotrebu svoja dobra.

Aristotel smatra da se problemi nezadovoljstva i razdora ne mogu rešiti time što će se svojina učiniti zajedničkom, i što će se svi ljudi nasilno učiniti rođacima. **Rešenje leži u obrazovanju, vaspitanju.**

Sama svojina predstavlja, kao i porodica, sasvim *prirodan produžetak ličnosti*, izvor zadovoljstva i izvrsnu priliku za dobro delanje. Problem je u nečem drugom: u ljudskoj sebičnosti i zlobi. Ne treba menjati svojinske odnose, već su *ljudske želje* ono što treba da se promeni, i to što treba da se *ujednači*.

Zato je pravo rešenje u tome da se uzvišene prirode izvežbaju da ne žude više, a niže prirode spreče da steknu više. A za to je ključno vaspitanje.

III knjiga – Država i građanin

III knjiga *Politike* jeste centralni i fundamentalni deo ovog dela, zato što izlaže suštinu države, i to počevši od njenog osnovnog člana: građanina. Naime, da bismo mogli odgovoriti na pitanje Šta je država, moramo najpre biti u stanju da kažemo šta je građanin, - budući da su građani ti koji čine državu.

Ali šta je ono što čini građanina?

→ Aristotel kaže: to nije ni nasleđe (zato što je dete građana), nije ni boravište, niti sudsko pravo (da tuži i bude tužen) – jer to važi i za strance koji obitavaju u državi. Pravi, tzv. **“apsolutni građanin”** je onaj koji ima udela u poslovima pravde i u pitanjima vladavine. Dakle, pravi građani su oni koji imaju pravo da odlučuju o državnim pitanjima, koji mogu doći na vlast. Iz čega onda sledi da će se, zavisno od koncepcije državnog uređenja, menjati i koncepcija građanina.

Sušтина, esencija građanina sastoji se u njegovoj **sposobnosti da obavlja izvesne državne funkcije**. To je ono što čini građanina građaninom. Postavlja se pitanje: koji je minimum funkcija za čije obavljanje građanin treba da bude sposoban?

→ da bude **porotnik i član skupštine.**; - odnosno, **učesnik u pravosuđu i u vlasti**.

Građani su učesnici u vremenski neograničenoj vlasti, tj. kao *sudije ili skupštinari*. Međutim, ima onih uređenja koja nemaju takve funkcije ili, pak, nisu na neograničeno vreme, stoga se definicija građanina koriguje u: **onaj ko može da učestvuje u savetodavnoj i sudskoj vlasti**, dok se država definiše kao **skup takvih građana sposobnih za ekonomski nezavisan život**.

Važno je pomenuti i to da se država menja sa promenom ustava: kada se promeni ustav, promeniće se i država, odnosno: posle promene ustava, to više nije ista država. Dakle, *identitet države leži u njenom ustavnom uređenju (ustavu)*. Identitet ustavnog uređenja garantuje identitet *građanina* pre svega (ko je taj ko ima pravo da učestvuje u vlasti: jer to nije isto za oligarhiju, demokratiju i tiranidu, npr.), a samim tim, i identitet države.

Drugim rečima, ustavom se određuje građansko pravo i državni identitet.

- Pitanje **vrline građanina**, ili **dobrog građanina**: *dobro države* je zadatak i dužnost svih građanina, i građani su *dobri* (poseduju građansku vrlinu) onda kada **pomažu državno uređenje**. Zajednički cilj svih građana je bezbednost i očuvanje države.

Odavde, međutim, sledi da je, budući da je uređenje *relativno, moguće* imati dobrog građanina koji je rdav čovek; odnosno, da se koncepcija dobrog građanina i dobrog čoveka ne poklapaju nužno.

Takođe, budući da se država sastoji od više različitih delova/staleža, odatle sledi i to da nemaju svi građani iste vrline.

Vrlina građanina kao dobrog građanina sastoji se u tome da bude u stanju *i da vlada i da se pokorava*. U tom smislu, i sam vladar mora imati vrlinu podanika, to jest mora znati da se pokorava, jer to je *najbolji način da se nauči vladanju*. Dakle, vladar mora da prođe pokornost, ali nijedan slobodan čovek ne treba da stiče vrline robova.

Razlika između vladara i podanika sastoji se dakle u tome, što vladar zna sve isto što i podanik, ima iste osobine i vrline, osim što, *pored toga*, zna više: poseduje vrlinu vladanja.

Konačno pitanje koje se postavlja jeste pitanje građanskog statusa **radnika**: jer, i radnik je slobodan čovek, ali da li je on time građanin? To jest, da li su *svi* slobodni ljudi građani?

→ Aristotel odgovara odrečno: za njega radnik, iako je slobodan, nije građanin.

Prvo, zato što nema slobodnog vremena, koje je neophodno za emancipaciju duha. Drugo, zato što je Aristotel smatrao da manuelni rad ogrubljuje i porobljuje dušu, čineći je nepogodnom za rađanje istinske vrline, a samim tim, i sticanje počasnih položaja.

→ građani su svi oni koji mogu da se prihvate učešća u počasnim položajima, koji su slobodni od rada za zadovoljavanje osnovnih životnih potreba.

→ radnici nisu građani.

Tu se Aristotel razlikuje od Platona: jer Platon ne odriče radnicima status građanina, ali njihovu ulogu u državi svodi na *pokoravanje*. Radnici, ekonomski stalež je stalež koji snabdeva državu i ostale staleže svime što im je potrebno za život, i to je sav njihov posao. A vrlina ekonomskog staleža sastoji se u tome da poštuju odluke vladara (nagoni-volja-um).

Tako da, iako Platon ne odriče privredivačkom (=radničkom) staležu status građanina, ne daje mu ni nikakva prava, što se tiče odlučivanja o državnim pitanjima, što je otprilike isto ono što i Aristotel čini.

Aristotelova klasifikacija državnih uređenja

Aristotel klasifikaciju državnih uređenja u *Politici* sprovodi na osnovu više različitih kriterijuma. Platon je državna uređenja podelio na: aristokratiju (basileju) – najbolji oblik vladavine, timokratiju, oligarhiju, demokratiju i tiranidu, i to služeći se sledećim kriterijumom: koliko ljudi u državi ima vlast i da li oni vladaju dobro ili ne.

Aristotel državna uređenja deli više *kvalitativno*, uzimajući u obzir *princip* vladavine, odnosno princip na osnovu kojeg se vlast bira kao vlast. Tako, princip oligarhije je bogatstvo, princip demokratije potpuna sloboda, dok tiranida počiva na strahu i prevari.

Takođe, moguća je klasifikacija državnih uređenja na osnovu *funkcionalne analize države*, gde se država posmatra slično organizmu, uzimajući u obzir koji organ – odnosno deo, stalež države, treba da izvršava vrši određenu funkciju. Tu se pokazuje da jedan čovek, odnosno stalež može da izvršava više različitih funkcija, ali da ne može pripadati istovremeno više različitih staleža (biti bogat i siromašan istovremeno). Odatle potiče klasifikacija državnih uređenja, prevashodno na demokratska i oligarhična.

Kada se sve ovo uzme u obzir, Aristotel državna uređenja deli na 3+3 tipa: tri dobra državna uređenja plus tri deformacije, za svako državno uređenje po jedna.

→ Dobri oblici uređenja su:

- 1) monarhija
- 2) aristokratija
- 3) politeja (naziv se takođe koristi za ustav)

a loši oblici, njihove deformacije su:

- 1) tiranida
- 2) oligarhija
- 3) demokratija

I dok je Platon demokratiju smatrao gotovo najgorim oblikom državnog uređenja (ako se izuzme tiranida), Aristotel smatra da je, od svih izopačenja, demokratija najmanje opasan vid. Ovo stoga što je demokratija izopačenje u odnosu na politeju, koja predstavlja praktično najbolji oblik vladavine, pa stoga, demokratija, kao odstupanje od politeje, nosi u sebi najmanje zala. Tim pre što se demokratija, kao oblik vladavine, ustalila u Grčkoj.

Sada treba videti koji je od ovih navedenih državnih uređenja najbolji, a koji najgori.

Dobro državno uređenje i dobru vladu odlikuje **briga za opštu korist**. Briga za opštu korist je dakle, *osnovni kriterijum* dobre vlade. I iz te perspektive se onda i vrši analiza državnih uređenja: koje od pomenutih uređenja ima najviše šansi da na najbolji način vodi računa o opštoj koristi, odnosno, o koristi svih.

Na prvom mestu, da li ona uređenja kojima vlada mnoštvo, ili ona uređenja kojima vlada samo jedan. Čini se da je odluka na strani onih uređenja u kojima mnoštvo, a ne pojedinac ima vlast. I to principijelno iz četiri razloga:

- 1) veće su šanse da, u pogledu onoga što je od opšte koristi, mnoštvo bolje vrši procenu, nego pojedinac. I još više, mnoštvo prosečnih građana (skupština), u odnosu na emancipovanu i izvrsnu manjinu (aristokratija)
- 2) trajno isključivanje mnoštva u pitanjima od političkog značaja dovodi do raširenog nezadovoljstva masa
- 3) sigurnije je kada u ovim pitanjima odlučuje mnoštvo, jer je pojedinac, pa čak i određeni stalež, uvek u opasnosti da donosi odluke shodno svojim potrebama i sklonostima,

zanemarujući zahteve naroda. Zato bi vladare trebalo da biraju i smenjuju oni nad kojima se vlada, jer su oni ti koji vlast osećaju na svojoj koži.

Na osnovu svega što je rečeno, čini se da sve ide u prilog odluci da je bolje da o pitanjima polisa odlučuje mnoštvo, to jest da su ona državna uređenja u kojima je to slučaj bolja državna uređenja. Ovde se prevashodno misli na demokratiju.

→ realno je verovatnoća najveća da će većina bolje i pravičnije voditi računa o onome što je od opšte koristi nego pojedinac ili samo jedna posebna klasa.

Postoji, međutim, jedan kontraargument kojim se svi ovi argumenti mogu oboriti. A on se tiče toga šta je to što je od opšte koristi u državi, i šta je cilj same države. To je argument koji polazi iz *etike*: cilj države je srećan život, ostvarenje vrline. Cilj države je dobro. Prema tome, državom će najbolje vladati oni koji zaista znaju *šta je dobro*.

Aristotel kaže da svi: aristokrate, oligarsi, demokrate – imaju različita shvatanja pravičnosti. Svi se slažu u tome da se pravičnost sastoji u jednakosti za jednake, a nejednakosti za nejednake, ali se shvatanja razlikuju oko toga šta je suština jednakosti, a šta nejednakosti.

Drugim rečima, na čemu pravda počiva.

Za oligarhe, to je bogatstvo, za demokrate: sloboda.

Međutim, Aristotel kaže: država ne postoji ni da bi se zaštitila od nepravde (gde svako vredi kao jedan, i jedan nikada više nego jedan), niti da bi ostvarivala trgovinske ciljeve (u kom slučaju bi bogati trebalo da imaju vlast). Država postoji radi dobrog, vrloug i samo-dovoljnog života. Ona postoji da bi pojedinci-građani mogli da ostvare svoj cilj, a to je srećan i vrli život.

I zato vlast ne bi trebalo da ide ni u ruke svih slobodnih, ni samo u ruke bogatih, već u ruke onih koji *znaju šta je dobro*. Osnovni pojam na kojem počiva pravda, jeste dobro. I bilo koje shvatanje pravde koje ovo ispušta iz vida, samo je delimično, nepotpuno shvatanje, a takav pojam pravde – delimičan i nepotpuni pojam.

Aristotel veruje u prirodne razlike među pojedincima. On smatra da su neki ljudi po prirodi sposobniji i izvrsniji od drugih. U tom slučaju, takvima bi trebalo da pripadne vlast. U stvari, ukoliko bi se u državi našao takav čovek, pojedinac koji bi u svemu nadmašivao ostale građane, on bi trebalo da upravlja državom.

Realno, ono što se događa kada se takav neko u državi nađe, jeste da ga ostali građani *ostrakizuju*. A ono što bi *trebalo* da čine, jeste da ga dragovoljno slede. I ovaj oblik vladavine: **monarhija savršenog čoveka** za Aristotela predstavlja **idealno najbolji oblik vladavine**.

Idealno, državom bi trebalo da vlada savršeni pojedinac, ili grupa izuzetno vrlinog ljudi, koji su svi ravnopravni u vrlini i sposobnosti. Ali, u najidealnijem slučaju: savršeni pojedinac.

Međutim, Aristotel je svestan da je ovaj ideal teško ostvariv, iz prostog razloga što je mala verovatnoća da se takav pojedinac zaista nađe u državi. Zato treba videti šta je **praktično**, a šta **realno najbolji oblik državnog uređenja**.

Međutim, pre nego što pređe na raspravu o tome, Aristotel će prethodno raspraviti **da li vladar ili zakon u državi treba da ima prvenstvo**.

Sa jedne strane, moglo bi se reći da zakon treba da ima prvenstvo, da bude iznad vladara, jer je zakon odraz nepristrasnog razuma. Sa druge strane, moguće je da zakon piše nesavršena vlada, pa će on onda biti pun tih nesavršenosti, nepravičnosti.

Moguće je, takođe, da zakon, zahvaljujući svom opštem karakteru, ne bude primenljiv baš na sve pojedinačne slučajeve. Za medicinu, npr. bilo bi apsurdno kada bi se u svemu strogo pridržavala pravila.

Međutim, dok lekar nema nikakvog razloga da ne da sve od sebe za dobro zvog pacijenta, motivi vlastodržaca često mogu biti dovedeni u pitanje.

Sa druge strane, ako je i napisani zakon isuviše krut, uvek je moguće obratiti se nepisanom i običajnom zakonu.

→ **Zaključak: zakon bi trebalo slediti kada god je to moguće, a odlučivanje prepustiti pojedincima samo u onim posebnim slučajevima za koje zakon nema regulativu.**

Aristotel je bio protiv čestog donošenja zakonskih uredbi, protiv dekreta. Čak i protiv dekreta koje je donosila eklesija. On je bio protiv prakse čestih promena u zakonu, i protiv prakse preferiranja dekreta nad zakonima. Više bi bio za temeljno razrađivanje prethodnih upozorenja, i za eventualne dopune u zakonu, ali je smatrao da bi zakoni trebalo da budu **trajni**, koliko je god to moguće, jer česta promena zakona (a upravo to su dekreti) znači nestabilnost državnog uređenja.

...

Idealno najbolji oblik vladavine je monarhija “boga među ljudima” (jer je verovatnije da će se transcendentna vrlina naći u samo jednom čoveku nego u više njih). Ali, kao što je već rečeno, to je samo jedan ideal koji je skoro nemoguće ostvariti.

Stoga treba videti šta je **praktično** najbolji oblik vladavine, a to je **politeja**.

Politeja predstavlja *mešavinu oligarhije i demokratije*, uređenja zasnovanog na bogatstvu, i onog zasnovanog na slobodi, s tim da teg preteže na stranu demokratije, dok, se oni slučajevi gde peteže na stranu oligarhije, pogrešno nazivaju aristokratijom.

Osnovna odlika politeje je, dakle, ona uzima u obzir *i bogatstvo i slobodni status*, u raspodeli državnih poslova. Kombinovanje je, pak, moguće na nekoliko načina, od kojih jedni preferiraju prenošenje i kombinovanje oligarhijskih i demokratskih *institucija*, dok druge preferiraju usvajanje njihovih *zakona*.

U svakom slučaju, politeja predstavlja **srednji kurs** između oligarhije i demokratije, po tome što niti postavlja previsoke ekonomske preduslove za stupanje na vlast, a niti ih potpuno isključuje.

Kao posledica toga, na vlast dolazi **srednja klasa**, i to je osnovna karakteristika politeje.

To je takođe najbolji način da država ostvari sreću. Jer, iz *Nikomahove etike* saznajemo da je srećan život, vrlina, *mera*, *zlatna sredina* između dve krajnosti. Prema tome, najveća verovatnoća da se sreća i dobar život ostvare, biće tamo gde državom upravlja srednji stalež – koji će biti u stanju da drži ravnotežu između dva suprotstavljena staleža: siromašnih i bogatih.

Tim pre, što će i bogataši i siromašni uvek radije verovati srednjoj klasi nego jedni drugima. Ukoliko srednje klase nema, preostaje ili oligarhija, ili demokratija (vlast siromašnih), od kojih i jedna i druga lako mogu pasti u tiranidu. Štaviše, Aristotel smatra da su mnoge vlade bile demokratske ili oligarhične, samo iz tog razloga što je njihova srednja klasa bila previše malobrojna.

Aristotel ne ilustruje ovaj polis referiranjem ni na jedan aktualan primer, izuzev Sparte, ali nema sumnje (Taylor misli) da on ima u vidu Atinsko državno uređenje iz 411.g, gde je vlast i moć bila u rukama 5000 jako naoružanih, a sistem plaćanja nadoknade za prisustvovanje na sastancima (Perikle), bio ukunut.

Iz *Atinskog ustava* saznajemo da da je Aristotel, isto kao i Tukidid, smatrao **Teramena**, autora ustava ovog državnog uređenja, za jednog od najvećih Grčkih državnika.

ARISTOTEL - OBLICI DRŽAVNOG UREĐENJA

Oblici državnog uređenja razvrstani su prema dva principa:

- (1) broj vladajućih – kvantitet – jedan, manjina, većina
- (2) svrha vladanja – kvaliteti – zajednična svrha (monarhija, aristokratija, politeja) i posebna svrha (tiranida, oligarhija, demokratija).

Razlikuju se u organizaciji vrhovne vlasti. Oni oblici državnog uređenja u kojima jedan čovek, malo njih, većina vlada na opštu korist nužno su ispravni. A oni u kojima se vodi računa samo o interesu jednog čoveka, manjine, većine koja vlada su izopačenja.

Ispravna uređenja:

- (1) monarhija (bazileja),
- (2) aristokratija (nekolicina vladavina najboljih),
- (3) politeja (većina)

Zastupaju opšte interese; zakonita državna uređenja. Nastanak države (uzroci) – (a) uzajamna pomoć, (b) čovek je po prirodi političko biće – zoon politikoon, (c) zajednička korist.

Odstupanja:

- (1) tiranida
- (2) oligarhija
- (3) demokratija

Imaju u vidu samo interese monarha ili bogataša ili siromaha, a ne opšte interese. To su nezakonita državna uređenja.

Državu ne čini jedinstvena teritorija, i ona nije nastala da se spreče međusobne nepravde, niti radi trgovinskih odnosa. To jesu potrebni uslovi da bi država nastala, ali nisu dovoljni (Toga nema kod Platona): država je zajednica koja za cilj ima (a) srećan život porodica i robova, (b) život potpun i ekonomski nezavisan.

Država koja se s pravom tako zove (srećna država) treba da vodi računa o vrlini svojih građana. Država postoji radi delanja prema moralnim zakonima (a ne naprosto radi zajedničkog života).

Da li treba da vlada najbolji čovek ili zakoni? Kome treba da pripadne vrh vlasti u državi?

Iako bi bilo dobro da vlast pripada jednom čoveku (najvaljanijem od svih) ipak bi bilo bolje da vrhovna vlast pripadne zakonima, zato što je čovekova duša podložna strastima, a zakoni su bez strasti. Zakoni se donose u skladu sa državnim uređenjima: u dobrim državama zakoni su pravedni, u izopačenim zakoni su nepravedni.

Takođe opasno je da oni koji nisu bogati i nemaju nikakve lične vrednosti (npr. obrazovanje) nemaju nikakvih počasti. Zato im treba dati učešće u savetodavnoj i sudskoj vlasti, jer tamo gde većina nije poštovana, siromašna, tu država mora imati mnogo neprijatelja.

Vrhovna vlast treba da pripadne mudro sastavljenim zakonima, a nosioci vlasti (jedan ili više njih) treba da raspoložu tom vlašću samo utoliko ukoliko zakoni nisu precizni, jer nije lako opštim odredbama obuhvatiti sve pojedinačne slučajeve. Zakonodavac mora da ima u vidu korist cele države i interese svih građana.

Ukoliko se jedan ili više građana odlikuju vrlinom, onda za njih ne postoji zakon jer su zakon oni sami. Odnosno, prirodno je da se ostali ljudi njima potčine (dati im ista prava kao ostalima bilo bi nepravedno). Zakonodavstvo se odnosi na ljude jednake po rođenju i sposobnostima.

Vrste monarhije (basileje)

(1) Basileja iz herojskog doba – zasnovana na slobodnoj volji građana; nasledna; zakonita; kralj je vrhovni zapovednik u ratu, sudija, prvosveštenik, ograničena vlast na određene dužnosti.

(2) Varvarska basileja – je nasledna ili despotska, ali zakonita (karakteristično za varvarske i azijske narode)

(3) Ajsimneteja – je izborna tiranida (razlikuje se od varvarske jer nije nasledna)

(4) Lakonska basileja – zakonita je i svodi se na naslednu, doživotno, vrhovno zapovedništvo u ratu

(5) Panbasileja – je apsolutna monarhija, koja odgovara veštini vođenja domaćinstva – kralj je neka vrsta domaćina jedne države. Ali tamo gde se država sastoji od jednakih građana nije prirodno da jedan čovek ima vrhovnu vlast na svima. Zato je tu pravedno da svi podjednako vladaju i pokoravaju i to po redu i neizmjenično. Tu je poredak zakona, a oni koji vladaju su čuvari zakona. Oni koji traže pravdu traže u stvari sredinu, a zakon je sredina.

Neki narodi su, dakle, podložni basileji, neki aristokratiji, treći politeji. Ua politeju pogodan je ratnički narod koji može da se pokorava i vlada po zakonu, kod naroda koji su svi ratnici i koji su u tranju da se potčinjavaju i vladaju po zakonu koji i bogatima i siromašnima deli funkcije u vlasti. U tri navedena ispravna uređenja oni koji su na vlasti (pojedinaac, grupa, masa) se ističu visokim stepenom vrline. U najboljoj državi vrlina čoveka i građanina mora biti ista. U najboljem državnom uređenju građanin je onaj koji može i hoće da se pokorava i vlada (živeći moralnim životom).

Četvarta knjiga – koje je državno uređenje najbolje i koje državno uređenje odgovara kojim ljudima

Ne treba uzimati u obzir samo najbolje državno uređenje. Državnik treba da zna koje sve razlike postoje među državnim uređenjima i koje su sve kombinacije državnog uređenja moguće. Dobar zakonodavac i pravi državnik moraju da znaju i koje je državno uređenje apsolutno najbolje (apsolutno), koje je najbolje za date okolnosti (relativno) i koje je najbolje prema datim slovima (realno). Treba znati i ono uređenje koje se može ostvariti i primeniti na sve države (prosečno najbolji oblik). Najgore državno uređenje nastaje izvrgavanjem prvog najbožanstvenijeg – basileje.

Tiranida, (2) oligarhija, (3) demokratija – u ovome se slaže sa Platonom. Platon: Demokratija je najgora od svih dobrih uređenja, a od svih rđavih je najbolja. Aristotel: Demokratija je uopšte rđava.

Razlog što ima više oblika državnog uređenja je taj što svaka država ima više delova: (1) zemljoradnici, (2) zanatlije, (3) trgovci, (4) teti (najamni radnici), (5) ratnici, (6) sudije – savetnici (7) bogataši, (8) vladari – organi vlasti.

Korekcija kvantitativnog principa podele državnog uređenja:

Oligarhija je vladavina manjine, obično bogataša, odnosno vladavina bogatih.

Demokratija je vladavina većine, obično siromaha, odnosno vladavina siromašnih.

Teškoće: Moguće je da u državi većina budu bogataši, a manjina siromašni; kako bi se onda zvali ovi državni oblici?

Korekcija kvantitativnog principa: To što manjina – većina vlada je stvar slučaja, a ne mera razlike oligarhije i demokratije, nego siromaštvo i bogatstvo su dva osnovna dela države. Od nadmoćnosti jednih ili drugih zavisi da li je uređenje demokratsko ili oligarsko.

Vrste demokratije:

(1) Prvi oblik demokratije je onaj gde je glavna karakteristika jednakosti pred zakonom zajamčena. Državna vlast podjednako pripada svima, i bogatim i siromašnim. Svi imaju ista prava i funkcije.

(2) Demokratija gde su funkcije u vlasti uslovljene niskim, malim cenzusom, svako ko ima izvesno bogatstvo (imanje) učestvuje u vlasti, a ako ga izgubi, onda nema prava – mešavina demokratije i oligarhije.

(3) Demokratija u kojoj učestvuju vlasti, svi građani koji ne moraju da polažu računa o svom poreklu, ali u kojoj vlada zakon (jer građani nemaju dovoljno prihoda da učestvuju u

vlasti ne radeći ništa). Učestvovanje u vlasti uslovljeno je posedovanjem građanskog statusa. Svi imaju pristup vlasti, ali vlada zakon.

(4) Demokratija u kojoj učestvuju samo građani (takođe vlada zakon).

(5) Ovo uređenje ima Platon u vidu kada kritikuje demokratiju uopšte. Demokratija gde vrh vlasti pripada masi, a ne zakonu (odlučujuću ulogu imaju narodne odluke, a ne zakon). Takva vlast je despotska, jer se ne potčinjava zakonu; ekvivalentna je tiranidi (među monarhijama). Za takvo uređenje su krivi demagozi, jer oni prenose sva prava koja regulišu zakoni na narod (kolektivnog vladara), koji je sklon preuzimanju tih prava i tako stiču uticaj i moć (korupcija). To uopšte i nije državno uređenje, jer tamo gde ne vladaju zakoni i nema državnog uređenja.

Aristokratija:

Aristokratija je ono državno uređenje u kome vladaju građani koji su apsolutno najbolji po vrlini. Samo u tom državi su dobar čovek i dobar građanin apsolutno jedno te isto, dok u ostalim državama ljudi samo relativno dobri u odnosu na svoje državno uređenje.

Politeja: Realno najbolji oblik državnog uređenja. Postoje tri stvari na osnovu kojih se traži politička jednakost: (a) sloboda, (b) bogatstvo i (c) vrlina. Mešavina slobode i bogatstva (tj. bogataša i siromaha) nazivamo politejom – sredina ili mešavina demokratije i oligarhije. A mešavina sva tri elementa je aristokratija (aristokratija i politeja nisu daleko jedna od druge).

Politeja nastaje spajanje oligarhijskih i demokratskih zakona (da se bogataši kažnjavaju ako ne učestvuju u suđenju – oligarhijski element, a siromašni dobijaju platu – demokratski element; da se organi vlasti biraju glasanjem – oligarhijski element, a da se ne biraju prema cenzusu – demokratski element). Politeja je mešavina: metoda izbora, cenzusa, učešća građana u vlasti.

Najbolja državna zajednica je ona gde je srednja klasa mnogobrojna i jača od druge dve (bogataša i siromaha); to je najstabilnij oblik vladavine i onemogućava stvaranje tiranide, koja se javlja ili u slučaju neumerene demokratije ili oligarhije. Postoje tri sloja, bogati, siromašni i srednji, i to je najbolje državno uređenje jer ni jedan sloj ne želi propast države. Politeja je merilo ocenjivanja i za sve ostale državne oblike ukoliko joj se približavaju onda su bolji, i obrnuto.

Elementi i kriterijumi državnog uređenja

Tri elementa o kojima dobar zakonodavac treba da vodi računa:

- (1) savetodavna vlast – narodna skupština – odlučuje o stvarima koje se tiču svih
- (2) izvršna vlast – vrste nedležnosti i način izbora vlasti
- (3) sudska vlast.

Savetodavna vlast odlučuje o ratu, miru, savezima, zakonima, smrtnoj kazni, progonstvima, i pred njima izvršna vlast polaže računa.

Dodatak: Platon svoju idealnu državu gradi od dva najgora uređenja: demokratije i tiranide, a ima i elemente oligarhije. Platonovu monarhiju Aristotel čita kao tiranid. Ipak, kada daje svoje najbolje državno uređenje, Aristotel ne odstupa mnogo od uređenja kakvo je dao Platon u Zakonima. Aristotelova zamerka spartanskom (lakedemonskom) državnom uređenju (a koje hvali Platon) je mešovito uređenje: monarhija + demokratija + oligarhija – kralj je bio više zadužen za očuvanje tradicije i kultova, veće staraca (geroti) je oligarhijska institucija, epori (sudije) je demokratska institucija (biraju se demokratski, ali imaju apsolutnu moć).

Kad Aristotel govori načelno o državnim uređenjima on kao da govori o politeji (ali se politeja tretira kao najlošija). Ona je u stvari sinonim za državno uređenje kao realno državno uređenje. Ona je mogućnija i zamislivija od svih drugih državnih uređenja (npr. Atina u vreme Solona, ili Sparta za vreme Likurga).

Politeja je kompromis između demokratski i oligarskih elemenata. Ona je održiva i stabila mešavina – omogućava i narodu i bogatašima da učestvuju u vlasti; mešavina koja naginje demokratskom načelu. Politeja i aristokratija nisu daleko jedna od druge.

Kriterijumi vrednosti različitih državnih oblika

Po apsolutnom merilu najgora je tiranida, a najveću vrednost ima monarhija. Monarhija je najbolja, jer najviše liči na božansku vladavinu. Idealno je naći vladara koji bi svojom sposobnošću zasenio sve ostale. Njemu ne bi trebali zakoni, jer je on sam zakon – Bog među ljudima.

U VII knjizi konstrukcija apsolutno najbolje vladavine je moguća samo ako osnivaču države stoje na raspolaganju najbolji uslovi: zemljišta, ljudski materijal, materijalna sredstva u neograničenoj meri.

Gotovo jednaku vrednost kao monarhija ima aristokratija, tj. vladavina najboljih i najспособnijih. U ovoj državi bi svi građani dolazili na vlast redom u svojim zrelijim godinama, jer bi svi bili sposobni i imali bi jednaka politička prava. Za održavanje, napredovanje takve države moraju da budu ispunjeni svi prirodni uslovi: zemljište, klima..., tako da stanovništvo može da živi ni ubogim ni raskalašnim životom. Ova država treba da je srednje veličine (ni prenaseljene, ni premala), već tolika da može biti autrična (sama sebi dovoljna) i lako pregledna.

Glavni zadatak treba da bude unutrašnje usavršavanje, a ne spoljašnje proširivanje. Najveći zadatak je vaspitanje građana: sticanje političkih sposobnosti za učestvovanje u državnoj upravi, spremnost na pokornost vlastima. Vaspitanjem se stvara princip jednakosti (treba da se strogo sprovodi), tako da ni jednu političku službu ne može trajno vršiti jedan građanin, već više njih neizmenično. Potrebno je da se građani ne bave obrađivanjem zemlje, trgovinom i zanatom (to je posao meteha i robova), da bi se građani u potpunosti posvetili vrlini. Ovakvu najbolju državu mogu ostvariti samo najbolji ljudi koji poseduju razum i ratničku hrabrost.

Realno najbolje uređenje predstavlja politeja:

- (1) koja je sredina između demokratije (naginje demokratskom načelu) i oligarhije;
- (2) srednji stalež ima dominantan položaj;
- (3) kao takva ona je merilo ocenjivanja za sve ostale oblike koji su bolji što su joj bliži, i obrnuto;
- (4) politeja je najstabilnija i najpravednija jer je srednji stalež dovoljno brojan i bogat da državu zaštiti od samovolje bogataša i prevrtljivosti narodne mase;
- (5) omogućuje učestvovanje u vlasti i siromašnim i bogatim, primer: Solon – Atina i Likurg – Sparta;
- (6) politeja je mogućnija i zamislivija od svih drugih;
- (7) nije daleko od aristokratije.

Ali u čemu je tu kontraverza? Relativno najbolji oblik vladavine: monarhija, aristokratija, politeja, zavisi od realnih datih okolnosti, i postoji samo tamo gde je broj građana koji ga usvajaju i žele da on traje veći od onih koji ga ne žele.

Prosečno najboljik vladavine je onaj koji je najpodesniji za sve države (koji se može primeniti i ostvariti u svim državama).

V knjiga – teror revolucije – raspravlja o uzrocima promene državnog uređenja

Moderni politički teoretičari pojam revolucije obično povezuju sa idejom progresa (Hegel, Marx – vizija filozofije istorije).

Kod Aristotela toga nema. Uzroci promene režima su frakcijske borbe, zato što različiti delovi države imaju različitu viziju i tome šta je pravedno: podele po bogatim, vrlim ili poreklu (mada je najvažnija razlika između bogatih i siromašnih). Kod Aristotela nema metafizičke vizije istorije; plus još jedan motiv – neko osećanje za pravdu može navesti ljude da izvrše pobunu. Ljudi žele revolucije ne da bi stekli ono što imaju oni koji su na vlasti, već zato što uviđaju da oni koji su na vlasti to što imaju stekli su na nepravedan način.

Promene se dešavaju na dva načina: (a) ili se menja državno uređenje – demokratija u oligarhiju, (b) ili se ne menja državno uređenje, već prelazi u druge ruke – na primer u oligarhiju ili u monarhiju. Na primer, demokratije propadaju zbog slobode i obesti demagoga – demagozi dele državni novac masi i tako izazivaju ogorčenje bogatih, ili progone bogate da bi

im konfiskovali imanje. Bogati ruše demokratiju i uspostavljaju oligarhiju (ranije su tirani bili demagozi, a sada su demagozi vešti govornici). Uzroci propasti mogu biti unutrašnji (sami od sebe) i spoljašnji (npr. kad se u blizini nalazi država sa suprotnim državnim uređenjem; slično Atini i Sparti – Atina je obarala manjinske vlade, a Sparta većinske).

Sredstva očuvanja državnog oblika:

- (a) U slobodnoj državi treba paziti na zakonitost, a posebno na male nezakonitosti koje u početku jedva primećuju, a nagomilavanjem dovode do velikih promena.
- (b) U aristokratiji i oligarhiji treba održavati strogu jednakost (npr. kratki mandati onemogućuju zloupotrebu položaja).
- (c) U slučaju porasta bogatstva ili siromaštva treba menjati visinu cenzusa.
- (d) Treba se čuvati da niko u demokratiji, oligarhiji, politeji ne stekne preveliku moć.
- (e) Treba jačati srednju klasu.
- (f) U demokratiji treba čuvati bogate, u oligarhiji siromašne
- (g) Najvažnije sredstvo za održanje državnog uređenja je vaspitanje koje odgovara državnom uređenju.

VI knjiga

Izlaže najbolje načine ograničavanja pojedinih državnih oblika. Izlaganje počinje demokratijom. Postoje dva uzroka zbog kojih postoji više vrsta demokratije.

- (a) Različit sastav stanovništva. Negde mnoštvo (većinu) čine seljaci (zemljoradnici), negde zanatlije, negde najamni radnici (teti).
- (b) Drugi je uslov ako se osnovne osobine demokratije nađu u drugačijem spoju, onda čine drugačije demokratije. Jedan oblik demokratije će imati manje osobina demokratije, drugi više, treći sve osobine demokratije.

Pretpostavka demokratskog oblika vladavine je sloboda. Obeležja slobode:

(1) U demokratiji je pravedno ono što je jednako prema broju, a ne prema dostojanstvu (vrednosti). Vlast pripada mnoštvu ili narodu, pa ono što većina odobri je pravedno – svi građani su jednaki, odnosno vlada većina (siromašnih).

(2) Da svako živi kako hoće (najbolje je da ljudima ne vlad niko).

Osobine demokratije:

- (1) Svi građani mogu da budu burani za sve funkcije u vlasti.
- (2) Organi vlasti se biraju.
- (3) Cenzusa nema ili je vrlo nizak.
- (4) Službenici ostaju kratko vreme na položajima.
- (5) Vrhovni organ je narodna skupština (učestuje u vlasti se plaća).
- (6) Osobine demokratske vladavine su: prostota porekla, siromaštvo, neobrazovanost. (Suprotno tome plemeniti rod, bogatstvo, obrazovanje je vladavina nekolicine.)

Od svih vrsta demokratije najbolja je ona u kojoj vladaju zemljoradnici i stočari zato što je njihovo bogatstvo srednje, odani su svom radu, ne žude za vlašću, dovoljno im je da biraju državne službenike a biraju ih među najboljim građanima. Rđave demokratije su one u kojima žive zanatlije, trgovci i teti, jer vode rđav život i njihova delatnost nema veze sa vrlinom. Takav narod luta trgovom i gradom, lako se skluplja na skupštinama, suprotno zemljoradnicima koji su rasuti po selima i nemaju vremena za takvu vrstu aktivnosti.

Najekstremniji oblik demokratije je onaj u kome svi građani učestvuju u vlasti (nijedna država to ne može podneti – aludira na Atinu). Demokratija se neće održati ni ako se suviše izlazi u susret volji siromašne većine. Pravi demokrata mora težiti za tim da masa ne bude siromašna, jer e to uzrok zbog koga se kvvari demokratija. Pokušati blagostanje učiniti trajnim.

VII knjiga – Raspravlja o idealnoj najboljoj državi

Pretpostavka i najbolji način života i za pojedince i za državu je onaj u kome vrlina može da se otelovi u dobrim delima – odnosi se i na politički (praktični život) i na filozofski život (oslobođen obaveza i posvećen razmišljanju), to je život u delanju u skladu sa vrlinom; ne mora da bude upravljen samo na druge ljude, nego je to još u većoj meri delatnost mišljenja radi mišljenja.

Praktični opis najbolje države

Principi najbolje države su: broj stanovnika u skladu sa veličinom zemlje (ne može se unapred aritmetički odrediti) mora biti takav da država bude ekonomski nezavisna i da bude polis (grad-država) zakonski uređen, a ne narod kao politički neorganizovano mnoštvo. pošto su načini da se živi srećno različiti, postoje razlike u državnim uređenjima. Ipak, u svim državama ima nužnih stvari koje moraju posotjati bez obzira na razlike: (a) dovoljno hrane, (b) zanati i umetnosti, (c) oružije, (d) novčane rezerve, (e) briga o božijoj službi, (f) jedan službenik koji će se starati o koristi i pravdi među građanima.

Sreća države je neodvojiva od vrline. U apsolutno najboljoj državi građani se ne bave zemljoradnjom, ni trgovinom, jer je za državne poslove i negovanje vrline potrebno slobodno vreme. Slično Platonu, u idealnoj državi postoje dve klase: ratnici i upravljači, koji su odvojeni od zemljoradnika i drugih nižih klasa, koji su prinuđeni da rade fizički. Među građane spadaju samo ratnici, savetnici, sudije. Moralna država je ona u koj su moralni građani, a oni postaju moralni ili zbog prirodnih sklonosti, ili iz navike, ili uz pomoć razuma; pri tom navika može da promeni prirodu, a razum i prirodu i naviku, pa je iz tog razloga vaspitanje veoma važn za dobro uređenu državu (VIII knjiga – fizičke vežbe, čitanje, pisanje, crtanje i muzika).

Građanin

Dva osnovna pitanja su: ko je građanin, i u čemu je vrlina građanina?

Da bi se odgovorilo na pitanje šta je država neophodno je prethodno odgovoriti na pitanje šta je građanin, jer država je mnoštvo građana. A u vezi s pitanjem šta je građanin ne postoji opšta saglasnost. Kriterijumi na osnovu kojih je neko građanin se razlikuju od uređenja do uređenja (npr. onaj ko je građanin u demokratiji, često nije građanin u aristokratiji ili oligarhiji).

(1) Građanin nije građanin na osnovu toga što negde živi, jer i dođoši i robovi žive zajedno sa građanima.

(2) Niti na osnovu toga što može da sudi i da učestvuje na sporovima, tj. da sudi i da mu se sudi.

Aristotela zanima građanin kao takav, naprosto apsolutni građanin. Osnovni kriterijum građanina:

(1) Opšte odredbe – učešće u sudstvu i vlasti, ali ova definicija se odnosi na građanina u demokratiji. U različitim uređenjima različite su definicije građanina. U drugim oblicima državnog uređenja ne postoji narod i ne govori se o skupštinama, nego o savetima (npr. Sparta i Kartagina). Dakle, ova definicija građanina zahteva ispravku.

(2) Građanin je onaj ko može da učestvuje savetodavnoj i sudskoj vlasti. Država je skup takvih građana koji su sposobni za ekonomski nezavistan život. Obično se smatra da je građanin čovek čija su oba roditelja građani – to je pogrešna definicija. Drugi to proširuju pa zahtevaju da mu i dalji preci budu građani. Ovaj uslov nije moguće primeniti na prve građane. Klisen je upisao u File mnoge strance i robove, te su i oni stekli građanski status.

Svako ko učestvuje u vlasti je građanin.

Vrlina građanina

Da li je vrlina dobrog čoveka ista kao i vrlina dobrog i valjanog građanina?

Opšta ideja o vrlini građanina je analogija sa mornarom: kao što je brodar jedan od članova zajednice, tako je građanin. Brodari imaju različite sposobnosti, jedan je veslač, drugi kormilar, i zato svaki od njih ima neku posebnu (naročitu) vrlinu. Ipak, postoji nešto što im je svima zajedničko, a to je zajednički cilj – sigurnost plovidbe. Tako su u građani međusobno različiti, ali im je posao isti: spas zajedništva, tj. državnog poretka.

(1) Vrlina građanina zavisi od državnog poretka. S obzirom da ima više oblika državnog uređenja, onda ima i više vrlina građanina => vrlina građanina.

(2) Ne može biti jedna i savršena (potpuna) vrlina, a dobar čovek je onaj koji ima potpunu vrlinu.

(3) Građanin može biti valjan a da nije stekao vrlinu dobrog čoveka.

Da li postoji neko ko u sebi spaja vrlinu dobrog čoveka i vrlinu građanina? Posotji, a to je dobar, valjan vladar koji je i dobar i razborit, dok građanin ne mora biti razborit. Vrlina upravljača (vladara) jednaka je vrlini dobrog čoveka koji, pri tom, zna i da vlada. Nije ista vrlini običnog građanina koji treba da zna i da vlada i da se pokorava.

Aristotel razlikuje dve vlasti: gospodarska vlast nad stvarima neophodnim za život (onaj ko njima upravlja ne mora da zna da ih pravi, jer to je posao robova), politička je vlast nad slobodnim ljudima jednakim po poreklu. Status građanina u različitim državnim uređenjima: aristokratija – građanska prava nemaju robovi i teti, jer oni ne mogu da neguju vrlinu; oligarhija – građanska prava su uslovljena imovinskim cenzusom, odnosno građani ne mogu biti teti, ali zanatlije mogu biti građani; demokratija – građanin je onaj kome je majka građanka.

DVA PRINCIPA PODELE:

1) BROJ ONIH KOJI VLADAJU - klasifikacija po kvantitetu

2) SVRHA VLADANJA - klasifikacija po kvalitetu

Oni oblici državnog uređenja u kojima pojedinac, manjina ili većina vlada na opštu korist su nužno ispravni.

Oni oblici u kojima se vodi računa samo o interesu jednog čoveka, manjine ili većine koja vlada su nužno izopačeni.

Ispravna uređenja	Izopačena uređenja
MONARHIJA = vladavina jednoga BASILEJA = kraljevstvo	TIRANIJA = samosilništvo
ARISTOKRATIJA = vladavina nekolicine najboljih	OLIGARHIJA = vladavina bogatih
POLITEJA = vladavina većine, Mešavina O. i D.	DEMOKRATIJA = vladavina puka

- zastupaju opšte interese i zato su državna uređenja; - imaju u vidu samo interese vladajućih ZAKONITA i zato su

NEZAKONITA drž. uređenja;

Razlog postojanja više oblika uređenja: postojanje više delova države (država kao mnoštvo) Zemljoradnici, zanatlije, trgovci, teti, ratnici, sudije/savetnici, bogataši, vladari

Država koja se s pravom tako zove (= srećna država) treba da vodi računa o vrlini svojih građana. Država postoji radi delanja prema moralnim zakonima.

U trima navedenim ispravnim uređenjima, oni koji su na vlasti se ističu visokim stepenom vrline.

U najboljoj državi vrlina građanina i vrlina čoveka mora biti ista. Ali, u politici ne treba ispitivati samo najbolje državno uređenje.

Po apsolutnom merilu, najgore državno uređenje je tiranida, a najbolje basileja.

1. BASILEJA je najbolja, jer najviše liči na božansku vladu. Idealno bi bilo naći vladara koji bi svojom sposobnošću i vrlinom zasenio sve ostale. Njemu ne bi trebali zakoni jer je on sam zakon-bog među ljudima.

VII knjiga – konstrukcija apsolutno najbolje vladavine je moguća samo ako osnivaču države stoje na raspolaganju najbolja zemljišna dobra, najbolje ljudstvo i materijalna sredstva u neograničenoj meri.

Ovaj oblik vladavine sadrži u sebi više podoblika:

1) spartanska-doživotno vojskovođenje monarha;

2) varvarska-daje tiransku moć vladaru, ali je zakonita i po očinskim običajima (nasledna i u tradiciji)

3) izborna, ajsimneteja- drevni oblik "izabranih sudija"; izborna, a ne nasledna jednovlada. Izabrani kralj je mogao vladati doživotno, ili određeno vreme, ili dok se ne završi određeni posao. I ovaj poredak daje kralju samosilničku moć, ali je zakonit jer je vršen izborom i uz pristanak podanika;

4) jednovlada iz junačkog doba, prema zakonu, uz pristanak podanika i po nasleđenim običajima. Taj oblik vladavine dodeljivao je kralju ograničenu vlast-kralj je vojskovođa, sudija u sporu i vrhovnik u bogoslužju;

5) panbasileja - jedan vlada svima kao gospodar države i svog naroda ili mnogih naroda, slično kao što otac upravlja domaćinstvom.

Spartanski vid kraljevske vlasti i panbasileja predstavljaju dve krajnje tačke na lestvici kraljevina uopšte: spartanci daju najmanje ovlašćenja kralju, a svekraljevstvo najviše. Preostala tri oblika su između njih. Svaki od ovih pet oblika je zakonita i legitimna vladavina (pristanak podanika).

Kako dolazi do promene oblika vladavine koji zovemo kraljevinom? Aristotel veruje da je kraljevstvo bilo karakteristično za drevna vremena, jer su se tada teško nalazili ljudi koji su se isticali vrlinom, pa je vladavina poveravana najboljem. Ovaj oblik vladavine mogao je postojati samo u malim državama. Kada se docnije pojavilo mnogo više izvrsnih ljudi, javila se potreba za formiranjem takve zajednice u kojoj bi vladala množina najboljih. Tada je nastala politeja. Kada su se najbolji izopačili i umesto građanske vrsnoće počeli da cene bogatstvo, pa su se bogatili na račun ostalih u zajednici, nastala je vladavina malobrojnih (bogatih). Od nje je nastalo samosilništvo, od njega pučka vladavina. Pohlepa je malobrojne bogataše ostavljala u sve manjem i manjem broju, sve dok nije ostao samo jedan, samosilnik, protiv koga su bili svi. Najzad, puk je svrgao samosilnika i zasnova svoju vladavinu.

Kakvu silu treba da ima kralj? Aristotel: sila je kralju neophodna, bez obzira na to da li on vlada prema zakonima (jer tada mu je sila potrebna da bi zakon sproveo) ili vlada kao samosilnik (izabrani, zakoniti i priznati, izabrani suditelj). Njena moć treba da bude tolika da bude jača od bilo kog pojedinca, od bilo koje organizovane grupe, ali slabija od puka u celini. Gotovo jednaku vrednost kao i monarhija ima

2. ARISTOKRATIJA: vladavina najboljih i najsposobnijih; ono državno uređenje u kome vladaju građani koji su apsolutno najbolji po vrlini. Samo su u toj državi dobar čovek i dobar građanin apsolutno jedno isto, dok su u drugim državama ljudi samo relativno dobri u odnosu na svoje državno uređenje.

U ovoj državi bi svi građani dolazili na vlast redom, u svojim zrelijim godinama, jer bi svi bili sposobni, a imali bi jednaka politička prava.

Za održavanje i napredovanje takve države moraju da budu ispunjeni svi prirodni uslovi: plodno zemljište, povoljna klima... tako da život stanovnika ne bude ni ubog ni raskošan.

Ova država treba da je srednje veličine, ni prevelika i prenaseljena, ni premala, već tolika da može biti autarhična i lako pregledna.

Glavni zadatak svake države treba da bude *unutrašnje usavršavanje, a ne spoljašnje širenje*.

Najvažnije od svega je vaspitanje građana- – sticanje političke sposobnosti za učestvovanje u državnoj upravi, ali i sposobnost pokoravanja vlastima;

Vaspitanjem se stvara princip jednakosti, koji treba strogo da se sprovodi, tako da nijednu službu ne može trajno vršiti jedan građanin, već više njih, naizmenično.

Potrebno je da se građani ne bave obrađivanjem zemlje, trgovinom, zanatima (to je posao meteka i robova), da bi se u potpunosti posvetili vrlini.

Ovakvu najbolju državu mogu ostvariti samo oni ljudi koji poseduju razum i ratničku hrabrost.

3. POLITEJA: Tri stvari na osnovu kojih se traži politička jednakost su SLOBODA, JEDNAKOST, VRLINA

Mešavina bogataša i siromaha je politeja ili ustavna vlada, mešavina D. i O.
--

Oligarhijski element: bogataši bivaju kažnjeni ako ne učestvuju u suđenju;
organi vlasti biraju se glasanjem;

Demokratski element: siromašni dobijaju platu ako učestvuju u suđenju;
organi vlasti se ne biraju prema imovinskom cenzusu;

4. TIRANIDA: jednovlada u kojoj vladar ima samovladarska ovlašćenja i gospodarsku vlast; zakonita je ako podanici svojom voljom prihvataju takvog vladara i ako je ukorenjena u nasleđu; samosilništvo je izopačena panbasileja, svekraljevstvo. Tiranija je monarhija u kojoj vladar vlada bez ikakvih ograničenja. Niko od slobodnih ljudi ne podnosi svojevoljno tu vladavinu.

5. OLIGARHIJA-podvrste: 1) vlast koja se raspodeljuje prema poreskim razredima, ali je census toliki da oni siromašniji taj census ne mogu da pređu; ukoliko neko ko je siromašan stekne potrebni imetak, stiće pravo sudelovanja u vlasti; 2) državne službe uslovljene su visokim poreskim doprinosima, i oni koji to mogu da ispune među sobom dele položaje; 3) oblik u kome sin nasleđuje oca; 4) oblik nasledne vlade u kojem ne vlada zakon nego vladari. Ovaj oblik vladavine manjine odgovara samosilništvu među monarhijama i petom poretku među demokratijama.

U vladavini manjine prevrat izaziva veličina imetka: što je veći imetak, to je manje učešće zakona u vladavini, I sve je manji broj vladara, sve dok se u vladavini silnih (velmoža) taj broj ne svede na svega nekoliko porodica, ili samo jednu, a vladavina zakona u potpunosti ne odbaci.

Korekcija kvantitativnog principa podele državnih uređenja:

OLIGARHIJA = vladavina manjine, a pošto je obično manjina bogata, vladavina bogataša;

DEMOKRATIJA = vladavina većine, a pošto je obično većina siromašna, vladavina siromaha;

problem: Moguće je da u državi bude većina bogatih, a manjina siromašnih / Kako bismo nazvali taj državni oblik?

To što manjina/većina vlada stvar je slučaja,

To nije mera razlikovanja O i D, nego siromaštvo/bogatstvo. Od nadmoćnosti bogatih ili siromašnih zavisi da li je uređenje oligarhijsko ili demokratsko.

6. VRSTE DEMOKRATIJE:

1) Demokratija u kojoj vlast pripada podjednako svima: i bogatima i siromašnima, u kojoj oni imaju ista prava i slobode.

2) Demokratija gde su funkcije u vlasti uslovljene niskim cenzusom. Svako ko ima izvesno bogatstvo učestvuje u vlasti, a ako ga izgubi, gubi pravo učešća u vlasti.

3) Demokratija u kojoj učestvuju u vlasti samo građani besprekornog porekla;

4) Demokratija gde u vlasti učestvuje svako ko je građanin, bez obzira na poreklo, ali i tu vlada zakon;

5) Demokratija gde vrhovna vlast pripada masi, a ne zakonu. Takva vlast je despotska, ekvivalentna je tiranidi među monarhijama; za to su krivi demagozi, jer prenose sva prava na narod-kolektivnog vladaoca (te ih više ne regulišu zakoni) i tako stiču uticaj i moć. To uopšte nije državno uređenje, jer tamo gde ne vladaju zakoni, nema ni državnog poretka. U zakonitoj demokratiji nema demagoga, nego su najbolji građani na čelu države.

APSOLUTNO, RELATIVNO I REALNO NAJBOLJE DRŽAVNO UREĐENJE + U čemu je kontroverzija?

Apsolutno najbolja: najbolja prema apsolutnom merilu - basileja

Relativno najbolja: najbolja za date okolnosti

Realno najbolja: najbolja prema datim uslovima - politeja

Apsolutno najbolje državno uređenje je moguće samo onde gde osnivaču države stoje na raspolaganju najbolji delovi zemljišta, ljudski materijal i materijalna sredstva u neograničenoj meri. Takvo uređenje Aristotel konstruiše u VII knjizi.

Pitanje najboljeg državnog uređenja pretpostavlja razmatranje koji način života je najbolji. Najbolji način života i za pojedinca i za zajednicu jeste onaj u kome vrlina raspolaže sa dovoljno sredstava da se otelovi u dobrim delima. Delatni život u skladu s vrlinom ne mora biti upravljen samo na druge ljude, već to može biti i filozofski život.

Sreća države je neodvojiva od vrline. U apsolutno najboljoj državi građani se ne bave trgovinom, zemljoradnjom i zanatima, već se bave: 1) ratnim poslovima-ratnici; 2) savetima za probleme od opšteg interesa-savetnici; 3) sudskim poslovima-sudije, koje treba da budu vlasnici imanja, jer treba da žive u blagostanju; 4) sveštenskim pozivom- građani koji su se zbog starosti povukli iz državnih poslova. Zemljoradnjom se bave robovi i varvari.

Principi najbolje države: broj stanovnika treba da bude u skladu sa veličinom zemlje-to se ne može unapred aritmetički odrediti- toliko da bude ekonomski nezavisna, ali i dovoljno mala da bi bila polis (zakonski uređena grad-država), a ne demos-politički neorganizovano mnoštvo (rulja).

Relativno najbolje d.u. postoji onde gde je broj građana koji ga usvajaju i žele da on traje veći od onih koji ga ne žele. Zavisi od realno datih okolnosti, te može biti i M. i A. i P.

Prosečno najbolje d.u. je ono koje je najpodesnije za sve države.

REALNO NAJBOLJE : POLITEJA

Politeja je kompromis demokratskih i oligarhijskih elemenata;
održiva, stabilna, mešovita;
omogućuje i narodu i bogatašima da učestvuju u vlasti;
naginja demokratskom načelu.

Ako je vrlina sredina između krajnosti, onda je najbolji život onaj koji se drži te sredine, i to takve koju svako može da postigne. Osnovno načelo Aristotelovih etičkih i političkih shvatanja je princip mere i sredine.

Najbolja državna zajednica je ona u kojoj je 1) srednja klasa mnogobrojna i jača od druge dve (bogataša i siromaha)- ima dominantan položaj. 2) To je najstabilnija vladavina, koja onemogućuje stvaranje tiranide, koja se javlja ili u krilu neumerene demokratije ili neumerene oligarhije. U politeji je srednji stalež dovoljno brojan i bogat da državu zaštiti od samovolje bogataša i prevrtljivosti narodne mase.

3) Politeja je merilo ocenjivanja i za sve ostale državne oblike: ukoliko joj se približavaju- onda su bolji.

4) Politeja je zamislivija od svih drugih oblika vlade

5) Nije daleko od aristokratije.

Kontroverzija

Aristotel definiše realno *najbolje* državno uređenje povezujući demokratske i oligarhijske elemente, a i oligarhiju i demokratiju smatra *lošim* uređenjima.

Kako se realno najbolje uređenje, zamislivije od svih drugih, može zasnivati na elementima loših poredaka?

Aristotel: Demokratija je najgora od svih dobrih uređenja, a od svih rđavih najbolja.

Ali: po postavci samog Aristotela, demokratija je loša vlada, te ne može biti najgora među dobrima.

Aristotel kritikuje Platonovo učenje iz *Zakona*, u kojima je druga najbolja država izgrađena od dva najgora uređenja: demokratije i tiranide(a ima i elemenata oligarhije). Platonovu monarhiju, naime, Aristotel čita kao tiranidu.

Ipak, kada daje svoje najbolje državno uređenje (politeja), Aristotel ne odstupa mnogo od Platonovih *Zakona*.

-Aristotel zamera spartanskom državnom uređenju (koje Platon hvali) što je mešovito, a sam protežira mešovitu vladu kao realno najbolju.

ARISTOTELOVA KRITIKA PLATONOVE DRŽAVE

Ključno pitanje: Da li je moguće i da li je potrebno uspostaviti onakvo jedinstvo državnog poretka kakvo zahteva Platon u *Državi*?

1. Platon zahteva što veće jedinstvo državnog uređenja. Idealna država ima apsolutno jedinstvo poretka. Aristotel: **Država je po prirodi mnoštvo.** (u kvantitativnom smislu)

Veliki stepen jedinstva je svodi na porodicu,
a najzad i na pojedinca.

* Država nije i ne treba da bude jedno, jer

stepen jedinstva i stepen samodovoljnosti
stoje u obrnutoj srazmeri:

najveći stepen jedinstva ima pojedinac, koji je istovremeno najmanje samodovoljan,
a najveći stepen samodovoljnosti ima polis, koji je mnoštvo.

Prevelikim stepenom jedinstva polis prestaje da bude polis, ali to ne znači da određeni stepen jedinstva ne treba da postoji: jedinstvena teritorija, vojska, vlast...

2. Država je mnoštvo i u kvalitativnom smislu. Građani jedne države nisu međusobno slični.

Zbog toga je jednakost građana polisa konvencionalna, a ne prirodna.

Građani su jednaki po svojim političkim pravima, a ne po prirodi.

3. Protiv komunizma žena, dece i imovine.

Za Platona, privatno vlasništvo je najveće zlo za jedinstvo države. Privatno vlasništvo služi privatnom interesu, a nasuprot opštem.

Privatno vlasništvo -----> privatni interes vs. opšti interes

Aristotelovi argumenti:

- Ljudi se najviše brinu za ono što je njihovo vlastito,
a mnogo manje za ono što je zajedničko.

Ako svaki pojedini građanin ima hiljadu sinova, on u stvari nema nijednog sina, jer je u takvoj zajednici bilo ko sin bilo koga - i sva deca su jednako zanemarena.

Bolje je biti stvarni bratučed (nećak) nego platoničarski sin.

Važno: ne može se propisima izbeći prepoznavanje među krvnim srodnicima. Pošto država nije velika, oni se mogu sresti i prepoznati po fizičkim karakteristikama (krv nije voda).

- U Platonovoj idealnoj *Državi* ne mogu se izbeći povrede i ubistva, voljna i nevoljna, te svadje i grdnje, koje se nikako ne smeju činiti prema pravim očevima, majkama i bliskim rođacima, za razliku od onih koji su nam daleki. *

- Korisnije je da žene i deca budu zajednički među ratarima, nego među čuvarima, jer komunizam žena i dece razara prijateljstvo. Nije poželjno da ratari budu mnogo prijateljski nastrojeni među sobom, jer bi onda lako podigli bunu protiv vladara. Ali:

Platon uopšte nije regulisao pitanje komunizma među nižim slojevima: da li je i među ratarima sve zajedničko? Takođe, pitanje vaspitanja nižih slojeva uopšte se ne razmatra u *Državi*.

- Platonovo pravilo o vertikalnoj propustljivosti staleža jeste uzrok sukoba u državi, zbog toga što bi prebacivanje dece iz jednog staleža u drugi učinilo da deca prestanu da smatraju

* Aristotel sve vreme naglašava prednost prirodne veze među ljudima u odnosu na veštačko zajedništvo koje Platon želi da uspostavi. Aristotel je protivlažnog jedinstva, razaranja porodice kao "ćelije", čijim "uvećavanjem" je jedino moguće formiranje valjane organske zajednice. Ne može se stvoriti organsko jedinstvo razaranjem osnove tog jedinstva - porodice.

roditeljima ceo stalež iz kog su potekli.

* Komunistična žena ukida vrlinu umerenosti. Lepo je odustati od tuđe žene zbog uzdržljivosti. Uzdržljivost ne postoji tamo gde svako može imati svaku ženu (u određenom životnom dobu).

- Ljudi se najviše trude oko onoga što je u njihovom vlasništvu i oko onoga što vole, a ništa od toga nije prisutno kod građana u Platonovoj državi.

Dovoljno je rečeno o tome zašto nema ljubavi. Treba razmotriti Platonovu tezu o zajedničkoj svojini.

- Bolje je da zemljišni posedi budu privatni, a plodovi zajednički. Ako bi, kao što Platon predlaže, i zemlja i plodovi bili zajednički, došlo bi do velikih nemira: oni koji mnogo rade na zemlji, a malo troše njene plodove pobunili bi se protiv trutova koji mnogo troše a malo privređuju.

- Umesto zajedničke svojine, treba uvesti podelu rada, razdeliti brige oko poslova. Tada neće biti uzajamnih tužbi i ljudi će napredovati, budući da se svako brine o svome. (Implicitno: ako se svako brine o svome, a oko toga se po prirodi stvari najviše brine, i država kao celina će napredovati - Aristotelov organicizam)

Zadatak zakonodavca je da osigura opštu prihvaćenost ove ideje u zajednici.

- Ako je imovina zajednička, ljudi ne mogu da razvijaju vrlinu darežljivosti, koja se potvrđuje samo time što odvajamo nešto od vlastitog imetka i dajemo drugome.

- Platon tvrdi da država=domaćinstvo, a to nije tačno, jer
domaćinstvo=jedinstveno, a država=mnoštvo. Tek odgojem je moguće činiti državu jedinstve-nom. Da bi se obezbedilo organsko jedinstvo potrebna je dobra paideja.

- Platon tvrdi da su žene i muškarci jednaki u prirodnim sposobnostima (Na to Aristotel nikako ne pristaje - upor. priču o organskom jedinstvu)

- Platonova tezom o filozofima vladarima zagovara vladavinu uvek istog sloja društva, što neminovno vodi do pobune drugih slojeva.

- Platon zastupa ispravno stanovište o državi opšte sreće. Aristotel:
Kako je ona moguća bez sreće većeg dela ili svih slojeva u državi?

Štaviše, Platon traži od vladara da žrtvuju vlastito blaženstvo zarad opšte sreće.

Aristotel: Kako će biti srećni ratari kad ni vladari nisu srećni?

- Antropološki argument: Čovek nije onakav automat kakvim ga smatra Platon. Ljudska iracionalnost, obest, pohlepa za novcem i ugledom, sujeta i oholost su odlika i najboljih ljudi, koji su prošli najbolju moguću paideju. Filozofsko obrazovanje ne spasava od ovakvih slabosti.

- Umesto Platonovog komunizma, Aristotel se zalaže za solidarnost privatnih posednika. Za građane bi trebalo da važi pitagorejska deviza: Među prijateljima je sve zajedničko. Prijateljstvo je najveće dobro u polisu. Zato treba da postoji određeni stepen zajedništva imovine. To znači da će imovina biti privatna, ali da će njeno korišćenje biti zajedničko.

ARISTOTELOVA KRITIKA PLATONOVIH ZAKONA

1. Osim što je ukinut komunizam žena, dece i imovine, druga najbolja država se ne razlikuje mnogo od idealne republike, pre svega kada je reč o paideji.

2. U *Zakonima* je imovina podjednako razdeljena privatnicima, tako da svako ima onoliko koliko je potrebno za umeren ili *dobar život*, ali to je suviše uopšten kriterijum. Aristotel koriguje Platonov stav: raspodela imovine treba da obezbedi umeren i darežljiv život, jer tek umerenost i darežljivost uzete zajedno sprečavaju rasipništvo i oskudnost.

3. Platon izjednačava imovinu, a ostavlja rađanje dece neograničenim. Nekontrolisano povećanje broja građana ne vodi umerenosti, već siromaštvu.

4. Celokupna vlada u *Zakonima* zamišljena je kao mešavina monarhije (u Aristotelovom pretumačenju - tiranije) i demokratije, ali izgleda da ona u sebi nema elemenata monarhijske vlasti, već samo oligarhijske i demokratske.¹ Primer: 1) izbor upravljača putem žreba (zajednički i za oligarhiju i za demokratiju); 2) obaveza prisustvovanja skupštinskim zasedanjima samo za bogataše i način izbora veća (oligarhijski elementi); obeveza učešća u izboru veća važi samo za prva dva imovinska razreda - ne moraju svi članovi trećeg i četvrtog imovinskog staleža učestvovati u izboru; članove četvrtog razreda mogu birati samo članovi prva dva. Oni bogatiji će tako uvek biti brojniji u veću.

5. Platon dopušta uvećanje imetka, ali tako da najveće imanje sme najviše pet puta premašivati ono najmanje. Onaj ko tako određuje veličinu imetka mora odrediti i broj dece. Ako broj dece premaši veličinu poseda, mnogi bogataši postaju siromašni, a takvima je teško da ne žele prevrat.

---

¹ U ovoj tački Aristotel je očigledno nedosledan, jer je i njegova politeja mešavina pučke vlade i vlade malobrojnih. Time se potvrđuje teza da on, zapravo, ne odstupa mnogo od političke filozofije poznog Platona.

TOMAS HOBS - LEVIJATAN

Hobsove političke težnje ne mogu se jednostrano određivati – on se može smatrati kako zagovornikom totalitarizma, tako i racionalističkog individualizma. To je vidljivo iz njegovih osnovnih stavova: **naturalistička orijentacija i materijalističko stanovište**: sveopšta kauzalna povezanost u prirodi i u društvenim pojavama. Priroda je jedan veliki *mehanizam* u kojem vlada *nužnost* (a ne slučaj ili teleologija), i država i sami ljudi su modificovane mašine. Svo zbivanje je u stvari *kretanje*, a ontološka stvarnost je *materijalne prirode*.

Hobs odbacuje učenje o slobodi volje: niko nema u vlasti svoju buduću volju; kontrolisati se može samo poslednji motiv koji neposredno prethodi radnji, a ne svi njegovi prethodni uslovi.

Osnovna karakteristika čoveka je da **teži za bezgraničnom moći**; njega ne nagoni samo trenutna potreba i glad, već i buduća glad, pa se čovek u tom smislu vrlo malo razlikuje od divljih životinja; moć je njegova najdublja priroda, a povećanje moći njegov najdublji nagon. Hobs čak kaže da su i bogatstvo, znanje, mudrost i počasti sve samo različiti oblici moći.

I čovek se u svom delovanju ne rukovodi mislima, već željama – apetitima; i po tome je on još poput životinja.

Meutim, za razliku od ove animalne, čovek ima i *društvenu prirodu* koja mu je omogućena **govorom**; - pomoću govora, on je u mogućnosti da se delimično oslobodi mehanizma prirodne nužnosti, da se nametne okolini kao njen gospodar; pomoću govora je omogućeno i *udruživanje među ljudima*.

Kako dolazi do tog udruživanja?

→ *Levijatan: o prirodnom stanju ljudi u vezi sa njihovim blagostanjem i njihovom bedom*

→ za razliku od antičkih političkih teorija, posebno Aristotelove, prema kojoj postoji prirodna razlika u inteligenciji i sposobnosti među ljudima (teorija o **prirodnoj subordinaciji**, prema kojoj oni inbteligentniji i sposobniji treba da vladaju, a ovi drugi da se pokoravaju), Hobs smatra da su **svi ljudi po prirodi jednaki**, a da je nejednakost među njima društveno uslovljena. To jest, da samo unutar društva, političke zajednice može biti reči o nejednakosti među ljudima – prirodno su svi ljudi jednaki.

I to, kako u pogledu telesnih, tako i u pogledu duhovnih sposobnosti: razlika između čoveka i čoveka nije tako velika da bi jedan čovek na osnovu te razlike mogao za sebe da zahteva ma kakvu korist na koju neki drugi ne bi mogao pretendovati isto tako kao i onaj prvi.

U prirodnom stanju, svi su ljudi manje-više jednaki.

Šta je prirodno stanje?

→ sve teorije društvenog ugovora (a to su u prvom redu Hobsova, Lokova, Kantova) polaze od hipotetičkog prirodnog stanja iz kojeg se onda izlazi sklapanjem društvenog ugovora na osnovu kojeg se vlast i odgovornost pojedinaca prebacuje u ruke suverena. Postoje razlike u shvatanju prirodnog stanja, ali ono što je karakteristično za moderne političke teorije i što ih u tom smislu razlikuje od antičkih političkih teorija, jeste to što u antici nema čoveka bez i nezavisno od polisa. Koncept čoveka je neodvojiv od koncepta polisa i ne može se zamisliti bez njega.

Aristotel kaže: čovek je *zoon politikon*, onaj kojem za sreću nije potrebna država, taj je ili zver ili Bog. Jednostavno, individua per se je u antičkom shvatanju nepojmljiva.

U modernim političkim teorijama to nije slučaj, i upravo je o tome reč u prirodnom stanju, a naročito kod Hobsa: prirodno stanje je stanje u kojem individue egzistiraju posebno, svaka za sebe – kao individue – van političke zajednice.

I kao takve, bore se za svoj opstanak.

Hobs prirodno stanje opisuje kao rat svih protiv sviju (*bellum omnium contra omnes*), gde je čovek čoveku vuk (*homo homini lupus*), i stoga kao najgore moguće stanje i izvor svih nesreća i smrti; kao najgora moguća opcija za čoveka.

Ovo stoga što Hobs čoveka vidi kao samoživo i egoistično biće koje se po prirodi rukovodi svojim nagonima i željama, ne birajući sredstva da ih ostvari. Tu je vidljiv jak individualizam i psihološki egoizam Hobsove percepcije.

On kaže: u ljudskoj prirodi nalazimo tri uzroka svađe: to su *takmičenje (kompetitivnost), podozrivost i slava*. Sbog ove tri svoje osobine svi ljudi se nalaze u ratu. Prvi uzrok – takmičenje, navodi ljude da na druge napadaju dobiti radi; drugi – radi bezbednosti; a treći – radi sticanja ugleda.

U takvom stanju, svaki pojedinac ide za svojim nagonima, ne birajući sredstva i zato je to stanje svih protiv sviju, gde je svaki čovek neprijatelj svakom čoveku, i gde svi žive u opštem strahu od otimačine i smrti.

U takvom stanju ništa od trajnosti nije moguće, niti se isplati: nije moguća radinost, stoga nema ni nekih trajnih rezultata rada, nema ni poslova, ni kulture – postoji samo neprekidni strah i opasnost od nasilne smrti, a čovekov život je usamljениčki, siromašan, opasan, skotski i kratak.

U takvom stanju, ne postoje ni pravda ni pravo, niti postoji svojina. Ljudi poseduju stvari onoliko koliko mogu da ih zadrže od napada, a u odbrani ili napadu su im dozvoljena sva moguća sredstva, čak i da ubiju. "Sila i prevara su dve osnovne vrline".

Tako da na kraju pojedinci shvataju da, ne samo da u prirodnom stanju neće uspeti da zadovolje svoje težnje i ambicije, nego da neće uspeti da očuvaju ni ono najelementarnije: goli život. I to je ono što ih navodi da istupe iz prirodnog stanja i društvenim ugovorom uđu u političku zajednicu.

Tačnije, na ovaj korak ljude navode kako njihov razum, tako i njihove strasti; od strasti, to su: strah od smrti, želja za stvarima koje život čine udobnim i nada da radinošću mogu da ih dobiju; dok razum sugerše pogodne **mirovne klauzule** sa kojima ljudi mogu da se saglase. Te klauzule nisu ništa drugo do **prirodni zakoni**.

→ **razlika: ius naturalis – lex naturalis**

Ius naturalis – prirodno pravo – je *sloboda* koju svaki čovek ima da se sopstvenim moćima služi onako kako sam želi za održanje sopstvenog života, i.e: sloboda da čini sve no što po svom rasuđivanju smatra najpogodnijim sredstvom za tu svrhu

Lex naturalis – prirodni zakon – izvestan *propis* ili *opšte pravilo razuma*, po kojem je čoveku *zabranjeno* da čini ono čime se uništava život ili se oduzimaju sredstva za održavanje života, i da popušta ono čime bi život najbolje mogao da se održi.

→ razlika između prirodnog prava i prirodnog zakona je razlika između **slobode** sa jedne i **obaveze** sa druge strane; - prirodno pravo sastoji se u slobodi da se nešto uradi, dok prirodni zakon naređuje i obavezuje.

U čemu se sastoji prirodno pravo, o kakvoj slobodi je reč?

→ prirodno pravo odnosi se na *prirodno stanje*, i u njemu svaki čovek ima od prirode pravo na sve, to je njegovo pravo da uradi sve i da se u svojim akcijama služi svim mogućim sredstvima; prirodno pravo je u maksimi da je sve dozvoljeno, čak i ubistvo (telo drugog čoveka).

Prirodni zakon, sa druge strane, jeste *zapovest* ili *opšte pravilo razuma* koje nalaže da *svaki čovek treba da teži za mirom sve dotle dok se nada da ga može postići, a kada ne može da ga dobije, da može tražiti i upotrebiti sva sredstva i sve koristi rata*.

→ prvi deo tog pravila sadrži **prvi i osnovni zakon prirode: težiti miru i održavati mir**, drugi deo – **najviše prirodno pravo: braniti se svim mogućim sredstvima**.

Iz ovog, prvog i osnovnog prirodnog zakona – da treba težiti miru i održavati mir, izvodi se drugi osnovni prirodni zakon: *da je čovek spreman, ako su i drugi isto tako spremni, ukoliko to smatra potrebnim za mir i za svoju odbranu, da napusti prirodno pravo na sve stvari i da se zadovolji sa onoliko slobode prema drugim ljudima koliko je i on voljan da drugim ljudima protiv sebe prizna; to je načelo društvenog ugovora*.

Jer, dokle god svaki čovek zadržava svoje prirodno pravo da čini sve što mu je volja, sve dotle će ljudi biti u stanju rata. Međutim, ukoliko je on voljan da se odrekne svog prirodnog prava, a drugi nisu, on nema nikakvog razloga da to učini, jer to bi značilo postati plenom, na šta nijedan čovek nije obavezan. U pitanju je zakon: **što tražiš da drugi tebi čine, to i ti čini drugima**. Odnosno: **šta ne želiš da tebi čine, nemoj ni ti da činiš drugima**.

→ zarad očuvanja svog života, a prema načelu mira, pojedinci se sporazumno odriču, to jest napuštaju veliki deo svog prirodnog prava na sve, prenoseći to pravo na jednu ličnost ili jednu grupu ljudi. To je suština društvenog ugovora kojim se ustanovljava politička zajednica (država), a lice na koje su ova prava preneti, jeste **suvereni vladar** ili **skupština**.

Posle ovog prenošenja prava na suverenu vlast, **dužnost** je svih podanika da mu se apsolutno i neizostavno, besprekorno pokoravaju; i da ne gaze zakone ustanovljene društvenim ugovorom. Jer bi takvo ometanje predstavljalo *nepravo i povredu tuđeg prava*, budući da je pojedinac prethodno svoje pravo napustio, to jest preneo ga na suverena; tako da povreda tuđeg prava, posle sklapanja društvenog ugovora, predstavlja *apsurd*: voljno poništenje nečega što je čovek u početku voljno učinio; najpre je voljno skopio društveni ugovor, da bi ga potom voljno prekršio – u tome leži apsurd.

Jer, ugovor znači **uzajamno prenošenje prava**.

Koja je svrha sklapanja društvenog ugovora?

→ kada se čovek odriče svog prava ili ga na nekog prenosi, on to čini ili zato što u naknadu dobija neko pravo koje se na njega prenosi, ili (pošto to ovde nije slučaj) zato što se *nada da će time dobiti neko drugo dobro*. Pobuda i cilj zbog kojih se vrše odricanje od prava i prenošenje prava na suverena nije ništa drugo do **bezbednost čovekove ličnosti**: da čovek bude siguran za svoj život i da obezbedi sredstva za održanje života tako da mu on ne postane mučan.

→ poslednja svrha sklapanja društvenog ugovora i prenošenja prava na suvereno lice jeste **bezbednost pojedinca**, i to ne samo njegovog golog života i najneposrednije egzistencije, već i eventualne udobnosti i srećnog života. U tom smislu, suverena vlast deluje kao **garant** da se pojedincu neće ništa dogoditi i da će moći da ostvari ono što želi da ostvari.

Zato je neophodno da suverenitet vlasti bude **apsolutan**, jer to je po Hobsovom mišljenju jedini način da vlast uspe da ispuni svoju funkciju: garanta i čuvara bezbednosti i srećnog života.

Međutim, važno je napomenuti da *nisu sva prava otuđiva*, odnosno da postoje neka prava kojih se pojedinac ne može odreći niti ih može preneti. Čovek npr. ne može da napusti pravo da se odupre onima koji ga napadaju da bi mu oduzeli život. Niti se on može odreći prava da se brani od onoga ko pokušava da ga liši slobode ili na bilo koji način povredi. Jer se ne bi moglo pojmiti da bi napuštanjem ovih prava čovek težio nekom dobru.

Takođe, on se ne može naterati da svedoči protiv sebe, niti da sam sebe optuži. To su sve neotuđiva prava, jer je najviše pravo čoveka, njegovo pravo na život, i njega se čovek ne može niti treba da se liši. Zato, svaki sporazum koji bi imao ovakve implikacije, potpuno je bez važenja.

Na koji način jednom ustanovljena vlast vrši regulaciju mira i pravde u političkoj zajednici? Na koji način je ona garant da će se ugovori poštovati, odnosno da će se pravda poštovati?

→ **prinudnim aparatom**: upotreba prinudnog aparata (milicija, vojska) je garant da će se ugovori i zakoni poštovati.

Hobs kaže: u prirodnom stanju svaki sporazum je bez vrednosti, jer tu vladaju takmičenje, podozrivost i častoljublje. Međutim, ako postoji izvesna *zajednička vlast* kojoj su potčinjena oba ugovarača, sa stvarnom i dovoljnom *silom da prinudi* na ispunjenje činidbe, onda takav sporazum nije bez vrednosti. Vežanost rečima je isuviše slaba da zauzda ljudsku ambiciju, tvrdičluk, jarost i druge strasti ako nema straha od neke sile koja može da izvrši prinudu, što nije moguće zamisliti u čisto prirodnom stanju u kojem su svi ljudi jednaki. Međutim, u jednom uređenom stanju, u kojem je ustanovljena izvesna vlast koja će prinuđivati, ugovorne strane su obavezane da ispoštuju sklopljeni ugovor.

Odatle Hobs dedukuje i pojam **pravde**, što je *treći prirodni zakon*: *da ljudi ispunjavaju sklopljene sporazume*, a da je nasuprot tome, ne ispunjavati sporazume i kršiti ih – nepravedno.

Međutim, kao što je već rečeno, pre nego što ovi pojmovi zažive, mora da postoji izvesna **moć prinude** koja će sa jedne strane, da primora ljude na ispunjavanje sporazuma, putem zastrašivanja kaznom, a sa druge strane – da obezbedi **svojину** koju, uzajamnim ugovorom, ljudi stiču u *naknadu za opšte pravo koje napuštaju*.

A takve moći nema pre stvaranja države.

→ suverena vlast → prinuda → država → svojina → pravda

→ gde nije ustanovljena suverena vlast koja vrši prinudu, to jest gde nema države, tamo nema ni svojine, jer svi imaju pravo na sve; a gde nema svojine, tu ne može biti ni pravde. Država i suverena vlast sa prinudnim aparatom ustanovljuju ustanovu svojine, a samim tim i pojam pravde. A **priroda pravde sastoji se u tome da se održe u važnosti sporazumi**. To je sve povezano: važenje sporazuma počinje tek sa ustanovljavanjem državne vlasti dovoljne da ljude primora da se sporazuma pridržavaju. I tada počinje i svojina.

Pojam pravde (kritika Aristotela):

Komutativna i distributivna pravda

Tradicionalno shvatanje komutativne pravde sastoji se u jednakosti vrednosti onih stvari o kojima je sklopljen ugovor; a distributivne: u dodeljivanju jednake koristi ljudima koji imaju podjednake zasluge.

→ Hobs: kao da bi bila nepravda prodavati skuplje nego što smo kupili ili dati nekom čoveku više nego što on zaslužuje.

Pravda se sastoji samo u poštovanju sporazuma, to jest sklopljenog ugovora – da se on ispoštuje. A vrednost stvari o kojima je zaključen ugovor meri se prema *apetitu ugovarača*, pa je stoga pravedna vrednost ona koju su oni *spremni da daju*.

Što se tiče zasluge, njeno dodeljivanje nije stvar pravde nego *milosti*.

→ ispravno govoreći, komutativna pravda je pravda *ugovarača*, što će reći: činidba po sporazumu, prilikom kupovine i prodaje, davanja i uzimanja pod zakup, na zajam, zatim: prilikom trampe, razmene i drugih vrsta ugovora.

Distributivna pravda, pak, je pravda *arbitra*, što će reći akt kojim se *definiše* šta je pravedno. Stranke koje su arbitra izabrale imaju u njega *poverenje*, pa ako on to poverenje *opravda*, kaže se da je svakome dodelio ono što mu *pripada*.

Ovo su osnovni prirodni zakoni. Svi prirodni zakoni (Hobs navodi 19) dedukuju se redom jedan iz drugog, i mogu se sažeti u prost rezime: *ne čini drugome što ne želiše da tebi bude učinjeno*.

U prirodnom stanju, ovi zakoni nemaju obavezujuću snagu, već predstavljaju obične *savete razuma*⁴. Međutim, oni su neophodni za prelazak u građansko stanje.

Hobs kaže: prirodni zakoni su nepromenljivi i večiti, jer nepravda, nezahvalnost, nadmenost, oholost, nepravilnost, pristrasnost i ostalo (sve priir. zakoni) ne mogu nikada postati zakoniti. Jer se samo pomoću njih može održati mir, a samo putem mira život. Zato su oni neophodni u građanskom stanju.

I još: poznavanje prirodnih zakona predstavlja *istinsku i jedinu moralnu filozofiju*. Jer, moralna filozofija nije ništa drugo do poznavanje dobra i zla, u razgovoru i u društvu, u praksi. A ovo su zakoni na osnovu kojih se dobro i zlo razlikuju. Zbog toga je istinska doktrina o prirodnim zakonima istinska moralna filozofija.

U prirodnom stanju nema razlikovanja dobra i zla, zato što je u prirodnom stanju sve dozvoljeno, i nema razlike između dobrih ili loših želja, odnosno nagona. Svi nagoni su isti. Tek sa građanskim stanjem, odnosno sa državom, dolazi i do ustanovljenja razlike između onoga što je dobro i onoga što je rđavo. Što će reći da tek sa građanskim stanjem *nastaju* moralni principi. Kao što bez države nema ni pravde i nepravde, tako bez, odnosno pre države nema ni morala. To je tzv. *pravni ili legalni pozitivizam*.

O uzrocima, postanku i definiciji države

⁴ Zakon u pravom smislu jeste *reč onog ko po pravu drugima zapoveda*.

Krajnji uzrok, cilj i namera po prirodi samoživog i egoističnog i sklonog moći čoveka, kada uvodi ograničavanje samog sebe koje postoji u državama, jeste **predviđanje sopstvenog održanja**, a time i zadovoljnijeg života; odnosno, izlazak i spasavanje od sveopšteg rata koji vlada u prirodnom stanju⁵.

Samo prirodno stanje je nužna posledica ljudskih strasti kada nema nikakve vlasti koja bi ih držala zauzdane u strahu, i time obavezivala na izvršavanje sporazumâ i na poštovanje prirodnih zakona.

Jer, prirodni zakoni, kao što su *pravda, pravičnost, skromnost, milosrđe*, etc. – ukratko *činjenje drugima onako kako bismo želeli da se nama čini* – su sami po sebi u suprotnosti sa našim prirodnim strastima, zbog čega, ukoliko ne postoji prinuda, nisu u stanju da nas obavežu. A samim tim, budući da su oni nužni uslovi za mir i bezbednost, ni da nam pruže garancije ovih. Potrebna je vlast, odnosno potrebna je država.

A do nastanka države ne može doći prostim ujedinjavanjem ni malog broja ni velikog broja pojedinaca. Ono što je potrebno, jeste jedno snažno jezgro koje će biti u stanju da nametne jedinstvenu volju, a samim tim i opšti pravac kretanja, odnosno funkcionisanja. Odnosno, koje će biti u stanju da, pod silom prinude i pretnjom kazne, omogući poštovanje prirodnih zakona.

To fiksno i snažno jezgro jeste **apsolutna suverena vlast**.

Hobs kaže: jedini način da se *ustpostavi* takva zajednička vlast jeste da pojedinci sve svoje moći i svu svoju snagu povere *jednom čoveku* ili *jednom skupu ljudi* koji će moći sve njihove volje da svede na jednu volju. Odnosno, da odrede jednog čoveka ili jedan skup ljudi koji će biti **nosioci njihove ličnosti**.

Šta to praktično znači? – to znači da će iza svega što ova ličnost uradi, stajati ovi pojedinci – kao *autori*, tako da neće biti nijedne odluke ili čina koji vlast sprovede, a da to ne bude odluka, odnosno čin većine, odn. svih podanika u državi.

To je onda nešto više od pristanka ili saglasnosti: to je *stvarno jedinstvo svih pojedinaca u jednoj istoj ličnosti*, stvoreno sporazumom *svakoga sa svakim*, na taj način kao da bi svaki rekao: *Ovlašćujem ovog čoveka/grupu ljudi da mnome vlada i na njega prenosim svoje pravo da to sam činim – pod uslovom da i ti svoje pravo na njega preneseš i da na isti način odobriš sve njegove radnje* (u tome se sastoji sporazum svakoga sa svakim).

→ Kad se tako postupi, onda se mnoštvo ljudi, na taj način sjedinjeno u *jednu ličnost*, naziva **DRŽAVA**, lat. *civitas*, i to je postanak onog velikog **Leviathana, smrtnog boga** kojem dugujemo, pod besmrtnim Bogom, svoj mir i svoju odbranu.

Jer, zahvaljujući **ovlašćenju** koje mu je svaki pojedinac u državi dao, on raspolaže sa toliko moći i snage, da pomoću straha od njih, može da usmeri volje svih pojedinaca na mir i na uzajamnu pomoć protiv spoljašnjih neprijatelja.

I u njemu se sastoji **suština države** koja (država) se definiše kao **jedna ličnost**, čije radnje, izvesno mnoštvo ljudi, na osnovu *uzajamnog sporazuma*, prima kao *autor*, u tom cilju da država kao ta jedinstvena ličnost može da koristi svu svoju moć i sredstva onako kako to smatra pogodnim za njihov mir i zajedničku odbranu.

Nosilac te ličnosti naziva se **suveren**; i njemu pripada **suverena vlast**; svi ostali su njegovi **podanici**.

Do suverene vlasti može se doći na dva načina: *proirodnom silom* ili *sporazumom*. Kada se dolazi prirodnom silom, politička zajednica je *stečena*; kada se dolazi sporazumom, ona je naprotiv, *ustanovljena*.

Ustanovljena politička zajednica u stvari znači da se većina ljudi sporazumela oko toga da većinom glasova, preda nekom čoveku ili skupu ljudi, *pravo da predstavlja ličnost svih njih*. I to je onda suveren – kao njihov **predstavnik**; - na koga su ovi pojedinci preneli svoja prirodna prava.

Jednom kada je to učinjeno, ne može se sklapati novi društveni ugovor, i.e: ne može se menjati niti oblik vladavine, niti suveren, i.e: njegova vlast je **apsolutna**; što znači da nijedan podanik nema pravo pobune protiv te vlasti, niti njenog rušenja, dok suverenu, nasuprot tome,

⁵ Pritom je važno napomenuti da prirodno stanje nije ono u kojem su nekada ljudi bili, već stanje u kojem su oni uvek porencijalno kada nema države - nije istorijsko, već činjeničko uslovljeno stanje

pripadaju sva prava i ovlašćenja (budući da su na njega *preneta*), i ništa što on odluči ili učini ne može biti okarakterisano kao nepravedno.⁶

Suveren je dakle *iznad zakona* koje postavlja – odn. njemu pripada pravo da zakone postavlja, menja i ukida⁷. Njemu takođe pripada i pravo postavljanja pravnih pravila, odnosno **ustanovljenja svojine**, radi održanja javnog mira. Samim tim, suveren odlučuje šta je pravedno šta je nepravedno, šta je dobro, šta je zlo.

Kada je reč o svojini, vladar ustanovljava pravo na svojinu – tako što po svojoj proceni deli zemlju i dobra podanicima. Na taj način omogućen je koncept pravičnosti, jer ovog nema pre i nezavisno od svojine. Svaki podanik onda postaje vlasnik svoje svojine, gde ima apsolutno pravo i moć u odnosu na sve druge podanike (tako da je to vlasništvo isključivo *njegovo*, bez mogućnosti da postane tuđe, izuzev ako on ne sklopi sporazum o tome), *izuzev u odnosu na suverena*.

Dakle, vladar je suvereni vlasnik sve svojine, on ima pravo prvenstva u odnosu na svojinu. I to je tako neophodno, budući da je uloga vlasti da sve čini ne bi li obezbedila mir i bezbednost svojih podanika. Shodno tome, vlast ima i apsolutno pravo da raspoláže svojinom, onako kako smatra da je u najboljem interesu za ostvarenje tog cilja. I to pravo joj se ne može i ne sme osporavati, bez obzira na istorijske primere njene zloupotrebe. Hobs smatra da zloupotreba vlasti u pogledu raspolaganja svojinom još nije dovoljan argument za ukidanje tog prava, zato što iznad snage zloupotrebe stoji snaga mira i državne bezbednosti. A to je najviši mogući cilj.

Vladaru pripada i vršenje pravosuđa i rešavanje sporova – jer suveren je taj koji postavlja sudije, i sve presude donose se *u njegovo ime* (dakle, kao da ih je on lično doneo); njemu pripada i “pravo” započinjanja rata i zaključivanja mira – on je vrhovni komandant vojske, *generalisimus*.

I institucija nagrade i kazne je u rukama suverena, kao i institucija saveta (biranja savetnika).

I sva ova navedena prava su *nedeljiva i neotuđiva*. Nema odvajanja između zakonodavne, sudske i izvršne vlasti; jer Hobs veruje da bi takvo odvajanje moglo biti samo na štetu države i na štetu mira. Svaka podela, naime, uzimajući u obzir ljudsku afektivnu prirodu, u krajnjoj instanci znači razdor; rat.

Takođe, ova prava su neprenosiva: suveren ih ne može preneti (abdicirati), a da se time direktno ne napusti suverena vlast.

Oblici državnog uređenja

→ prema Hobsu, postoje samo tri oblika državnog uređenja, i sva ostala državna uređenja svode se na njih; to su:

- 1) **monarhija** – suverena vlast pripada jednom čoveku
- 2) **demokratija** – skup svih onih koji hoće da se udruže
- 3) **aristokratija** – skup samo jednog dela

i *razlika* između ove tri vrste država ne sastoji se u različitosti vlasti, već u različitoj **podobnosti** njihovoj da se *ostvari mir i bezbednost naroda*. Odnosno, u njihovoj različitosti da ostvare svrhu radi koje su uopšte ustanovljene.

Hobs smatra da je **realno najbolji oblik vladavine: monarhija**. Za ovo on navodi više razloga, među kojima su neki:

- pored opšteg interesa, uvek je prisutan i lični interes, odnosno: ma ko da je nosilac ličnosti naroda, on je istovremeno nosilac i svoje sopstvene ličnosti; što znači da će uvek gledati da ostvari i svoje lično dobro, i dobro svoje porodice i prijatelja. I najčešće, kaže Hobs, ako se desi da javni i privatni interes dođu u sukob, on će dati prednost privatnom interesu, zato što su ljudske strasti obično jače od razuma. Zato je bolje da državom upravlja jedan čovek, jer je tu šansa veća da se javni i privatni interes poklapaju: nijedan kralj ne može biti bogat, ni slavan ni bezbedan ako su njegovi podanici siromašni ili dostojni prezira, ili zbog

⁶ Zato što pravde i nepravde nema pre ustanovljenja države, odnosno pre stupanja u građansko stanje, a toga nema pre proglašenja suverene vlasti

⁷ To se ne odnosi na prirodne zakone, ali o tome će biti reči kasnije.

oskudice i razdora suviše slabi da bi mogli da izdrže napade neprijatelja. Demokratiji i aristokratiji ovakvo stanje, naprotiv više ide u prilog.

- Odluke monarha nisu izložene nikakvoj drugoj nestalnosti izuzev nestalnosti ljudske prirode. Međutim, u skupštini, pored ove, postoji i nestalnost usled broja: odsustvo nekolicine ili prisustvo nekolicine može bitno uticati na promenu odluke.
- Monarh ne može da bude u nesaglasnosti sa samim sobom, iz zavisti ili interesa. Skupština može.
- Oni koji provlače svoje interese uz interese monarha su malobrojni, i njihov broj se ograničava na njegove rođake i prijatelje. Oni koji provlače svoje interese uz skupštinu su mnogobrojni: pomnoženo sa brojem članova skupštine.

Hobs navodi i neke zamerke monarhiji, kao što je recimo slučaj kada vlast pripadne maloletnom detetu, pa se onda regenti i tutori glože oko vlasti. Ali to nije nedostatak monarhije kao monarhije, već nevolja koja potiče od ambicije podanika i njihovom nemaru za svoju dužnost.

Pravo nasleđa – pripada isključivo sadašnjem monarhu, to jest samo on ima pravo da raspolaže nasleđem. Ukoliko se ovo pravo prepusti mnoštvu – da *izabere* svog vladara, obnoviće se stanje rata; jer, svaki pojedinac ima podjednako pravo da se potčini onome koja smatra najsposobnijim da ga štiti, ili, ako može, da se *sam* štiti, što upravo znači povratak stanju rata svakog čoveka protiv svakog čoveka, što je protivno cilju radi kojeg je monarhija po prvi put bila ustanovljena.

Kada je reč o **stečenoj državi**, to je ona država u kojoj je suverena vlast stečena *silom*, a to je najčešće despotska vlast – koja se zadobija zavojevanjem ili pobedom u ratu. Može da bude i primogeniturom (rođenjem).

Uopšte, karakteristično za stečenu državu je to da u njoj podanici sklapaju sporazum ne između sebe, već sa vladarom – i to iz straha od smrti ili od ropstva.

Međutim, ono što je bitno napomenuti jeste da u oba slučaja, i u ustanovljenoj i u stečenoj državi, prava suverena su *identična*.

***

Hobs se u svakom slučaju zalagao za **apsolutizam suverene vlasti**, zato što je verovao da jedino ukoliko je apsolutna, vlast može podanike da privede miru i obezbedi im bezbednost: "Mada je moguće zamisliti mnogo rđavih posledica tako neograničene vlasti, ipak su posledice *nedostatka* takve vlasti, što znači, neprekidni rat svakog čoveka protiv njegovog suseda, još *mного gore*."

Sloboda podanika
Građanski zakoni

Sloboda znači **odsustvo otpora** pri kretanju. Shodno tome, unutar društva, slobodan čovek je onaj što u stvarima koje je po svojoj snazi i pameti u stanju da čini, nije sprečavan da čini šta mu je volja. Ono što ga u tome sprečava, jesu **građanski zakoni**.

U tom smislu, prava slobode podanika, tako da bi on mogao da čini šta mu je volja, ima samo u onim radnjama koje *nisu zakonom regulisane*.

Nema, naime, nijedne države ne svetu u kojoj bi bilo donešeno toliko propisa da bi bile regulisane sve radnje i sve reči ljudske – takvo nešto je nemoguće. Zato podanici imaju slobodu da postupaju onako kako im razum nalaže u onim stvarima koje zakon ne reguliše; Hobs navodi primer: sloboda podanika da kupuju i da prodaju, i da sklapaju među sobom druge ugovore, da biraju mesto stanovanja, način ishrane, zanimanje i da decu spremaju za život kako sami nalaze za shodno, itd.

Međutim, sloboda podanika ide zajedno sa neograničenom vlašću suverena. Bezgranična sloboda o kojoj su pričali pisci i koju su slavili, jeste sloboda vladara i sloboda države.

Vladar je bezgranično slobodan – njega ne vezuju građanski zakoni. To je zato što su podanici svoje prirodno pravo preneli na njega. Vladara ne vezuje nijedan građanski zakon; zakoni koji njega vezuju jesu *prirodni zakoni – načela razuma*; međutim, čak i njih može da prekrši, u tom slučaju vladar ne snosi odgovornost ni prema jednom od podanika, već jedino prema Bogu. On ne snosi odgovornost prema podanicima zato što su se, sklapanjem društvenog ugovora, podanici sporazumeli i *pristali* na sve odluke i akte vladara; i svaki njegov akt tumači se ka *njihov* akt, kao da su mu oni *autori*. To je zato što je suvereni vladar izabran za *predstavnik*a naroda i u njegovoj ličnosti oličena je *volja naroda*, što znači: sve što on odluči, to je kao da je narod odlučio. Zato suveren ne snosi odgovornost pred svojim podanicima, čak i onda kada krši prirodne (moralne) zakone.

Što se tiče slobode država, u odnosima među državama vlada prirodno pravo – odnosno, ista pravila koja su vladala u prirodnom stanju: države imaju apsolutnu slobodu da čine ono što smatraju najkorisnijim za njihovo dobro, živeći pritom u stanju neprestanog rata, na poprištu bitke, naoružane na granicama, sa topovima upravljenim na susede svuda unaokolo.

Hobs hoće da kaže: apsolutna, bezgranična sloboda postoji samo na nivou suverena i države, ne na nivou podanika. Nje su su opvi dobrovoljno odrekli.

Međutim, postoje izvesni slučajevi, kada podanici imaju pravo/slobodu da odbiju da se povinuju naredbi suverene vlasti. Najopštije rečeno, to su oni slučajevi u kojima bi se *izvršenje* naredbe kosilo sa ciljem radi kojeg je država i suverena vlast na prvom mestu ustanovljena, a to su mir i bezbednost, zaštita građana.

Konkretno, svaki podanik ima pravo na neposlušnost onda kada se od njega zahteva da na bilo koji način sebi naudi: da povredi svoje telo, ubije sebe, optuži sebe, svedoči protiv sebe, itd. Jer, osnovna funkcija države jeste **zaštita**, a sve ovo se direktno suprotstavlja tome.

Slučaj u kojem je neposlušnost još dozvoljena jeste pravo da se odbije odlazak u vojsku odnosno rat (izuzev kada je čovek plaćeni vojnik). Ukoliko je razlog tog odbijanja opravdan – strašljivost ili slično.

Uopšte uzev, podanici su obavezni na poslušnost suverenu **samo dok traje moć kojom je on u stanju da ih štiti**. Posle toga, njihova obaveza poslušnosti prestaje.

Tako, na primer, ukoliko podanik padne u zarobljeništvo u ratu, i jedini način da ostane u životu jeste da se potčini pobedniku i prizna njegovu vlast, tada je on slobodan da taj uslov prihvati i, jednom kada to učini, on postaje podanik onoga ko ga je zarobio. Ako mu telesna sloboda nije zagarantovana, on ima pravo da se izbavlja svim mogućim sredstvima.

Zatim, obaveza poslušnost prestaje ako monarh *napusti* suverenost, za sebe i za svoje naslednike. U tom slučaju, njegovi podanici se vraćaju apsolutnoj prirodnoj slobodi.

Dalje, u slučaju progonstva: dok traje progonstvo, podanik nije podanik.

Konačno, ako monarh koji je pokoren u ratu, i sam postane podanik pobednika, njegovi podanici su oslobođeni svoje ranije obaveze, a postali su obavezni pobedniku.

Građanski zakoni

Pod građanskim zakonima razumem zakone koje su ljudi dužni da poštuju zato što su članovi ne ove ili one države posebno, nego zato što su članovi države.

→ Građanski zakon predstavlja za svakog podanika ona pravila koja mu je, u vidu **zapovesti**, država propisala, usmeno, pismeno ili drugim *dovoljnim znacima* kojima se volja izražava, da bi se njima služio za razlikovanje šta je pravo a šta nepravo.

U tom smislu, zakoni važe samo za one kojima su kao zapovest upućeni, i ni za koga drugog. Takođe, ništa se ne može smatrati nepravednim što nije u suprotnosti sa nekim zakonom. I još: niko ne može da izdaje zakone osim države, zato što naša potčinjenost postoji samo prema državi.

→ U svim slučajevima, zakonodavac je samo i jedino **suveren**.

Jer, *država* je ta koja donosi zakone, ali ona to može samo preko predstavnika, a to je suveren. I zato je samo suveren zakonodavac. Iz istog razloga, niko ne može da menja ili ukida donešeni zakon izuzev suverena.

Iz istog razloga takođe, suveren je iznad građanskog zakona, odnosno, on nije potčinjen građanskim zakonima.

Odnos prirodnih i građanskih zakona. – oni u sadržani jedan u drugom, i istog su obima. Prirodni zakoni su: pravičnost, pravda, milosređe, skromnost, zahvalnost i druge moralne vrline; međutim, na nivou prirodnog stanja, oni ne predstavljaju zakone, već samo osobine koje ljude čine podobnim za mir i poslušnost. Oni postaju zakoni prelaskom u građansko stanje, to jest, sa ustanovljenjem države. I tada oni postaju *zapovesti države*, zakoni u pravom smislu reči: **građanski zakoni**, kao naredbe suverena, pod pretnjom kazne usled nepoštovanja.

U tom smislu, razlika između građanskog i prirodnog zakona sastoji se u tome što je građanski zakon pismeno izražen, on je *objavljen*, dok prirodni zakon nije; prirodni zakoni su nepisani zakoni, oni su pravila razuma i moralne vrline, dok pisani zakoni predstavljaju *manifestacije volje*. Prirodni zakoni, pak, ni ne moraju da budu objavljeni ni proglašeni, zato što su sadržani u jednoj prosto izreci koju ceo svet odobrava: *Ne čini drugome što smatraš nerazumnim da drugi tebi čini*. I oni su pravila razuma, jer, kada neki zakon nije objavljen, on se ni na koji drugi način ne može saznati izuzev **razumom** onoga ko treba taj zakon da sluša. Zato Hobs kaže: građanski i prirodni zakon nisu razne vrste, već razni *delovi* prava, od čega je jedan deo pismeno izražen, nazvan građansko pravo, a drugi, nepisani deo, prirodno pravo.

Zašto je za građanski zakon važno da bude objavljen (napisan)? – zato što se tuđa volja ne može razumeti drugačije do iz njegove reči ili akta. Dakle, da bi se mogao razumeti.

Međutim, to nije dovoljno: nije dovoljno da zakon bude napisan i da bude objavljen, već je potrebno da postoje *jasni znaci* da dolazi od volje suverena, a ne od nekog drugo. Dakle, dovoljni znaci o autoru i njegovom ovlašćenju.

Tumačenje zakona. – pripada suverenu; jako je važno, zato što se priroda zakona ne sadrži u slovu zakona, nego u *nameri ili značenju*, to jest u *autentičnom tumačenju zakona* (a to je smisao koji je zakonodavac imao u vidu). I zato je za tumačenje svih zakona pozvana **suverena vlast**, a tumači zakona mogu biti samo oni koje ona postavi.

→ dakle, tumač zakona je *sudija* koga je postavila suverena vlast.

Prirodni zakoni i pozitivni zakoni

Prirodni zakoni su oni koji su zakoni od uvek, i koji su *moralni* zakoni, jer se sastoje u moralnim vrlinama, kao što su pravda, pravičnost, milosrđe,...

Pozitivni zakoni su oni koji ne postoje od pamtiveka, već su ih zakonima učinili oni što su imali suverenu vlast. Oni su ili pisani ili su ljudima objavljeni.

Među pozitivnim zakonima, neki su ljudski, drugi su božanski. Među ljudskim, jedni su **distributivni**, drugi su **kazneni**.

- **Distributivni** – oni koji određuju prava podanika, na koji način podanici stiču i uživaju svojinu na zemlji i dobrima, i pravo na slobodu delanja; ovi zakoni govore svim podanicima
- **Kazneni** – oni koji objavljuju kakva će se kazna primeniti na onoga ko zakone povredi.

Hobs navodi još jedno razlikovanje zakona: na **osnovne**, i one koji *nisu osnovni*. Osnovni zakon u svakoj državi je onaj bez čijeg postojanja država propada, bez kojeg ona ne može da opstane (→ ustav). Nije osnovni zakon onaj čije ukidanje ne povlači raspad države, kao što su zakoni koji se tiču sporova između podanikâ.

Uzroci slabljenja i raspada države

→ glavni uzroci:

- 1) nedostatak apsolutne vlasti – što je nužno za održanje mira i za odbranu države
- 2) privatno rasuđivanje o dobru i zlu, i u vezi sa tim
- 3) pogrešno postupanje po savesti

→ svaki pojedinac smatra se pozvanim da izriče svoj sud o tome šta je dobro, a šta rđavo. Ovo je moguće i ispravno u čisto prirodnom stanju u kojem nema građanskih zakona. A isto tako i pod državnom upravom u pitanjima koja nisu regulisana zakonom. U svemu ostalom, građanski zakon je jedino merilo za dobre i rđave stvari, a sudija o tome je zakonodavac koji je uvek predstavnik države.

Privatna rasuđivanja se među ljudima razlikuju, isto kao što se i njihove savesti razlikuju (jer savest jednog čoveka i njegovo rasuđivanje su jedna ista stvar), iz čega u državi nastaje razdor, i država slabi.

Zakon je, sa druge strane, *javna savest*, i svaki pojedinac, samim tim što živi u državi, već je pristao da njome bude vođen. Inače, sa raznovrsnošću kakva postoji među pojedinačnim savestima, koje ne predstavljaju ništa drugo do *privatna mišljenja*, država mora da padne u razdor.

- 4) pretendovanje na nadahnuće

→ opšte učenje nekolovanih sveštenika da se vera i svetost ne mogu doći razumom, već nadahnućem i ulivanjem. To onda onemogućava iznalaženje jedinstvenog kriterijuma, već opet padamo u grešku da sebe smatramo pozvanim da budemo sudoje o dobru i zlu, ili da takvim smatramo one privatne ljude (fizička lica) koji sami za sebe drže da su natprirodno nadahnuti, što bi dovelo do raspadanja svake građanske vladavine.

- 5) potčinjavanje suverene vlasti građanskim zakonima

- 6) pripisivanje apsolutne svojine podanicima

- 7) deoba suverene vlasti

- 8) mišljenje da u državi ima više od jednog suverena – crkvena vlast naspram svetovne, što opet dovodi do podele vlasti, do razdora

- 9) mešovita vladavina – različite funkcije pripadaju različitim telima, npr: skupštini snabdevanje i ishtana, vlast vođenja i zapovedanja – jednom čoveku, a moć izdavanja razuma – saglasnosti između njih, ili trećem telu; onda nemamo mešovitu monarhiju mešovitu vlast, već zapravo *tri nezavisne frakcije*, ne jednu predstavničku ličnost, već tri.

Funkcija suverena

Funkcija suverena je, po *prirodnom zakonu*, uvek **staranje o bezbednosti naroda**. I to pod bezbednošću ne podrazumevajući samo golo održanje života, već i ostala životna *zadovoljstva* koja svaki pojedinac sebi pribavlja dopuštenom radinošću, bez opasnosti ili štete po državu.

To se postiže **opštim prosvetivanjem naroda**, kako učenjem tako i primerom, i donošenjem i izvršavanjem **dobrih zakona**.

I zato, kaže Hobs, protivno je dužnosti suverena da napusti bilo koje bitno pravo suverenosti, jer sva ta prava predstavljaju nužna sredstva za ostvarenje ovog cilja; a ko napušta sredstva, napušta i ciljeve. Dakle, suveren ne bi trebalo da se potčinjava građanskim zakonima, ili da se odriče vlasti vrhovnog sudstva, ili ovlašćenja da vodi rat i zaključuje mir po sopstvenoj odluci, zatim da se odriče prava o rasuđivanju o potrebama države, o postavljanju visokih činovnika i službenika, itd.

Drugo, ono što je takođe važno napomenuti, suveren ne sme narod da ostavi u neznanju, ili u pogrešnom saznanju o osnovima i razlozima tih osnovnih prava, jer bi usled toga ljudi mogli lako biti zavedeni, što bi ih navelo da se suprotstave suverenoj vlasti. Obaveza je suverena stoga da narod u tom smislu prosvetli, i on bi to trebalo da čini – prosvetivanje naroda je jedna od osnovnih funkcija suverena.

Na šta se odnosi ovo prosvetivanje?

→ najpre na to da podanike treba učiti da ne žele promenu vladavine, samo stoga što neki drugi narod ima drugi oblik društvenog uređenja i prosperitet. Jer, napominje Hobs, prosperitet jednog naroda i države ne zavisi od oblika vladavine, već od **poslušnosti** i sloge podanika:

odstranite ma u kojoj državi poslušnost, pa time i slogu naroda, i narod ne samo što neće svetati, nego će uskoro i propasti.

Drugo, narod ne bi trebalo da pristaje uz popularne ljude, jer oni, ma kolika bila njihova popularnost, su samo podanici i stoga se nikada ne mogu meriti sa suverenom, a to im je pretenzija. Narod uvek mora da zna ko je suveren i šta to znači, i da poštuje i voli svog suverena iznad svega. Jer u tome leži njegova (narodna) vlastita bezbednost i sreća.

Zatim, narod mora da poštuje zakone, i da im se pokorava, i to "od srca" – jer se "nepravda sastoji u pokvarenosti volje, isto onako kao i u neispravnosti radnje".

Zatim, Hobsova *kritika univerziteta*: prosvećivanje naroda zavisi sasvim od pravilnog učenja omladine na univerzitetima, a Hobs kritikuje univerzitete stoga što njima upravljau praznoverja sveštenstva koja huškaju narod protiv suverene vlasti kraljeva.

Dalje, bezbednost naroda zahteva da se pravda *podjednako deli svim slojevima naroda*, ne vodeći računa o njihovom socijalnom statusu i položaju u društvu – štaviše, propisujući oštrije kazne članovima iz viših društvenih staleža – tim pre, jer oni imaju mnogo manje razloga za zločin.

I, u skladu sa time, jednakost pravde zahteva i jednakost oporezivanja: jednaki porezi za sve, ali ne u doslovnom smislu, već u smislu jednake srazmere stvari koje ljudi troše, jer tek u tom slučaju svaki čovek podjednako plaća za ono što koristi.

Zatim, javno milosrđe: država nikoga ne sme ostaviti na cedilu ko ostane bez osnovnih životnih sredstava, s tim da one koji su radno sposobni (telesno snažni kaže Hobs) mora da nagna na rad; jer, država ne sme da dozvoli besposličarenje – svako ko je sposoban da radi treba i mora da radi, i u državi treba da postoje zakoni koji ohrabruju rad i poslove, i to svake vrste.

Što nas dovodi do najvažnijeg pitanja: **šta su dobri zakoni?**

→ *Pod dobrim zakonom ne razumem pravedan zakon, jer nijedan zakon ne može da bude nepravedan.*

Ovo stoga što tek sa pojavom zakona, pojmovi pravde i nepravde dobijaju smisao; - dakle, tek u odnosu na zakon. Drugo, zakone stvara suverena vlast, a sve što takva vlast donese, odobrio je i prohvatio svaki pojedinac iz naroda, pa, samim tim, ne može biti nepravedno.

Hobs kaže: sa državnim zakonima je kao i sa *pravilima igre*: ono na šta su svi igrači pristali ne može da predstavlja nepravdu bilo prema kome od njih.

Postoje, međutim, tri kriterijuma za dobre zakone:

- 1) zakon mora da bude **potreban**
- 2) zakon mora da bude napravljen i donet **za dobro naroda**
- 3) zakon mora da bude **jasan**

i ovde je vidljiva **liberalistička tendencija** u Hobsovoj misli: cilj zakona nije da narod sputaju, već da ga *pravilno usmere*, tako da sam sebi ne nanosi štetu svojom prenapljetnošću, žustrinom i neodmerenošću, isto onako kao što *ograde kraj puta nisu napravljene zato da putnike zaustavljaju, već da bi putnici, pomoću njih, mogli da se drže svoga puta.*

I zato, zakon koji nije potreban, nije ni dobar, pošto mu *nedostaje pravi cilj zakona.*

A pravi cilj zakona je **dobro naroda**. Hobs napominje: moglo bi se misliti da je jedan zakon dobar ako je *na korist suverenu*. Ali ovo nije tačno. Jer, *ne mogu se odvojiti dobro naroda i dobro suverena*: slab je suveren onaj koji ima slabe podanike, i slab je narod onaj čiji suveren nema dovoljno moći da narodom po svojoj volji upravlja. Nepotrebni zakoni, koji nisu napravljeni za dobro naroda, su *naprave za dobijanje novca* koje su suviše tamo gde je pravo suverene vlasti priznato, a tamo gde ono nije priznato, - nedovoljne za odbranu naroda.

Jasnost zakona. – se ne sastoji toliko u jezičkoj formulaciji zakona, koliko u objavljivanju **razloga i motiva** zbog kojih je zakon donet. To je **smisao zakona**. Dakle, jasan zakon je onaj koji jasno objavljuje zakonodavčev smisao, odn. kojem su razlozi i motivi jasno precizirani, a, što se tiče samog teksta zakona, on treba da je sačinjen što kraće moguće, i sa što je moguće ispravnijim izrazima; jer, ukoliko je više reči u zakonskom tekstu, utoliko je više nejasnosti.

Dilema zatvorenika

Preuzeta je iz teorije igara, i odnosi se na problem racionalnosti u odlučivanju. Problem se sastoji u sledećem: ono što je najracionalnije za pojedinca, nije najracionalnije, odn. najbolje rešenje za grupu. To jest, dilema zatvorenika pokazuje da se pojedinačni interesi individua i interesi grupe ne poklapaju, te da onda kada individua dela shodno onome što je najracionalnije u odnosu na njen lični interes, to se uglavnom pokazuje lošim za grupu.

Primer je sledeći: dva prestupnika su uhapšena, ali nema dovoljno dokaza da se oni optuže. Smešteni su u odvojene ćelije i ponuđen im je sledeći izbor: ako optuže onog drugog, onaj ko je optužio, biva pušten na slobodu, dok optuženi dobija maksimalnu kaznu, što iznosi 20 godina zatvora. U slučaju da ne sarađuje sa policijom, a njegov saučesnik sarađuje, saučesnik će biti pušten na slobodu, a o dobija maksimalnu kaznu od 20 godina zatvora. Ukoliko obojica sarađuju sa policijom i priznaju zločin, dobiće po 10 godina zatvora; a ukoliko obojica ćute, zbog nedostatka dokaza, policija će moći da im dodeli maksimalno jednu godinu zatvora, zbog posedovanja nelegalnog oružja.

Svaki od optuženika, shodno principu onoga što je najracionalnije, a to je: šta je za njega najbolje, rasuđivaće na sledeći način: (pritom ne znajući kako će onaj drugi odlučiti): ako on prizna, a ja ne – onda njega oslobađaju, a ja dobijam 20 godina ako ne priznam, a 10 ako priznam; - *bolje* mi je da priznam; a ako on ne prizna, a ja priznam – mene oslobađaju; sa druge strane, ako on prizna a ja ne priznam – dobijam 20 godina; - *bolje* mi je da priznam. Bilo kako bilo, **u oba slučaja je racionalnije priznati.**

Problem je u tome što će i drugi prestupnik rezonovati na isti način. Što znači da će obojica priznati, i dobiti po 10 godina, što je protivno onome što je najbolje za njih. Jer, da su postupili iracionalno u odnosu na svoj sopstveni interes, da su obojica ćutali, dobili bi po godinu dana, što je svakako bolje nego 10 godina.

Dakle, najracionalniji izbor za svakog pojedinačno pokazao se kao ne tako dobro rešenje za njih obojicu.

I to je suština dileme zatvorenika: ono što je najracionalnije za jednog, nije najbolje za obojicu.

To je ujedno i suština Hobsove koncepcije i "dileme" prirodnog stanja. U prirodnom stanju, pošto su svi jednaki, "od te jednakosti u sposobnostima nastaje jednakost da ćemo postići svoje ciljeve. I stoga, ako dva čoveka žele *istu stvar*, koju opet ne mogu uživati obojica, onda oni postaju *neprijatelji*, i na putu ka svome cilju, koji je uglavnom njihovo samoodržanje, a nekad samo i zadovoljstvo, nastoje da jedan drugog unište ili potčine.

I otuda, tamo gde napadač nema ni od čega drugog da strahuje do samo od moći drugog čoveka, ako pojedinac sadi, seje, gradi ili pritežava kakvo zgodno prebivalište, takav pojedinac može lako da očekuje da drugi naiđu, pripremljeni tako što su ujedinili svoje snage, da mu sve to oduzmu i liše ga ne samo plodova njegovog truda, nego i života ili slobode... A da se *obezbedi* od toga zaziranja od drugih, čovek nema nikakav drugi tako razuman način kao da **on prvi udari.**

→ to što individua prva napada u prirodnom stanju, da bi predupredila da bude napadnuta, analogna je razmišljanju i situaciji iz dileme zatvorenika: jedan zatvorenik izdaje drugog da bi prošao bolje.

Međutim, šta je rezultat ovakvog razmišljanja? – upravo prirodno stanje kao **rat svih protiv sviju.** Nepodnošljivo stanje za život i egzistenciju, gde ništa više nije sigurno, gde vladaju samo strah i neizvesnost; a ljudski život je zverski, škotski i kratak.

Isto je i sa poštovanjem sporazuma. Sporazumi nemaju nikakvu snagu u prirodnom stanju, jer nema nikakve garancije da će oni biti ispoštovani. Hobs kaže: ja se odričem svog prirodnog prava na sve, ali samo pod uslovom da i ti, odnosno drugi tako učine. Bez ovoga, nema nikakvog smisla odricati se svog prirodnog prava da se u samoodržanju štitim svim mogućim sredstvima, jer to bi bilo isto što i načiniti sebe plenom, a svakom je njegov život najviša vrednost.

U prirodnom stanju, moguće je da se pojedinac odrekne svojih prava *prividno*, iskoristivši to kao dobar način za prevaru, jer su u prirodnom stanju prevara i sila najveće vrline. Štaviše, u prirodnom stanju, gde se svako bori protiv svakog za svoj život i održanje, to i jeste najracionalniji izbor.

Po tome dilema zatvorenika i jeste najbolji model, matrica za opis prirodnog stanja. Hobs čak i kaže da u prirodnom stanju, svaki pojedinac ima pravo da se razumom koristi u odlučivanju koja sredstva su najpodesnija za ostvarenje njegovih ciljeva, uključujući čak i pravo na ubistvo.

Jedini način da se iz prirodnog stanja izađe, jeste da se ustanovi **apsolutna suverena vlast**, odnosno, u kontekstu dileme zatvorenika, takav faktor, autoritet koji bi bio *izvan* igre, i budući izvan nje, mogao bi da ostvari red među "igračima". Takođe, on bi morao da raspolaže neograničenom moći, jer to je jedini način da se ustanovi najbolje moguće stanje za celu grupu, za sve igrače. Tako što će njihov pojedinačni interes biti *podređen* interesu grupe, a interes grupe biće poveren u ruke vladaru.

Analogija sa teorijom igara: "mafijaška organizacija"...

Isto kao u ovom primeru, interes grupe nametnut je interesu pojedinca, ali to se onda pokazuje kao najbolje moguće rešenje za samog pojedinca. Jer nasuprot rata svih protiv svih, gde pojedinac živi u stalnom strahu i neizvesnosti povodom svog života, u građanskom stanju, on – po cenu odricanja od svog prirodnog prava – uživa mir i sigurnost svoje ličnosti.

O tome se brine i to mu garantuje država, odnosno suverena vlast, koja ima dovoljnu moć i snagu da mu to i obezbedi. A garant je njen prinudni aparat.

Dakle, ustanovljenje države, građanskog stanja i apsolutno suverene vlasti je način da se *izađe* iz ove igre, koju svi pojedinci igraju u prirodnom stanju, i koju Hobs karakteriše kao najgore moguće stanje za svakoga. Njegova preporuka je da se ta igra uopšte ne igra.

Tomas Hobs - Levijatan

Aristotel: Postoje prirodne razlike među ljudima (u inteligenciji – sposobnostima).

Teorija o prirodnoj subordinaciji – prema kojoj mi inteligentni i sposobniji treba da vladaju, a ostali da se pokoravaju.

Hobs: **Svi ljudi su po prirodi jednaki**, a nejednakost je društveno uslovljena, jer samo unutar društva (političke zajednice) može biti nejednakosti. Svi ljudi su poprirodi jednako i to kako u pogledu telesnih, tako i u pogledu duhovnih sposobnosti (razlika između dva čoveka nije tako velika da bi prvi čovek na osnovu nje mogao da zahteva neku korist u odnosu na drugog, a da drugi isto tako ne pretenduje na nju). To da su svi ljudi po prirodi jednaki treba shvatiti polazeći iz bitne perspektive iz koje Hobs posmatra čoveka – iz perspektive moći (kao jednake u snazi); tačnije: u čovekovo moći da za sebe pribavi ono što želi, i u tome se izbori sa ostalim pojedincima.

Čoveka ne određuje razum nego:

(1) Nagon za samoodržanjem je osnovni i najjači nagon. Život je najveća vrednost za čoveka, kojoj su sve druge vrednosti podređene.

Iako je država kao levijatan – smrtni bog ili zver – stvorena je da bi se ljudske strasti izkontrolisale (da se ljudi ne bi međusobno istrebili, ljudski život i dalje ostaje najveća vrednost). I to će biti jedini slučaj kada će podaniku biti dozvoljeno da otkáže svoju poslušnost suverenoj vlasti (koja inače ima apsolutni suverenitet po svim drugim pitanjima).

Dakle, u odbranu svog života čoveku su dozvoljena sva sredstva, pa čak i da ubije drugo ljudsko biće. Da bi zaštitio svoj život čovek može sve: to je njegovo prirodno pravo. Čovekov način života bitno određuje: (a) prirodno pravo, i (b) nagon ili sklonost.

(2) Nagon za stalnim gomilanjem moći

Hobsovo shvatanje čoveka je suprotno od Lokovog i Kantovog – po njima čovek je razumno biće (prirodno pravo se bazira na razumu). I tu dolazi do izražaja razlika između toga kako Hobs gleda na čoveka, a kako ostali predstavnici prirodno pravnih teorija. Lok i Kant smatraju da je čovek razumno biće, a prirodno pravo, život, sloboda, jednakost baziraju se na razumu.

Kod Hobsa je to sasvim drugačije: ljudi su po prirodi jednaki, ali ne zato što imaju razum, već zbog svoje afektivne i strasne prirode i svoje težnje ka njenoj realizaciji, kao i zbog ravnoteže u snazi ili sposobnosti kad je ta realizacija u pitanju.

Njega vode njegove želje, i zato je ljudski život neprestani put od jedne želje ka drugoj. Ispunjenje jedne želje ima vrednost samo u odnosu na sledeću želju. Želja vodi želji i tako bez kraja. Čovekova sreća je mogućnost da ostvari sve svoje želje i zato mu je potrebna moć. Zato čovek po prirodi teži moći i nepreza ni od čega da bi do nje došao.

Čovek je sebično i egoistično biće koje brine jedino o svojoj sreći i njenoj realizaciji, pored toga, čovek je biće po prirodi sklono takmičenju, jer ljudi ne samo da teže moći, nego se u tom svojoj težinji i realizaciji i takmiče. Jer za ljude moć nije samo gola fizička snaga, već je moć i slava, čast, mudrost, tj. sve ono što može da osigura sreću. Zbog svega ovoga neminovno je da pojedinci dođu u sukob. Ako dva čoveka žele istu stvar koju ne mogu obojica uživati oni postaju neprijatelji i na putu ka svom cilju (ili samoodržanje ili zadovoljstvo) nastoje da jedan drugog unište ili potčine.

Prirodno stanje

Sve teorije društvenog ugovora (Hobsova, Lokova, Kantova) polaze od hipotetičkog prirodnog stanja iz kojeg se izlazi sklapanjem društvenog ugovora na osnovu kojeg se valst i odgovornost pojedinca prebacuje u ruke suverena.

Građansko stanje: (a) postoje zakoni i vlada koja garantuje njihovo izvršenje, (b) postoji zakonodavna, sudska i izvršna vlast, (c) postoji posebno političko telo izabrano voljom većine. Česte su nedoumice u vezi s tim da li je prirodno stanje prethodilo građanskom stanju, tj. da li je u istoriji ikada postojalo jedno totalno prirodno stanje iz kojeg se uz saglasnost većine prešlo u građansko stanje. Ali, kod Hobsa o tome nije reč, već o tome da su ljudi uvek u prirodnom stanju tamo gde nema države. E u tom smislu (logičkom) prirodno stanje prethodi građanskom stanju.

Suprotnost između antičke političke teorije i Hobsa

Antičke političke teorije: Nema čoveka bez i nezavisno od polisa. Aristotel: čovek je "*zoon politikon*". Onaj kome za sreću nije potrebna država je zver ili Bog. Reč individua je nepojmljiva u antici.

Suprotno od antike političke teorije Hobs smatra da je prirodno stanje stanje u kojem individue egzistiraju posebno (svaka za sebe) kao individue koje su van političke zajednice i kao takve zasebno se bore za sopstveni opstanak.

Prirodno stanje je rat svih protiv svih (*bellum omnium contra omnes*), gde je čovek čovek vuk (*homo homini lupus*) – najgora stanje i najgora moguća opcija za čoveka. Čovek je samoživo i egoistično biće koje se po prirodi rukovodi svojim nagonima i željama ne birajući sredstva da ih ostvari.

U ljudskoj prirodi nalazimo tri uzroka svađe:

- (1) takmičenje – navodi ljude da napadaju druge radi dobiti;
- (2) podozrivost – radi bezbednosti,
- (3) slava – radi sticanja ugleda.

Zbog ove tri osobine svi ljudi se nalaze u ratu. To je stanje konstantne napetosti. Prirodno stanje nije stanje aktualnog rata, već stalne spremnosti na rat, iščekivanje rata. Rat nije samo borba (stvarna borba), već spremnost za borbu (kao što priroda nevremena ne leži u jednom pljuskusu ili dva pljuskusa kiše već u tendenciji ka takvim pljuskovima u toku nekoliko dana). Jedini *ratio* koji preostaje i koji dovodi do otpočinjanja rata je: napadni prvi da ne bi bio napadnut; otmi da ti ne bi bilo oteto; ubij da ne bi bio ubijen.

U prirodnom stanju čovek ide za svojim nagonima i ne bira sredstva; svaki čovek je neprijatelj svakom čoveku; svi žive u konstantnom opštem strahu od otimačine i nasilne smrti; nema

ničeg izvesnog i trajnog, ni rezultata rada, ni poslova, ni kulture; ne može da se razvije civilizacija, čak ni da se začne, jer civilizacija zahteva organizaciju. Ne postoje ni pravda (pravda i nepravda nisu date od prirode), ni pravo, ni svojina (ljudi poseduju stvari onoliko koliko mogu da ih zadrže od napada, a u odbrani ili napadu du im dozvoljena sva moguća sredstva, čak i da ubiju).

Dve osnovne vrline su sila i prevara. U prirodnom stanju pojedinci neće uspeti: (a) da zadovolje svoje težnje i ambicije, (b) da očuvaju ono najelementarnije – goli život. Čovekov život je usamljen, siromašan, opasan, skotski, kratak. Krajnji rezultat prirodnog stanja je potpuno međusobno istrebljenje svih i to je ono što ljude navodi da istupe iz prirodnog stanja i društvenim ugovorom uđu u političku zajednicu.

Na ovaj korak ljude navode: (a) strasti, koje čoveka navode na mir – strah od smrti, želja za stvarima koje život čine udobnim, nada da radom mogu da ih dobiju; (b) razum, koji sugerše, savetuje pogodne mirovne klauzule koje nisu ništa drugo do prirodni zakoni sa kojima ljudi mogu da se saglase. Ipak Hobs je na racionalnom pravcu političkog mišljenja, jer strasti ne odlučuju već nagone, ali da shvati može samo razum.

Poglavlje XIV – razlika između *jus naturalis* i *lex naturalis*

***jus naturalis* – prirodno pravo**

Sloboda čoveka da se sopstvenim moćima služi onako kako sam želi za održavanje sopstvenog života. Sloboda da čini sve što smatra (po svom razumu i rasuđivanju) najpogodnijim sredstvom za tu svrhu.

***lex naturalis* – prirodni zakon**

Je izvestan propis ili opšte pravilo razuma koje čoveku zabranjuje da čini ono što bi uništilo život ili oduzelo sredstva za održavanje života, i da propušta ono čime bi život mogao najbolje da se održi.

Razlika (*jus* – *lex*) je razlika između slobode, s jedne strane, i obaveze, s druge strane. Prirodno pravo je sloboda da se nešto uradi – prirodno pravo održava čoveka u prirodnom stanju, a prirodni zakon je naređenje ili obaveza – prirodni zakon (zakon razma) ga iz prirodnog stanja izvodi.

Prirodno pravo se odnosi na prirodno stanje u kojem svaki čovek ima od prirode pravo na sve (pri tom ima pravo da se služi svim mogućim sredstvima). Prirodno pravo je u maksimi da je sve dozvoljeno, čak i ubistvo.

Prirodni zakon je zapovest ili opšte pravilo razuma koje nalaže da svaki čovek treba da teži za mirom sve dotle dok se nada da ga može postići, a kada ne može da ga dobije može tražiti i upotrebiti sva sredstva i sve koristi rata.

Prvi deo tog pravila sadrži prvi i osnovni zakon prirode – težiti miru i održavati mir. Drugi deo tog pravila sadrži najviše prirodno pravo, a to je braniti se svim mogućim sredstvima.

Razum i priroda su sjedinjeni u prvom zakonu i predstavljaju prvi korak na put prelaska u građansko stanje. Iz prvog osnovnog zakona prirode izvodi se drugi osnovni prirodni zakon: da je čovek spreman, ako su i drugi isto tako spremni (u cilju mira i sopstvene odbrane) da napusti prirodno pravo na sve stvari, i da se zadovolji sa onoliko slobode prema drugim ljudima koliko je i on voljan da drugim ljudima u odnosu na sebe prizna – to je princip, načelo društvenog ugovora. Jer dokle god svki čovek zadržava svoje prirodno pravo da čini sve što mu je volja, sve dotle će ljudi biti u stanju rata. Nužno je da svi pojedinci istovremeno izvrše prenos prava, jer koliko je pojedinac voljan da se odrekne ili liši svog prirodnog prava, a drugi nisu, on nema nikakvog razloga da to učini jer bi to značilo postati plenom, na šta ni jedan čovek nije obavezan. U pitanju je zakon: nemoj da činiš drugima ono što ne želiš da tebi čine.

Radi očuvanja života (prema načelu mira) pojedinci se odriču dela prirodnog prava na sve, i sklapaju ugovor kojim svoje pravo prenose na jednu ličnost (suverena) ili grupu ljudi

(skupština), tj. jedno političko telo – to je suština društvenog ugovora kojim se stvara država. Političko telo koje je njihov predstavnik odražava njihovu volju (odluka ovog tela je isto kao voljna odluka svake individue). Suveren, koji je nosilac njihovih ličnosti, tj. njihov predstavnik, je obavezan da (1) obezbedi mir, sigurnost i zaštitu podanicima, i (2) omogući sredstva za valjan i udoban život.

Mnoštvo ljudi sjedinjeno u jednoj ličnosti je država. To je postanak onog velikog *Levijathana*, onog smrtnog boga, kome dugujemo svoj mir i svoju odbranu. Posle ovog prenošenja prava na suverena dužnost svih podanika je da mu se (a) apsolutno besprekorno pokoravaju, i (b) da ne krše zakone ustanovljene društvenim ugovorom –(to bi predstavljalo nepravo i povredu tuđeg prava. Povreda tuđeg prava, posle sklapanja društvenog ugovora, predstavlja apsurd, jer je voljno poništenje nečega što je čovek u početku voljno učinio. (Najpre je voljno sklopio društveni ugovor, da bi ga potom voljno prekršio – u tome leži apsurd). Jer ugovor znači uzajamno prenošenje prava.

Koja je svrha sklapanja društvenog ugovora? Kad se čovek odriče svog prava ili ga na nekog prenosi on to čini zato što u naknadu dobija neko pravo koje se na njega prenosi, ili zato što se nada da će time dobiti neko drugo dobro. Svrha odricanja i prenošenja prava na suverena je bezbednost pojedinca, i to ne samo njegovog golog života, već i eventualne udobnosti i srećnog života. U tom smislu, suverena svast deluje kao garant da se pojedincu neće ništa dogoditi i da će moći da ostvari ono što želi. Zato suverenitet vlasti mora biti apsolutan.

Napomena: Nisu sva prava otuđiva. Posotje neka prava kojih se pojedinac ne može odreći, niti ih može preneti. Npr. čovek ne može napustiti pravo da se odupre onima koji ga napadaju da bi mu oduzeli život (pravo na odbranu od napada na život i slobodu), niti se može odreći prava da se brani od onoga ko pokušava da ga liši slobode ili da ga na bilo koji način povredi, niti se može naterati da svedoči protiv sebe, niti da sam sebe optuži.

Neotuđiva prava: Jer je najviše pravo čoveka njegovo pravo na život i njega se čovek ne može lišiti. Neotuđiva prava su: (1) na odbranu, (2) na život, (3) na slobodu.

Na koji način će uspostavljena vlast vršiti regulaciju mira i pravde u političkoj zajednici? "Sporazumi bez mača su samo reči." Prinudnim aparatom – milicija i vojska.

U prirodnom stanju svaki sporazum je bez vrednosti, jer tu vladaju takmičenje, podozrivost, slava. Međutim, ako su oba ugovarača potčinjena jednoj zajedničkoj vlasti koja ima moć prinude, onda sporazum nije bez vrednosti. Vezanost rečima je slaba da bi zauzdala ljudske strasti, ambiciju, bes, i drugo. Ako nema straha od neke sile koja može da izvrši prinudu (što nije moguće u prirodnom stanju u kojem su svi ljudi jednaki).

Odatle Hobs dedukuje i pojam pravde – to je treći prirodni zakon: da ljudi ispunjavaju sklopljene sporazume.

Suprotno od toga, neispunjavati i kršiti sporazume je nepravedno. Ali pre nego što ovi pojmovi zažive mora postojati izvesna moć prinude koja će, s jedne strane, da primora ljude na ispunjavanje sporazuma, a s druge strane, da obezbedi svojinu koju ljudi (uzajamnim ugovorom) stiču, kao naknadu za opšte pravo koje napuštaju. A takve moći, kao što je moć prinude, nema pre stvaranja države. Suverena vlast → prinuda → država → svojina → pravda. Gde nije uspostavljena suverena vlast koja vrši prinudu, tj. gde nema države, nema ni svojine (jer svi imaju pravo na sve) nema ni pravde. A priroda pravde je održavanje sporazuma. Važenje sporazuma počinje tek sa uspostavljanjem državne vlasti koja ima moć da primora ljude da se pridržavaju sporazma.

Pojam pravde (kritika Aristotela)

Komutativna pravda (slično aritmetičkoj proporcionalnosti) se sastoji u jednakoj vrednosti onih stvari o kojima je sklopljen društveni ugovor i meri se prema apetitu ugovarača. Pravedna vrednost je ona koju su oni spremni da daju. Komutativna pravda je pravda ugovarača:

ispoštovati sporazum ili ugovor: prilikom kupovine i prodaje, davanja i uzimanja pod zakup (na zajam), prilikom trampe ili razmene, i druge vrste ugovora.

Distributivna pravda (alično geometrijskoj proporciji) je dodeljivanje jednake koristi ljudima koji imaju podjednake zasluge. Distributivna pravda je pravda arbitra – akt kojim se definiše šta je pravedno. Stranke koje su arbitra izabrale imaju u njega poverenje, pa ako on to poverenje opravda onda se kaže da je svakome dodelio ono što mu pripada.

Ovo su prirodni zakoni. Svi prirodni zakoni (19) dedukuju se jedan iz drugog i mogu se sažeti u prost rezime: ne čini drugome što ne želiš da tebi bude učinjeno. U prirodnom stanju ovi drugi nemaju obavezujuću snagu, već predstavljaju obične savete razuma (a zakon u pravom smislu zapoveda, naređuje).

Hobs: Prirodni zakoni su nepromenljivi, večiti; nužni za održavanje mira, tj. života; nužni za građansko stanje; njihovo poznavanje predstavlja istinsku i jedinu moralnu filozofiju (jer se na osnovu njih dobro i zlo razlikuje). U prirodnom stanju nema razlikovanja dobra i zla, jer je u njemu sve dozvoljeno i nema razlike između dobrih i loših želja (nagona), nego su svi nagoni isti. Tek sa građanskim stanjem (država) uspostavlja se razlika dobro – rđavo i nastaju moralni principi. Bez države nema pravde i nepravde, nema morala.

XVII Država

Cilj države je obezbeđivanje sigurnosti, tj. istupanje iz prirodnog stanja građanskog rata. Država daje snagu prirodnim zakonima, tj. ona je sila kojim se oni sprovode. Kako? – Prinudnim aparatom, silom, zbog ljudske afektivne prirode. "Sporazumi bez mača samo su reči." Država se brine za dobro pojedinca pomoću dva sredstva: (a) prinudni aparat, (b) apsolutni suverenitet.

Apsolutni suverenitet vlasti

(1) Jednom sklopljen društveni ugovor podrazumeva da se kasnije ne može sklapati drugi.

(2) Ne može se menjati ni oblik vladavine.

(3) Ne može se menjati suveren, njegova vlast je apsolutna.

To znači da nijedan podanik nema pravo pobune protiv te vlasti niti rušenje.

(4) Ne postojanje prava na pobunu – jednom uspostavljena vlast, ako uspešno vrši svoju funkciju (ključni uslov), ne može se ni na koji način promeniti (pa ni silom). Tu između ostalog, dolazi do izražaja uloga prirodnog aparata: on mora biti tolike snage, da predupredi moguće pobune ili, ako do njih već dođe, da ih uspešno uguši (slično Kantu). Osobine suvereniteta: neposredno slede iz društvenog ugovora.

(5) Nepostojanje mogućnosti za tužbu protiv postupaka suverena.

(6) Nepostojanje mogućnosti da suveren za svoje postupke bude kažnjen (jer njemu pripada apsolutno pravo odlučivanja o tome šta je najbolje za državu, podanike).

(7) Vladar ustanovljava pravo na svojinu tako što po svojoj proceni deli zemlju i dobra podanicima – tako se omogućava koncept pravičnosti, jer ga nema pre i nezavisno od svojine. Svaki podanik postaje vlasnik svoje svojine, odnosno ima apsolutno pravo i moć u odnosu na sve druge podanike, izuzev u odnosu na suverena. Odnosno, vladar je suvereni vlasnik sve svojine; on ima pravo prvenstva u odnosu na svojinu i apsolutno pravo da raspolaže svojom onako kako smatra da je u najboljem interesu za ostvarenje tog cilja.

(8) Vladaru pripada i vršenje pravosuđa i rešavanje sporova. Suveren postavlja sudije i sve presude se donose u njegovo ime.

(9) Suverenu pripada pravo započinjanja rata i zaključivanja mira.

(10) On je vrhovni komandant vojske.

Sva ova prava jesu nedeljiva i neotuđiva. Nema odvajanja između zakonodavne, sudske i izvršne vlasti, jer bi to odvajanje štetilo državi i miru (svaka podela znači razdor, rat). Takođe, ova prava su neprenosiva: suveren ih ne može preneti (abdicirati) a da se time direktno ne naruši suverena vlast.

Poglavlje XIX

Prema Hobsu postoje samo tri oblika državnog uređenja, a sva ostala se svode na njih.

- (1) Monarhija – suverena vlast pripada jednom članu
- (2) Demokracija – skup svih onih koji hoće da se udruže
- (3) Aristokratija – zbor samo jednog dela.

Realno najbolji oblik vladavine je monarhija. Razlozi:

(a) Pored opšteg interesa uvek je prisutan i lični. Ma ko da je nosilac ličnosti naroda on je ujedno nosilac i svoje sopstvene ličnosti. To znači da će uvek gledati da ostvari i svoje lično dobro i dobro svoje porodice i prijatelja. Ako se desi da se javni i privatni interes sukobe, on će dati prednost privatnom interesu zato što su obično ljudske strasti jače od razuma. Zato je bolje da državom upravlja jedan čovek (jer je tu veća šansa da se javni i privatni interesi poklapaju). Ni jedan kralj ne može biti bogat, ni slavan, ni bezbedan, ako su njegovi podanici siromašni ili dostojni prezira. Demokraciji i aristokratiji ovakvo stanje više ide u prilog.

(b) Odluke monarha nisu izložene nikakvoj nestalnosti, izuzev nestalnosti ljudske prirode. (U skupštini postoji i nestalnost usled broja: odsustvo ili prisustvo nekolicine može bitno uticati na promenu odluke.)

(c) Monarh ne može da bude u nesaglasnosti sa samim sobom iz zavisti ili interesa (skupština može).

(d) Oni koji provlače svoje interese uz interese monarha su malobrojni (rođaci, prijatelji), za razliku od skupštine – više poslanika, više rođaka i prijatelja.

Zamerke monarhiji: Kad vlast pripadne maloletnom detetu, pa se onda regenti i tutori glože oko vlasti. Pravo nasleđa pripada isključivo sadašnjem monarhu (ako se ovo pravo prepusti mnoštvu sledi stanje rata).

Poglavlje XX

Do suverene vlasti može se doći na dva načina: (1) prirodnom silom – politička zajednica je stečena, i tu je najčešća despotska vlast – podanici sklapaju ugovor ne između sebe već sa vladarom iz straha od smrti ili od ropstva; (2) sporazumom – politička zajednica je ustanovljena. Ali i u stečenoj ili ustanovljenoj državi prava suverena su identična.

Poglavlje XXI – sloboda podanika i građanski zakoni

Sloboda je odsustvo prepreke. Sloboda podanika se sastoji u onome što nije regulisano zakonom – podanici postupaju po svom razumu i prema svojoj koristi. Bezgranična sloboda je sloboda vladara, ne podanika (vladara ne vezuje ni jedan zakon). Zakoni koji njega vezuju su prirodni zakoni – načela razuma. Međutim, čak i njih može da prekrši, i u tom slučaju vladar ne snosi odgovornost ni prema jednom od podanika, već jedino prema Bogu. On ne snosi odgovornost prema podanicima zato što su se sklapanjem društvenog ugovora podanici sporazmeli i pristali na sve odluke i akte vladara.

Suvereni vladar je izabran za predstavnika naroda i u njegovoj ličnosti je oličena volja naroda, što znači: sve što on odluči to je kao da je narod odlučio.

Međutim, postoje izvesni slučajevi kada podanici imaju pravo da odbiju da se povinuju naredbi suverene vlasti. Izuzetak je: ako se zahteva nešto protivno miru, tj. cilju stvaranja zajednice i razloga sporazuma (da podanik ubije sebe, svedoči protiv sebe, pravo da odbije odlazak u vojsku, tj. rat – ukoliko je razlog tog odbijanja opravdan, npr. strašljivost). Podanici su obavezni na poslušnost suverenu samo dok traje moć kojom je on u stanju da ih zaštiti. Posle toga njihova obaveza poslušnosti nestaje.

Poglavlje XXVI – građanski zakoni

Prava sloboda nije u filozofskom, već u pravnom smislu – moguća je tek u odnosu na građanske zakone. Tek sa uvođenjem građanskih zakona možemo govoriti o pravdi i

nepravdi. Građanski zakoni su oni zakoni koje su ljudi dužni da poštuju, ne zato što su članovi ove ili one države posebno, nego zato što su članovi države. Građanskih zakona nema pre i nezavisno od države.

Zakone izdaje samo država, a zakonodavac je samo suveren. Država je ta koja donosi zakone, ali samo preko predstavnika, tj. suverena. Država propisuje pravila u vidu zapovesti: usmeno, pismeno, dovoljni znacima kojima se volja izražava da bismo pomoću njih razlikovali šta je pravo a šta nepravo. Suveren nije potčinjen građanskim zakonima, on je iznad njih.

Prirodni zakoni nisu zakoni nego osobine koje ljude čine podobnim za mir i poslušnost. Ali ovi zakoni su pravila razuma ili pravila savesti i ona nemaju obavezujuću snagu (jer zakon zapoveda, naređuje), već ostaju na nivou savesti. Hobs navodi 19 ovih zakona, među kojima su prvi fundamentalni prirodni zakon, drugi prirodni zakon, treći prirodni zakon – načelo pravednosti, načelo milosrđa, zahvalnosti, skromnosti, itd. Svi prirodni zakoni postaju građanski zakoni prelaskom u građansko stanje, tj. stvaranjem države.

Razlika između prirodnih i građanskih zakona

Građanski zakoni su pismeno izloženi i objavljeni, oni su manifestacija volje. A prirodni zakoni su nepisani zakoni, neobjavljeni (ne mogu se saznati nikako drugačije nego razumom), to su pravila razuma i moralne vrline. (Tumač zakona je sudija koga postavlja suverena vlast.)

Zahvaljujući građanskim zakonima omogućeni su koncepti pravde i morala. U prirodnom stanju je sve dozvoljeno (ništa nije zabranjeno); a tamo gde ne postoji nikakva zabrana (vlast, niti prinidni aparat) ne može biti ni pojava o tome šta je zlo ili nepravda. U prirodnom stanju sve je dozvoljeno samo ako služi svrsi samoodržanja i gomilanja moći; nema razlike između dobrih i loših želja (nagona), nego su svi zakoni isti, nema razlike između dobra i zla. Prirodni zakoni su zakoni od uvek, to su moralni zakoni, moralne vrline (pravda, milosrđe).

Građanske ili pozitivne zakone stvorili su suvereni i oni su *pisani i ljudima objavljeni*. Pozitivni zakoni se dele na *ljudske* i *božanske*; ljudski se dalje dele na distributivne i kaznene. *Kazneni* su oni koji objavljuju kakva će se kazna primeniti na onoga ko povredi zakone, a *distributivni* oni koji određuju prava podanika, na koji način podanici stiču i uživaju svojinu na zemlji i dobrima, i pravo na slobodu delanja – ovi zakoni govore svim podanicima.

Hobs navodi još jednu razliku među zakonima: na one koji su *osnovni* (oni bez čijeg postojanja država propada, ustav) i one koji *nisu osnovni* (tiču se sporova među podanicima).

Kriterijumi valjanosti zakona

- (1) zakon mora da bude potreban
- (2) donet za dobro naroda
- (3) zakon mora da bude jasan (ne u jezičkoj formulaciji zakona, nego u objavljivanju razloga i motiva zbog kojih je zakon donet)

Cilj zakona nije da narod sputaju (liberalistička tendencija), već da ga pravilno usmere, tako da sam sebi ne nanosi štetu (svojom pre nagljenošću, žestinom, neodmerenošću). Slično kao što ograde kraj puta nisu napravljene zato da putnike zaustavljaju, već da bi putnici pomoću njih mogli da se drže svog puta. Pravi cilj zakona je dobro naroda, a ne dobro suverena (ne mogu se odvojiti). Jasnost zakona ne sastoji se u formulaciji zakona (što kraći tekst zakona), koliko u objavljivanju razloga i motiva zbog kojih je zakon donet. To je smisao zakona. Šta su dobri zakoni? – Ne pravedni zakoni, jer nijedan zakon ne može da bude nepravedan. Tek sa pojavom zakona pojmovi pravedno i nepravedno dobijaju smisao, tek u odnosu na zakon. Zakone stvara suverena vlast, a sve što takva vlast donese odobrio je i prihvatio svaki pojedinac iz naroda, samim tim ne može biti nepravedno.

Sa državnim zakonima je slično kao i sa pravilima igre: ono na šta su svi igrači pristali ne može da predstavlja nepravdu prema bilo kome od njih.

Uzroci propasti države

- (1) Manjak apsolutizma vlasti.
- (2) Privatno rasuđivanje o dobru i zlu.
- (3) Pogrešno postpanje po savesti = greh, tj. sve ono što čovek čini protivno svojoj savesti.

Privatno rasuđivanje se među ljudima razlikuje, kao i njihove savesti. Savest koja je druga strana zakona je javna savest. Svaki pojedinac, samim tim što živi u državi, već je pristao da njome bude vođen. Pojedinačne savesti su raznovrsne, pa država mora da padne u propast.

- (4) Potčinjavanje sverene vlasti graničnim zakonima.

Vlast je nužno iznad zakona, u suprotnom država ne može biti stabilna. Jer ako se vladar povinuje zakonima to znači ograničavanje njegove snage, pa zato ne može da održi mir i stabilnost države.

Da bi u državi vladali red i mir neophodno je da vladar ima to pravo da ide nasuprot zakonima, ukoliko proceni da je to neophodno, jer to je ono što je dogovoreno društvenim ugovorom: svi se odriču prirodnog prava (pokoravaju se zakonima), prenoseći ga na vladara koji jedini ima to prirodno pravo da učini sve što je po njegovom sudu potrebno za bezbednost građana. Zato on ne sme da bude vezan zakonom.

- (5) Pripisivanje apsolutne svojine podanicima

- (6) Deoba suverene vlasti i mešovita vladavina.

Mišljenje da različite funkcije vlasti pripadaj različitim telima (npr. skupštini snbdevanje i ishrana, vlast vođenja i zapovedanja jednom čoveku, a moć izdavanja razuma – saglasnosti između njih ili trećem telu. Nemamo mešovitu monarhiju i mešovitu vlast, već zapravo tri nezavisne frakcije, ne jednu predstavničku ličnost, već tri.

Nedeljivost suverene vlasti, jer svaka deoba dovodi do razdora, i neprenosivost suvereniteta – suveren ni na jedan način, pa ni nasleđem, ne može da prenese delove svoje vlasti drugim telima jer je to isto što i deoba vlasti – to su osnovne osobine suvereniteta.

Poglavlje XXX – funkcija suverena

Funkcija suverena je uvek staranje o bezbednosti naroda, ne samo golo održavanje života, već i ostala životna zadovoljstva. To se postiže opštim prosvetivanjem naroda i izvršavanjem dobrih zakona. Podanike treba učiti da ne žele promenu vladavine, jer prosperitet jednog naroda i države ne zavisi od oblika vladavine, već od poslušnosti i sloge podanika. Narod ne bi trebalo da pristaje uz popularne ljude jer su oni samo podanici i nikada se ne mogu meriti sa suverenom, a to im je pretenzija. Narod uvek mora znati ko je suveren i šta to znači, i da poštuje i voli svog suverena iznad svega.

Narod mora da poštuje zakone, da im se pokorava.

Kritika univerziteta: Prosvetivanje naroda zavisi od pravičnog učenja omladine na univerzitetima, a Hobs kritikuje univerzitete jer njima vlada praznoverje sveštenstva, koje huška narod protiv sverene vlasti kraljeva.

Bezbednost naroda zahteva da se pravda podjednako deli svim slojevima naroda ne vodeći računa o njihovom socijalnom statusu i položaju u društvu. Jednakost pravde zahteva jednakost oporezivanja: jednaki porezi za sve, ali ne u doslovnom smislu, nego u smislu jednake srazmere stvari koje ljudi troše, jer tek u tom slučaju svaki čovek podjednako plaća za ono što koristi.

Javno milosrđe: Država nikog ne sme ostaviti na cedilu, ko ostane bez osnovnih životnih sredstava, s tim da oni koji su radno sposobni mora da natera na rad, jer država ne sme da dozvoli besposličarenje.

LOK - PRIRODNO STANJE

(1) Prirodno stanje je stanje slobode radnji i raspolaganja svojinom, ličnošću. Ali stanje slobode nije apsolutna sloboda (samovolja), nego je sloboda ograničena zakonom – prirodnim zakonom (razumom).

(2) Prirodno stanje je stanje jednakosti u kojem niko nema više vlasti od drugog jer ne postoji zajednički zakon koji bi regulisao ljudske odnose, niti postoji zajedničko sredstvo koje bi rešavala sporove i kažnjavalo prekršiće.

Prirodni zakon je zakon razuma ili razum (zasniva se na racionalnoj prirodi čoveka) i obavezuje svakoga. On nas uči da su svi ljudi jednaki i spobodni, da niko ne treba da nanosi zlo tuđem životu, zdravlju slobodi, imovini, očuvanju društva. Prirodni zakon se mora poštovati radi opšte sigurnosti ljudi.

Izvršna vlast prirodnog zakona je u rukama svakog čoveka i ovlašćuje svakoga da kazni prekršioca, ali srazmerno prekršaju – prema umu, savesti. (Svaki čovek ima vlast da usmrti ubicu – ko prolije krv čovečiju, njegovu krv će prolići čovek.) Pravo kazne je dvojako:

(1) pravo kažnjavanja zločina – pripada svakome i postoji radi sprečavanja sličnog prekršaja;

(2) pravo obeštećenja – koje ima samo oštećena strana.

Prirodno stanje je savršeno – to nije stanje rata (nema sukoba, neprijatnosti), život je u skladu sa umom, harmonično je, ali bez zajedničkog sudije koji bi presuđivao među ljudima. Stoga je to potencijalno stanje rata (tj. može biti stanje rata), jer nema nikog ko bi svima bio pretpostavljen, ko bi bio izvršilac prirodnog zakona. Jer ako je svaki čovek izvršilac ovog zakona može se očekivati da će: samoljublje učiniti ljude pristrasnim prema sebi, i da će rđava priroda, strast, osveta odvesti suviše daleko u kažnjavanju drugih, odakle će proizići pometnja i nered.

Tri velika nedostatka prirodnog stanja:

(1) *nema zakonodavne vlasti* – ne postoji poznat ili objavljen zakon koji bi bio mera pravičnog i nepravičnog: prirodni zakon s jedne strane je očigledan, jasan za sva racionalna bića, ali ih ne obavezuje, a s druge strane, pod uticajem svojih interesa, ljudi ga nekad i ne prihvataju, jer ih ne obavezuje.

(2) *nema sudske vlasti* – rašavanja sporova i kažnjavanja prekršioca;

(3) *nema izvršne vlasti* – koja bi omogućila izvršenje presude

U takvim uslovima dolazi do konflikta među ljudima. Prirodno stanje se završava postizanjem uzajamne saglasnosti – društveni ugovor – da se stupi u zajednicu u zajednicu i da se stvori jedno političko telo.

Razlog zbog kojeg ljudi napuštaju prirodno stanje je izbegavanje stanja rata u kome nema sudske vlasti; slično Hobsovom shvatanju. (Leo Strauss: Kod Loka i Hobsa prirodno stanje se shvata isto – to je stanje rata.)

Svojina

Svojina prethodi građanskom društvu, tj. pripada izvornim?. Svojina se dokazuje ili opravdava (a) bilo pozivanjem na prirodni zakon ili razum koji nam kaže da je prirodno pravo pravo na samoodržanje, tj. prisvajanje svega što je potrebno za opstanak, (b) bilo pozivanjem na biblijsko otkrovenje prema kojem je Bog zemlju dao ljudima (u smislu zajedničkog dobra). U širem smislu svojina se odnosi na ličnost i materijalna dobra, a u užem samo na materijalna dobra (imovina, zemlja, posedi, proizvodi rada). (Lok pod svojinom podrazumeva uže značenje u poglavlju "O svojini".)

Ali pravo svojine ne znači odmah i pravo na ličnu ili individualnu svojinu. Osnova privatne svojine je rad: (a) rad je nešto čovekovo vlastito, (b) rad stvara privatnu svojinu nad pravima prirode i izuzima ih iz zajedničkog stanja. Radom prisvajamo plodove zemlje (nužno za opstanak: žir, jabuka), ali i samu zemlju – ona je čovekova svojina u onoj meri u kojoj je on obrađuje, unapređuje, kultiviše.

Prirodni zakona opravdava (daje) pravo na svojinu, ali ga i ograničava. Naime, čovek može da prisvoji nešto samo ako ostavlja dovoljno i za druge (ako ne šteti drugima). Dakle, on može da prisvoji samo onoliko koliko može da upotrebi radi neke životne koristi (pre neogo što se pokvari – npr. plodovi istrunu, mesu divljači se pokvari). A ako prisvojimo više plodova, a ne iksoristimo ih, to je protivno prirodnom zakonu na štetu drugih.

Ali ova ograničenja bila su primenjena u prvim vekovima sveta. Međutim, putem saglasnosti, prećutnim sporazumom (dolazi u prirodno stanje i zato ga treba razlikovati od ugovora kojim se formira građansko društvo), ljudi su uveli novac (on se ne kviri, ne propada) i na njega preneli vrednost svih drugih stvari. Višak plodova čovek može zameniti za novac – tako se opravdava posedovanje više zemlje nego što mu je potrebno za opstanak. Moralno opravdanje nejednakosti je uvođenje novca (time i nejednakost imanja, tj. vođenje većih poseda).

Zbog različitog stepena radinosti i umešnosti u radu postepeno dolazi do stvaranja razlika u imovini. Prirodno stanje nesigurno za očuvanje svojine, jer uporedo žive: oni koji imaju velike posede, oni koji imaju malo zemlje za obradu, bezemljaši.

Očuvanje svojine je glavni razlog što ljudi napuštaju prirodno stanje i udružuju se u državu.

Teorija saglasnosti

Legitimna vlada je ona vlada koja počiva na saglasnosti. *Prvobitni (izvorni) ugovor*, kojim se stvara društvo i kojim pojedinci napuštaju prirodno stanje radi očuvanja života, slobode i imovine, zasniva se na saglasnosti svih članova jednog društva. A *ugovor vlade*, između članova društva i vlade, nije ugovor već akt poverenja, zasniva se na saglasnosti većine (o obliku vlasti, o tome ko će raspolagati vrhovnom zakonodavnom vlašću). Po Loku bez saglasnosti nije moguće ni stvaranje građanskog društva, ni uspostavljanje vlade.

Vladavina većine

Princip vladavine većine i saglasnosti većine je po prirodnom zakonu (mada su, naravno, i prvo i drugo stvar konvencije, a ne prirodnog zakona). Akt većine sadrži akt celine, a to je po prirodnom zakonu. Akt većine odlučuje zato što iza akta većine stoji veća sila. Pojedinci koji se iz prirodnog stanja udružuju u zajednicu svu vlast predaju većini zajednice (sem ako se nisu izričito saglasili sa nekim brojem koji je veći od većine). Ako akt većine ne sadrži akt celine => samo saglasnost svih pojedinaca predstavlja akt celine. U ovom slučaju akt većine se povlači pred principom jednoglasnosti. Po Loku saglasnost svih u jednoj zajednici je nezamisliva (zbog različitosti mnjenja, suprotnosti interesa, nemogućnost samog pojedinca usled bolesti, specifičnog zaposlenja i sl.). Dakle, većinsko odlučivanje je realno najbolji oblik donošenja odluka.

Prećutna saglasnost

Teškoća: Ako se izričito ne saglasimo ispada da većina podanika društva nije obavezna da se pokorava vladi, jer se nije izričito saglasila. Rešenje je, po Loku, uvođenje pojma prećutne saglasnosti. Prećutna saglasnost nema manji značaj od izričite, obavezuje kao i izričita, i daje se čutke, tj. kad se uzdržavaš od činjenja.

Lok smatra da svako ko ima neku svojinu (posed) ili preuzima nasleđe svojih predaka, ili se nalazi na teritoriji jedne vlade – izražava prećutnu saglasnost sa postojećom vladom time što ostaje u okvirima njene teritorije. Jedino napuštanje njene teritorije, tj. emigracija, oslobađa pojedinca od obaveze pokoravanja vladi.

Ali ako to što ljudi žive na teritoriji jedne vlade samim tim znači da su i saglasni sa tom vladom, onda bi Lokova prećutna saglasnost bila nesvesna ili mehanička, i ne bi bilo razlike između demokratske i nedemokratske vlade. Međutim, upravo je suprotno – Lok podvlači razliku između demokratske ili legitimne i tiranske ili nelegitimne vlade.

Demokratska vlada – Ljudi su po prirodi slobodni, jednaki i nezavisni, i lišavaju se prirodne slobode da bi ušli u zajednicu na osnovu većine obrazuju vladu koja upravlja imajući u vidu ciljeve udruživanja: očuvanje svojih života, slobode i imanja, tj. opšte dobro društva. Ovakvoj vladi podanik je dužan (obavezan) da se pokorava.

Tiranska vlada zasniva se na sili, krši ukazano joj poverenje, ne vlada na opšte dobro društva, samovoljno menja zakone, oduzima imovinu bez pravične naknade. Većina podanika nije dužna da se pokorava ovakvoj vladi.

Obaveza pokoravanja zavisi od prirode ili kraktera vlade (demokratska ili tiranska), a ne od saglasnosti pojedinca (bilo prećutne ili izričite). Tako bi jedino merilo razgraničavanja legitimne i nelegitimne vlade bilo što građani nelegitimne vlade mogu da otkazu poslušnost, tj. imaju pravo pobune protiv tiranske vlade (bez obzira da li su dali svoju saglasnost ili ne)!

Pravo na pobunu

Ako je grupa ljudi (ili pojedinac) lišena prava (sloboda, jednakost, život), pa nema nikakve apelacije na zemlji, ona može da se obrati Bogu. Obraćanje Bogu je pravo na otpor. (Mada narod, po ustavu države, ne može imati vlast da odlučuje ili izriče predrasudu, ipak može, kad nema druge apelacije, po prirodnom zakonu imati pravo otpora.) Pravo otpora čoveku ne može da se uskrati (a) jer čovek ne može da se potčini drugom, niti da mu da slobodu da ga uništi, (b) Bog i priroda ne dopuštaju čoveku da zanemaruje svoje održanje, (c) po prirodnom zakonu čovek ne može da oduzme život, niti da nekome da vlast da mu ga oduzme.

Pravo pobune ne znači stalnu osnovu za bunu, zato što je potrebno da se ispune određeni uslovi za sticanje tog prava.

Potrebno je da neugodnost koja izaziva pobunu bude dovoljno velika da je većina oseća, da je nje sita i da, stoga, smatra nužnim da je izmeni. Ljudi dugo trpe zla dokle god su ikako podnošljiva. Tek kad niz zloupotreba i uzurpacija teži da se pretvori u apsolutni despotizam, pravo i dužnost pojedinca i celog naroda je da izbace takvu vladu.

Da li pravo pobune pripada narodu, većini ili pojedincu? Na prvi pogled je to pravo većine, jer potrebno je da određeni nezakoniti akti dopru do većine naroda, ili ako pogađaju samo nekolicinu da izgleda kao da ugoržavaju sve. Nije da pojedinac nema pravo da se buni, već mora da se uzme u obzir i mišljenje drugih. Mogućnost greške pojedinca opada ako raste broj onih koji se sa njim slažu.

(Lokovo i Rusovo mišljenje o otporu većine je dosta slično. Charles Vaughan: Ruso je savremenik naroda, a Lok je savremenik pojedinca za vladavinu neodređene.)

Lokova teorija saglasnosti nije teorija parlamentarnog predstavništva (iako je smatrao da zakonodavna, vrhovna vlast treba da bude predata jednom drugom odabranom telu). Monarhija, aristokratija i demokratija su podjednako legitimne, pod uslovom saglasnosti svih; saglasnost je hipotetička ne stvarna.

Zakonodavna, izvršna i federativna vlast

Zakonodavna vlast je vrhovna, znači najviša, ali ograničena – nije suverena, nije apsolutna (arbitrarna) nad životima i imovinom građana. Ona je poverena: (a) ne sme da vlada na osnovu improvizovanih dekreta, (b) ne sme ni jednom čoveku da uzme bilo koji deo njegove svojine bez njegove saglasnosti; (c) ne sme da prenese ili preda vlast donošenja zakona u neke druge ruke. Cilj mora da joj bude opšte dobro društva (naroda), mir i sigurnost (očuvanje svojine) i zakoni moraju biti u skladu sa prirodnim zakonom.

Ako zakonodavna vlast prekrši poverenje onda dolazi do raspuštanja vlade. Narod ima vrhovnu vlast da je ukloni ili zameni, jer je zakonodavna vlast samo "poverena" vlast koja dela za određene ciljeve.

Izvršna vlast: Nadgleda izvršenje zakona (to vrši kralj unutar društva).

Federativna vlast: Upravlja spoljnom bezbednošću i interesom zajednice. Obuhvata odnose sa stranim državama.

Raspad vlade je raspad "iznutra" kad zakonodavna vlast prekrši poverenje. A raspad društva je raspad "spolja", upad strane sile i povratak u prirodno stanje.

Suverenitet je nedeljiv, stoga se čini da nema podele vlasti. Međutim, Ruso u trećoj knjigi govori o izvršnoj vlasti (magistratima), odvojenoj od zakonodavne. Ako ima podele vlasti, onda je ona hijerarhijska:

- (1) zakonodavna vlast je najviše,
- (2) zakoni su opšti i odnose se na opšte, a ne na pojedinačno (nema opšte voje o pojedinačnoj stvari),
- (3) zakoni su izrazi opšte volje (zakon može da utvrdi da će biti privilegija, ali ne može da ih daje poimence nikom; zakon može da stvori više klase građana, ali ne može konkretnog pojedinca da uvrsti u neku u njih; zakon može da ustanovi monarhijski oblik vladavine, ali ne može da izabere kralja).

Volja može biti opšta kada predstavlja volju čitavog tela i kada je izražena, onda predstavlja akt suvereniteta, tj. zakon. Volja, takođe, može biti pojedinačna, kao volja jednog dela, dakle akt uprave (izvršnih organa), tj. ukaz. Distinkcija: Rusoov zakonodavac je suveren, a ukaz se odnosi na nešto pojedinačno, ne donosi ga suveren, nego izvršna vlast.

Postoji distinkcija između oblika upravljanja i oblika vladavine. Oblik upravljanja može biti republikanski – republika je svaka država zasnovana na zakonima, bez obzira na oblik njene vladavine (demokratski, aristokratski, monarhijski). Oblik upravljanja može biti i despotski (despotija) – bez zakona (nije tiranija, tj. uzurpator kraljeve izvršne vlasti). Oblik vladavine: demokratija, aristokratija, monarhija – Ruso se ne izjašnjava o tome koji je oblik vladavine najbolji; svi imaju i dobre i loše strane (npr. demokratije je narod bogova i ona je dobra, ali uz mnogo ograničenja).

Svaka legitimna vlada je po svojoj prirodi republikanska, rukovođena opštom voljom oličenom u zakonima. Pa tako i sama monarhija može da bude republikanska, npr. Velika Britanija ako je zasnovana na zakonima i ako je usmerena na opšte dobro.

I Vlada

Postoje dva uzroka radnji: moralan (volja) i fizički (snaga). Slično tako i političko telo ima snagu i volju (izvršnu i zakonodavnu vlast). Zakonodavna vlast može da pripada samo narodu koji predstavlja srce države, tj. volju. Izvršna vlast sastoji se u donošenju pojedinačnih akata koji ne padaju u oblast zakona, ni u nadležnost suverena i to predstavlja mozak države, tj. fizičku snagu. Zakonodavna i izvršna vlast sadejstvuju.

Između suverena i podanika je vlada posredničko telo. Novo telo u državi različito od naroda i suverena. Članovi vlade su magistri (vladaoci). Vlada je legitimno obavljanje izvršne vlasti. Akt kojim se narod potčinjava vladi nije ugovor, već je povereništvo (nalog). Suveren poverava izvršenje vlasti narodu, s tim što je neotuđivo pravo suverena da tu vlast može da ograniči, izmeni, oduzme. Zadatak vlade:

- (1) donosi pojedinačne uredbe, naloge;
- (2) izvršava zakone suverena,
- (3) odražava građanske i političke slobode.

Suveren izdaje naredbe vladi, a ona narodu. Da bi država funkcionisala treba da postoji jednakost vlasti vlade i vlasti građana, koji su s jedne strane suvereni, a s druge strane podanici. Ako bi se poremetio odnos ili srazmera između suverena, magistrata i podanika, onda bi država pala u despotizam ili anarhiju. Npr. ako suveren hoće da vlada ili ako magistrat hoće da izdaje zakone ili ako podanici otkazu poslušnost, onda snaga i volja ne dejstvuju zajedno; ako se to dogodi, onda se vlada mora žrtvovati narodu (slično Loku – narod sudi ko je kriv).

Vlada u malom je ono što je političko telo u velikom. To znači da je vlada moralna ličnost (ne samo fizička), koja ima izvesne sposobnosti. Ona je aktivna kao suveren, pasivna kao država i njen je nedeljivi član magistrat (šef).

Volja vladaoca je opšta volja. A ako je volja vladaoca pojedinačna (ako pojedinačna volja bude dlotvornija od volje suverena i ako se posluži društvenom silom da bi ostvarila društvenu volju), onda dobijamo dva suverena: legalnog (da bi nestalo društvene veze) i faktičkog (da bi se političko telo raspalo).

Vladino telo mora da se razlikuje od državnog tela (političkog tela koje je mrtvo ako nema izvršioca). Sila vlade je policija, a sila države je vojska – u tome je glavna razlika između vlade i državnog tela. Država postoji po sebi, a vlada zavisi od suverena. Zato je vladino telo jedno posebno ja, jedna posebna egzistencija, koja pretpostavlja skupštine, savete, donošenje odluka. Teškoća je što tu podređenu celinu treba urediti u krilu celine; što ne sme učvršćivati sopstveno uređenje na štetu opšteg; što svoju silu mora razlikovati od društvene, državne, sile; i što mora da se žrtvuje narodu, a ne obrnuto.

II Drugi princip razlikovanja raznih oblika vlade

Kad je reč o snazi vlade, onda što više ma magistrata (članova vlade), to je vlada slabija, jer veliki deo snage troši na svoje članove i umanjuje uticaj na ceo narod.

Postoje tri volje:

- (1) sopstvena (lična) volja individue, koja je bez uticaja i teži posebnom interesu (moralna + fizička ličnost = individualna);
- (2) opšta volja magistrata ili volja celog tela, nas kao celine – grupna podređena volja, koja se odnosi na interes vladaoca, tj. magistrata, koja je opšta u odnosu na vladu, ali posebna u odnosu na državu, jer vlada je deo države kao celine;
- (3) volja naroda, tj. suverena volja, koja je opšta u odnosu na državu kao celinu i u odnosu na vladu kao deo celine, ona gospodari.

Savršeno zakonodavstvo bi podrazumevalo da suverena, tj. volja naroda, gospodari. Međutim, po prirodnom redu stvari te volje se drugačije raspoređuju, pa obično na prvo mesto izbija pojedinačna volja (npr. sam član vlade), pa zatim magistrat, i na kraju građanin, kao najslabiji predstavnik opšte volje. Ako bi cela vlada (najaktivnija, najefikasnija) bila u rukama jednog čoveka, onda bi posebna volja + volja celog tela bile savršeno spojene. Suprotno tome, ako vladu spojimo sa zakonodavnom vlašću (kad suveren postane vladaoc, a građani magistrati), onda dolazi do deaktiviranja opšte volje koja je tad loše spojena sa dosta pojedinačnih volja.

Rezime: Što je broj magistrata veći, to je vlada slabija; i što je broj podanika veći, to je suveren jači (a jača je i represivna snaga države).

Međutim, Ruso govori o snazi vlade koja je relativna, a kada je reč o ispravnosti (legitimnost) stvar je potpuno obrnuta. Ako je veći broj magistrata, onda se volja vladinog tela približava opštoj volji, dok jedan magistrat znači samo volju pojedinca. Dakle, odnos snage i volje vlade moraju biti srazmerni, a zakonodavac ovaj odnos mora da kombinuje tako da on bude najpovoljniji za državu. Izvršna vlast mora da ima snagu (srazmera).

III Podela vlada (oblici vlada) pram broju članova

- (1) Suveren može da poveri vladu celom narodu (ili većem delu naroda) tako da bude više građana magistrata nego običnih građana (pojedinaca) – to je demokratija.
- (2) Vlada u rukama jednog malog broja => više običnih građana nego magistrata, i to je onda aristokratija.
- (3) Vlada koncentrisana u rukama jednog magistrata (od koga će svi ostali dobijati vlast) – i to je onda monarhija.

Bez obzira što ima samo tri naziva vlada može imati razne oblike, tj. iz ta tri kombinovana oblika može nastati mnoštvo mešovitih oblika. Uvek se raspravljalo o apsolutno najboljem obliku vlade, a uopšte se nije uzimalo u obzir da je svaka vlada najbolja u nekim slučajevima, a najgora u drugim. Ako broj magistrata treba da bude obrnuto srazmeran broju građana, onda demokratska vlada odgovara malim državama, aristokratska srednjim, a monarhija velikim državama.

IV) Demokratija

Demokratija – vlast ima ceo narod ili veći deo naroda. Logično bi bilo pretpostaviti da je ovo najbolja vlada, jer onaj ko sastavlja zakone, ujedno je i onaj koji ih izvršava. Izvršna vlast spojena sa zakonodavnom. Međutim, nije dobro što se te dve stvari ne razdvajaju, jer kad bi vladaoc i suveren bili jedno isto lice, onda bi obrazovali vladu bez vlade. Nije dobro da tvorac zakona bude i njihov izvršilac, niti je dobro da se narod kao celina odvrća od opštih pitanja a

posveti se posebnim. Najopasniji je uticaj privatnih interesa na opštu volju (javne poslove). Čak je manje zlo kad vlada zloupotrebi zakone, nego kad je zakonodavac korumpiran – to je posledica uticaja pojedinca. Kad bi narod dobro vladao, onda vlada ne bi bila potreba.

Demokratija je idealno najbolji oblik vlade, a u stvarnosti postoji samo u jednom ograničenom obliku. Potpuna, prava demokratija nikada nije postojala niti će ikada postojati. Protivno je prirodnom poretku da veliki broj ljudi vlada nad malim. Ne može narod po vasceli dan sedeti u skupštini i bistriti javne interese. Ta potpuna demokratija bi pretpostavljala mnoge stvari koje bi bilo teško spojiti, npr: malu državu u kojoj bi se narod lako skupio i u kojoj bi svaki građanin poznao sve druge građanin; jednostavnost običaja koja bi sprečila mnoštvo komplikovanih poslova i rasprava; jednakost u položajima i u bogatstvu, jer onda bi bilo jednakosti i u pravima i u vlasti (jer bogatstvo kviri i bogate i siromašne). (Ovo je sličnost sa Platonom, a pogotovo sa Aristotelom.)

Zato je Monteskje, jedan čuveni pisac, postavio vrlinu kao temelj države, jer svi ovi uslovi ne bi mogli opstati bez vrline. Ova vlada je najpodložnija građanskim ratovima, nestabila je jer stalno teži menjanju obliku i zahteva najviše budnosti i hrabrosti da bi se očuvala. "Da postoji kakv narod bogova on bi sobom upravljao demokratski. Tako savršena vlada nije za ljude."

V) Aristokratija

Vlast ima jedan mali broj ljudi.

Istorijat: Aristokratski se upravljalo u prvim zajednicama. postoje tri vrste aristokratije:

(1) Starešine (sveštenici, senat, gerontokratija), porodica su upravljale javnim poslovima, a mladi su priznavali autoritet starijih. To je prirodna aristokratija pogodna za necivilizovane narode.

(2) Vremenom društvena nejednakost je počela da potiskuje prirodnu nejednakost (bogatstvo, moć). Tu se suprotstavljalo starijim starešinama i tako je aristokratija postala izborna. Izborna aristokratija je najbolja u pravom smislu.

(3) Pošto se imovina i moć prenosi sa oca na potomke onda tako nastaju plemićke porodice, a vlada postaje nasledna. Nasledna aristokratija je najgora od svih vlada.

Dobre strane: U demokratiji su svi građani magistrati, u aristokratiji ovaj broj se svodi na mali broj – postaju tek izborom, vrednuju se načela političkog prvenstva, a to su vrline, poštenje, hrabrost, prosvećenost, iskustvo (garanti mudre uprave). Najbolje i najprirodnije uređenje je ono u kome mudri upravljaju gomilom u njihovu, a ne u svoju korist. Posao će bolje obaviti sto dobrih (odabranih), nego 20.000 drugih ljudi.

Loše strane: Težnja da se volja vlade osamostali od opšte volje; slično oligarhiji (Platon, Aristotel). Težnja da se zakoni jednim delom ne izvršavaju.

Aristokratiji odgovara srednja država – ni velika ni mala. Aristokratija zahteva manje vrline nego demokratija (to su niže antropološke pretpostavke), ali zato ona zahteva neke druge vrline koje njoj odgovaraju, a to su: umerenost kod bogatih i zadovoljstvo kod siromašnih. U aristokratiji nema stroge jednakosti (ona čak nije bila poštovana ni u Sprati). Osnovna karakteristika aristokratije je nejednakost u imovinskom stanju; to je samo posledica aristokratije kao prvenstvo najboljih. Prvenstvo nemaju najbogatiji, nego najbolji (kao kod Aristotela).

Evolutivan (postepen) prelazak aristokratije u timarhiju.

Revolucionaran: prelazak timarhije u oligarhiju (nus produkt).

Vrlina aristokratije je efikasnost (bolje 100 dobrih, nego 20.000 loših).

VI) Monarhija

Vlast ima jedan magistrat. Vlast je u rukama jedne ličnosti, jednog čoveka, a to je monarh ili kralj. Dakle, jedan pojedinac predstavlja jedno kolektivno biće. Sve poluge političkog tela se pokreću jednom istom voljom: i volja naroda, i volja vladaoca, i javna sila države, i posebna sila vlade. To je vlada koja ima najjaču snagu, ali u njoj je i volja pojedinca najjača.

Mana: Kralj ne shvata, niti se u to može ubediti, da je u njegovom interesu da narod bude napredan, brojan, opasan za susede, tj. da je snaga naroda i njegova snaga. Naprotiv, njega vodi lični interes da narod bude slab i bedan i da nikad ne bude u mogućnosti da mu se odupre. Zato je monarhija podesna samo za velike države. Ona je po srazmeri odnosa

vladara i naroda maksimalna (vrednost vladara je najveća, narod najmanje utiče na njega). Dakle, velika udaljenost između vladara i naroda zahteva veliki broj posredničkih stupnjeva (npr. plemstva) koje može obezbediti jedino velika zemlja.

Protivrečnost: Mana monarhije je u tome što je monarhija ispod republike, je u republikanskoj vladi javno mnjenje na najviša mesta postavlja samo prosvećene, sposobne ljude, a u monarhiji na najvišim mestima su smutljivci i spletkaroši. Pravi čovek je redak u kraljevskoj vladi, koliko budala na čelu republikanske vlade.

Republike odlikuju stalni nepromenljivi stavovi (gledišta), suprotno kraljevstvu koje odlikuje nestalnost jer se vlada prema ličnoj volji. Problem monarhije je svaka smena kralja i predstavlja potres (prevrat) za državu, bilo da su u pitanju izborne ili nasledne promene.

VII) Mešovite vlade

U podeli izvršne vlasti uvek postoji stupnjevitost. Nema proste vlade, skoro sve su mešovite. Jako prosta vlada je najbolja, ali snaga vlade uvek ide na uštrb suverena i opšte volje, tako da taj nedostatak srazmere treba nadoknaditi podelom vlade (što vladu u odnosu na suverena slabi, ali je ne slabi u odnosu na narod). Suviše slabu vladu suprotno ovome treba koncentrisati – to se sprovodi u svim demokratijama.

VIII) Svaki oblik vladavine nije pogodan za svaku zemlju

Oblik vladavine je sličan karakteristikama zemlje i ljudi (nisu svi narodi za slobodu).

Monteskije – uticaj podneblja na vladu zavisi od: plodnosti zemlje, vrste rada na toj zemlji, prirode njenih proizvoda, snage stanovnika, jer građansko društvo počiva na proizvodnji viškova. Prema količini viškova dređuje se oblik vlade. (Nije u pitanju visina poreza već koliko korist oni donose onom od koga su naplaćeni.)

Udaljenost naroda od vlade povećava koštanje vlade: u demokratiji narod je najmanje opterećen, što odgovara siromašnim i malim narodima; u aristokratiji više, što odgovara osrednjim narodima po bogatstvu i veličini; u monarhiji najviše, što odgovara samo bogatim narodima. Dakle, u svakoj zemlji ima prirodnih uzroka prema kojima se može propisivati oblik vlade, koji donosi snaga podneblja, i prema kojima se može reći kakvu vrstu stanovnika ta zemlja mora imati.

IX) Znaci dobre vlade

Postoje različiti znaci o tome da li je vlada dobra ili rđava. Neki hvale mir, drugi slobodu pojedinaca, sigurnost imovine, novac... Po Rusou treba se samo upitati koja je svrha političkog udruživanja, a to je podržanje i blagostanje članova tog društva. A najsigurniji znak njihovog održanja i napredovanja je porast broja stanovnika.

X) Zloupotreba (izopačenje vlade)

Kao što se pojedinačna volja suprotstavlja opštoj volji, slično tome se i vlada stalno opire suverenu i time kviri uređenje. Kada vlada ovlada nad suverenom tada se krši opšta volja. Ali, to je urođena (neizbežna) mana političkih tela da ide ka svom kraju – kao što starost i smrt uništavaju čovekovo telo. Dva načina izopačenja vlade:

(1) Kada se vlada sužava (kada se sa velikog broja ljudi prelazi na mali), tj. iz demokratije u aristokratiju pa u monarhiju. Prirodna težnja svake vlade je koncentrisanje.

(2) Kada se država raspada postoje dva načina: (a) kada vladar nasilno prisvaja suverenu vlast (ne upravlja na osnovu zakona) tada se velika država raspada i u njoj se obrazuje druga država (država u državi), tj. vlada kao država koja je narodu tiranin – despotija (gaženje društvenog ugovora); (b) kada članovi vlade, svaki za sebe, nasilno prisvajaju vlast, a treba da je vrše isključivo kao telo ili celina – ima isto toliko vladara koliko i magistrata, isto toliko vladara koliko i država.

U svakom slučaju rezultat je monarhija koja ima tri oblika:

- Demokratija se izopačava u ohlokratiju – vladavina ološa

- Aristokratija u oligarhiju
  - Monarhija u tiraniju – ima dva smisla: u običnom smislu reči tiranin je kralj koji upravlja nasilno bez obzira na pravdu i zakone; u užem smislu reči tiranin je pojedinac koji bespravno prisvaja kraljevsku vlas.
- Tiranin je uzurpator kraljevske vlasti (mimo zakona vlada po zakonima) a despot je uzurpator suverena vlasti ili opšte volje (stavlja se iznad zakona). Tiranin ne mora da bude despot ali despot je uvek tiranin.

XI) Smrt političkog tela

Političko telo u sebi nosi uzrok raspada jer je veštačko, što znači da je njegov vek moguće produžiti veštinom – staranje o zakonodavnoj vlasti, koja je srce države, jer su zakoni osnovno sredstvo opstanka države.

XII) Kako se održava suverena vlast?

Suverena vlast dela samo preko zakona – što znači ceo narod u jednoj skupštini. To je neposredna demokratija koja je nemoguća danas ali je bila moguća kod Grka i Rimljana.

XIII) (nastavak)

Potrebne su ne samo zasnivačke skupštine (utvrditi državno uređenje, ustanoviti vladu, izabrati magistre) koje su nešto poput vanrednih, već su potrebne i redovne skupštine naroda (ili pojavljivanje suverena) i to da ih ne poziva vlada ili vladar. Ovo može da važi samo za jednu varoš, ali šta ako ih ima više u državi? Da li će se suverena vlast podeliti ili je treba koncentrisati u jednoj varoši (npr. glavni grad)? Da li je suverena vlast prosta tj. nedeljiva ili je koncentrisana u svakoj posebnoj varoši koje ne treba da se potčinjavaju jedna drugoj. Ni jedno ni drugo, zato što je suština političkog tela sklad između poslušnosti i slobode a reči podanik ili suveren se sjedinjuju u reči građanin. (Slično je tvrdio i Aristotel kada je rekao: "Uvek je rđavo ako se više varoši sjedini u jednu državu" – ideal polisa).

XIV) (nastavak)

Za vreme trajanja skupština izvršna vlast je suspendovana. To iritira vlast (vladare), pa oni odvrćaju građane od skupština i to im uspeva ako građanima fali vrlina. A skupština naroda je štit političkih tela i kočnice vlade.

XV) Poslanici ili predstavnici

Između suverene vlasti ili samovolje vlade ponekad se nameće jedna srednja vlast. Država propada: (a) kada javna služba presaje biti glavna briga građana, (b) kada građani državu služe novcem a ne ličnišću, i (c) kada plaćaju vojsku, imenuju poslanike i ostaju kod kuće – oni plaćaju da se oslobode od dužnosti = prodaja otadžbine.

U dobro uređenoj državi glavni poslovi pretežu u odnosu na privatne, pa narod trči u skupštinu. U loše uređenoj državi niko ne ide u skupštinu niti ga zanima šta se tamo događa. Prevaga domaćinskih poslova ili briga tera podanike da ostanu kod kuće, a to je zbog nepoverenja u opštu volju, tačnije detektovanje nemoći skupštine da je izrazi. A to se dešava kada u skupštini ojačaju pojedinačni interesi. Kada se podanika ne tiču državni poslovi država propada.

Slabljenje ljubavi prema otadžbini, oživljavanje privatnih interesa, zloupotreba vlade i slično, rađaju ideju o poslanicima ili predstavnicima koji bi predstavljali narod u skupštinama i negde se oni nazavaju trećim staležom. Suverenitet ne može da ima predstavnike jer opštu volju niko ne može predstaviti, kao što je niko ne može ni otuđiti (suprotno Kantu). Narodni poslanici nisu predstavnici naroda već samo njihovi komisionari i ne mogu donositi nikakve definitivne odluke. (Engleski narod misli da je slobodan, a slobodan je samo da izabere člana parlamenta; čim se oni izaberu on je rob.)

Zakoni su izjava opšte volje pa zato u zakonodavnoj vlasti narod ne može niko da predstavlja. Ali on mora da bude predstavljen u izvršnoj vlasti (primrna sile shodno zakonu). Dakle nema predstavnika u zakonodavnoj vlasti, ali ima u izvršnoj. Moderni narodi uobražavaju da su slobodni iako imaju predstavnike; a čim jedan narod da sebi predstavnike nije više slobodan,

više ne postoji. (Vukadinović: ne znači da nema predstavnika. Ima predstavništva i ima poverenika. Oni su poverenici a ne predstavnici imperativni mandat.)

XVI) Ustanovljenje vlade na osnovu većinske saglasnosti a ne ugovora

Izvršna vlast deluje samo u pojedinačnim aktima i odvojena je od zakonodavne. Ona se ne dodeljuje ni po kakvom ugovoru između naroda i vlastodršca, jer bi takav ugovor bio protivan društvenom ugovoru. Takav ugovor bi bio pojedinačni akt, koji narod sklapa sa tim i tim osobama, pa onda ne bi bio ni zakon ni akt suvereniteta. Postoji samo jedan ugovor u državi a to je ugovor o udruživanju u nju.

XVII) Ustanovljenje vlade

Akt kojim se ustanovljava vlada je složen i sastavljen od dva akta:

- (1) akt donošenja zakona – suveren daje oblik vladinom telu (taj akt je zakon),
- (2) akt izvršenja zakona – ovim aktom narod imenuje vlastodršce; ovo imenovanje je pojedinačni akt a ne neki drugi zakon.

Postoje i dve teškoće:

- (1) Suveren prvo donosi zakon o vladi, pa ga zatim izvršava imenujući vladu, a to je akt vladanja pre postojanja vlade.

- (2) Kako narod kao suveren ili kao podanik može da postane vladar ili magistrat?

Pa političko telo ima zanimljivu osobinu da izmiruje nauzgod protivrečne radnje, jer ova radnja se obavlja naglim pretvaranjem suvereniteta u demokratiju tako što građani postaju magistrati i (a) prelaze sa donišenja opštih na donošenje pojedinačnih akata, i (b) sa donišenja zakona na njegovo izvršenje.

Primer u praksi: ova promena odnosa se svakog dana dešava u engleskom parlamentu, gde se Donji Dom u izvesnim prilikama pretvara u jedan veliki odbor, radi boljeg raspravljanja o izvesnim pitanjima. Tako od suverenog tela, kakav je bio malopre, postaje obična komisija. Tako on samom sebi, kao predstavničkom telu, podnosi posle toga izveštaj o onome što je uradio kao veliki odbor, i ponovo raspravlja (u prvom svojstvu) o onome što je već odlučio (u drugom svojstvu).

XVIII) Sredstva za sprečavanje uzurpacija vlade

Nosioci izvršne vlasti nisu građani već službenici naroda. Vlada se u načelu može menjati po volji naroda i u praksi to ne treba raditi bez neke preke potrebe osim kad vlada radi protiv našeg dobra.

Prirodno stanje i društveni ugovor

"Čovek se rađa slobodan a svuda je u okovima". Društveno uređenje je osnova svih prava, ali ovo pravo ne proizlazi iz prirode, nego se zasniva na sporazumima. Kaže se da svaka vlast potiče od Boga, ali i svaka bolest potiče od njega pa opet tražimo lekare. Sila ne čini pravo – dužni smo pokoravati se samo legitimnoj vlasti (sporazumu). Pravo porobljavanja je nezakonito. Reči rob i pravo su protivurečne. Besmisleno je da kaže čovek čoveku ili čovek narodu: "Skloam sa tobom sporazum čiji sav teret pada na tebe, a sva korist na mene, i koji ću poštovati dok se to meni sviđa, a i ti ćeš ga poštovati dok se to meni sviđa". Humanistički (optimistički) motiv – čovek nije rob ni po prirodi ni po ratu.

Parola prosvetljenosti:

- (1) Um – neodređeno ime za ono što čoveka čini čovekom = *zoon politikon*, *animal rationalis*.

- (2) Kritika – Um je tesno povezan sa kritikom, tj. sa sposobnošću da kritički sudimo o stvarima.

- (3) Sloboda

Antipodi: um – neum (mrak, neznanje), kritika – dogma (tradicija), sloboda – ropstvo. Um se kritički usmerava na mrak oličen u tradiciji. Cilj i ideal je otklanjanje ropstva, tj. sloboda, ali sa jasnim političkim smislom, a do slobode se dolazi umom i kritikom.

Prirodno stanje

Ruso daje normativnu skicu ljudskog društva – kakvo treba da bude, a ne realan opis – kakvo jeste.

Prvi prirodni zakon je samoodržanje.

Postoji dilema između društvenog ugovora i njegovih rasprava. Rasprave: prirodno stanje je sjajno, pozitivno, lepo, idealizivano, ali iz nekih razloga to ne funkcioniše (slično Loku, a nasuprot Hobsu, tj. ne tako apokaliptično kao kod Hobsa). Ali zašto ljudi onda uopšte izlaze iz prirodnog stanja?

Čovek prirodnog stanja je Robinzon koji liči na Petka – dobroćudni divljak ali usamljen, amoralno – instiktivno biće; njegove individualne snage su slabe i ne može dugoročno (trajno) da opstane zbog ugroženosti života (ljudi ne mogu da stvaraju nove snage, već samo da udružuju ili sjedinjuju one koje već postoje – samoodržanje udruživanje). Čovek prirodnog stanja je ugrožen, ali ne od drugih ljudi (kao kod Hobsa) nego od negostoljubive prirode (okruženja).

Prvi model prirodne zajednice je porodica koju pravi čovek prirodnog stanja a ne pravi Robinzon. Porodica ima biološku osnovu ali može da bude i politička zajednica, pa je ovo i prvi model političke društvene zajednice. Ali, čovek kao porodica ne može dugo opstati.

1762. – apoteoza ljudske slobode (himna slobode)

Društveni ugovor je osnova svih drugih prava i osnova je svake legitimne vlasti među ljudima; ne proističe iz prirode.

Definicija društvenog ugovora: "Pronaći takav oblik udruživanja, u kojem bi svako ujedinijavajući se sa svima ipak pokoravao samom sebi, i tako ostao isto slobodan kao i ranije."

"Svaki od nas unosi u zajednicu svoju ličnost i celu svoju snagu, pod vrhovnom upravom opšte volje; i još svakog člana smatramo kao nerazdvojan deo celine".

Suprotno Hobsu koji smatra da se društveni ugovor sklapa radi zaštite i sigurnosti, gde se odričemo svojih prava; Ruso kaže da se bezbedno živi i u tamnicama – argument protiv isticanja sigurnosti pa i mira kao osnovnog načela. Hobsova država je takva – tamnica gde su svi robovi sem suverena. Po Rusou odreći se svoje slobode i moralnosti znači odreći se svoje ljudskosti, čovečnosti. To nije u skladu sa ljudskom prirodom. To je onda uzaludan i protivrečan sporazum koji, s jedne strane, predviđa apsolutnu vlast, a, s druge strane, bezgraničnu apsolutnu pokornost.

Formulacija "slobodan kao i pre" sadrži dva različita smisla slobode: u prirodnom stanju i u civilnom stanju. Prirodna sloboda je neograničena sloboda na sve što ga mami, sloboda kao samovolja, sloboda u Hobsovom prirodnom stanju, koja je ograničena samo snagama pojedinca. Pojedinaac se odriče te slobode i prihvata građansku slobodu. Građanska sloboda je "filozofska sloboda" (moralna sloboda), sloboda pod zakonima = autonomija, ali nije prisila, nego se sloboda satoji u pokoravanju zakonu koji smo sami sebi nametnuli. To nije zapravo pokoravanje nego poslušnost koju smo sami sebi propisali. Građanska sloboda je prava (viša) sloboda koja je ograničena opštom voljom. Društveni ugovor sadrži prećutnu obavezu da će celo političko telo prinuditi na poslušnost i svakoga ko odbije da se povinuje opštoj volji => znači prinudiće ga da bude slobodan.

Ruso je bliži Loku nego Hobsu – Lokovo i Rusoovo prirodno stanje je slično, tj. motivi u prirodnom stanju su slični. Razlika: u Rusoovom prirodnom stanju nemamo moral. Robinzon nije dobar u moralnom smislu jer nema morala. Prirodni čovek je pitoma beslovesla životinja, bezazleno biće koje opstaje u prirodi, živi sam ili u porodici (jedina zajednica). Ako nema morala nema ni vrline. Čovek je slobodan kao ptica na nebu. Lok ima svojinu, moral, a Ruso nema ni svojinu ni moral. Po Rusou čovek mora da se udružuje zbog samoodržanja, a da bi to bilo pravo udruživanje odreći će se slobode u jednom smislu a dobiti je u drugom. Tek tada čovek postaje moralna osoba.

Prelaz iz prirodnog u građansko stanje dovodi čoveka do veoma značajne promene, zamenjujući instinkt pravom, i dajući njegovim postupcima moralnost koja im je ranije nedostajala. Tek tada glas dužnosti zamenjuje fizički nagon, a pravo prohtve (glupa i ograničena životinja se pretvara u razumno biće čoveka).

Čovek koji je do tada gledao samo sebe, sada je prinuđen da postupa po drugim načelima, i da pita razum pre nego što se povede za sklonostima. I ako se u tom stanju lišava nekih prirodnih preimućstava on stiče druga: vežbanje ili razvijanje njegovih sposobnosti, proširivanje ideja, oplemenjivanje osećanja itd.

Ali, Ruso ipak ne zaboravlja realnost u kojoj postoje zloupotrebe tog novog stanja koje ga često spuštaju ispod prirodnog stanja. Dobit od građanskog stanja je moralna sloboda, koja čini da je čovek sam svoj gospodar, jer podsticaj prohteva je ropstvo a pokoravanje zakonu koji smo sami sebi propisali je sloboda. Mi smo kao benigni Petko glupa životinja i treba da se pretvorimo u civilizovanog čoveka. Instinkt čoveka tera da se udružuje a to se ne dešava preko noći, već će proći milenijumi a to je dug evolutivni proces u kojem se događa da kvantitet prelazi u kvalitet (dešavaju se sitne mutacije iz kojih nastaju kvalitativne promene, a rezultat je skokovit). Rusoov divljak je kroz muku i borbu za opstanak postao civilizovan čovek – biblijsko i darvinističko tumačenje (slično Kantu).

Suveren

To nije Hobsov suveren u smislu da ga ne obavezuju nikakvi zakoni. Iz prirodnog stanja smo izašli i dolazimo do nekog tipa udruživanja. Stvara se novi organizam – političko telo; to je novo biće koje ima svoje organe i delove a to su pojedinci – u političkom smislu živo organsko biće koje ima svoju volju, svoje ja (organicističko shvatanje). Opšta volja je volja tog političkog tela. Ta opšta ličnost koja nastaje spajanjem svih pojedinačnih ličnosti nekada se zvala grad (politeja) a sada se zove republika ili političko telo. Političko telo je država kad igra pasivnu ulogu a suveren kad je aktivno (različito od Hobsovog suverena). Ali prava nadležnost suverena je ista kao kod Hobsa, tj. apsolutna, skoro ničim ograničena.

Članovi političkog tela su narodi, pojedinačno su građani (kad učestvuju u vlasti deo su suverena), a podanici su kad su potčinjeni državnim zakonima.

Političko telo = država = suveren

Narod = građani = podanici

Sve su ovo sinonimi za Rusoa koji se samo koriste u različitom smislu – kad je aktivno ili pasivno. Sve je to suveren, jer nema političkog tela van suverena. Suveren nije čika s krunom nego narod. Povrediti ugovor značilo bi uništiti samog sebe, jer nije moguće povrediti jednog člana a da se ne povredi telo i obrnuto.

Suveren ne može dati nikakvo jemstvo podanicima zato što nije nikakava sila iznad njih; ali se obezbeđuje od njih (zbog starosti, sebičnih interesa, egoističnih ciljeva pojedinačnih volja itd., što je suprotno opštoj volji). Zato se suveren mora štititi (malo kontradiktoran). (Danas ministri, poverenici vlasti, koje suveren može opozvati).

Kod Rusoa nema svojine. Primarni vlasnik svega je zajednica, dok je pravo pojedinca na vlasništvo sekundarno i podređeno je pravu zajednice na sve. Tu ima elemenata kolektivizma – autarkija vlasništva => država u državi; kao i slabljenje subjektivnih veza (nema subjektivne kohezije) – slično Platonovim *Zakonima*.

Suverenitet i opšta volja

Suverenitet je neotuđiv i nedeljiv. To da je neotuđiv znači da je neprenosiv, odnosno da se vlast može prementiti, ali ne i suverenitet i opšta volja. Suverenitet je vršenje opšte volje (manifestacija opšte volje). Pojedinačna volja teži privilegijama, a opšta volja jednakost. Opšta volja je uvek u pravu i uvek je usmerena na javnu korist ili opšte dobro ili opšti interes, što ne znači da je svaka odluka naroda dobra. (Kod Rusoa su često isprepleteni empirijski (deskriptivni) i normativni nivo – kako jeste i kako treba.) Volja naroda može da greši, jer iako se uvek želi dobro, dobro se uvek ne vidi; tj. narod može da greši u vezi toga šta je dobro za njega.

(1) Opšta volja nije volja svih ili zbir pojedinačnih volja (to nije povratak na neposrednu atinsku demokratiju); oni nije nužno volja većine, već može da bude i volja manjine.

(2) Opšta volja je zbir razlika opštih volja – zbir pojedinačnih volja, tj. zbir kada se od tog zbira oduzmu pozitivni i negativni koji se međusobno potiru => zbir razlika.

(3) Opšta volja ne svodi se na glasanje (prosto prebrojavanje glasova), već može da bude glasanje koje teži konsezzusu.

Partije, frakcije i sekte uništavaju opštu volju i razaraju državu (političko telo). Svaka od ovih grupacija postaje opšta u odnosu na njene članove, a pojedinačna u odnosu na državu.

Dodatak: Volja je opšta kada je volja čitavog tela, kada je izražena, a to je akt suvereniteta, tj. zakon; i volja je pojedinačna kada je volja jednog dela, a to je akt uprave (ili izvršni organ), tj. ukaz. Distinkcija je sledeća: zakon je opšti i suveren (Rusooov Zakonodavac je suveren), a ukaz se odnosi na nešto pojedinačno, ne donosi ga suveren, već izvršna vlast. Npr. akt objave rata ili zaključivanja mira nije zakon nego primena zakona, tj. pojedinačni akt kojim se na konkretne slučajeve primenjuje zakon.

Granice suverene vlasti

Rekli smo da je suverena vlast nedeljiva, neotuđiva, apsolutna, a sada se pojavljuju nekakve granice. To je unutar granica – suverena vlast zahteva samo ono što je u interesu zajednice, i mora da uzurpira samo onoliki deo koliko je bitno za zajednicu. Sve što pojedinac otuđuje od svoje moći, imanja, slobode je samo deo onoga što je važno za zajednicu. A suveren je jedini merodavan da odredi koliki deo.

Suveren ne može da optereti podanike nikakvim okovima nepotrebni za zajednicu. On to čak ne može ni da zahteva, jer u carstvu razuma ništa se ne čini bez razloga (kao ni u carstvu prirode) – racionalno, dobro shvaćen opšti interes (prosvetiteljstvo, optimizam, vera u razm).

Obaveze koje nas vezuju za društveno telo moramo da poštujemo zato što su uzajamne. Ispunjavajući ih, ne možemo da radimo za drugoga, a da ne radimo za sebe.

RUSOOVO I KANTOVO RAZLIKOVANJE „OBLIKA UPRAVLJANJA“ I „OBLIKA VLADAVINE“

Definicija članova večnog mira (među državama) je da građansko uređenje svakoj državi treba da bude republikansko. Republikansko uređenje proizlazi iz ideje prvobitnog ugovora koje je osnov svakog prava. Republikansko uređenje se zasniva na:

- 1) principu slobode svih članova društva – kao ljudi
- 2) principu zajedničke zavisnosti ili potčinjenosti istom zakonu – kao podanika
- 3) zakonsku jednakost svih – kao građana

Republika ne sme da se brka sa demokratijom. Postoje dva načela podele uređenja:

- 1) ko je nosilac vrhovne vlasti, što je isto što i oblici vladanja: (a) monarhija, (b) aristokratija – nekolicina je na vlasti, (c) demokratija – svi su na vlasti
- 2) kako poglavar (a to može da bude bilo ko) upravlja narodom, što je isto što i oblici upravljanja: (a) republikanski, i (b) despotski.

Republikanizam je vlast zasnovana na ustavu kao aktu opšte volje, kojim od gomile postaje narod. Republikanizam je državni princip koji traži da izvršna vlast bude odeljena od zakonodavne.

Despotija je kada država samovoljno donosi i sprovodi zakon; to je uzurpacija opšte volje – poistovećuje se sa privatnom voljom vladara ma ko to bio.

Demokratija je despotizam jer osniva takvu izvršnu vlast gde svi odlučuju o jednom ili protiv jednog i koji, prema tome, nije sa tim saglasan. Demokratije je despotizam u kome odlučuju svi koji ipak nisu svi, a to znači protivurečnost opšte volje kako same sa sobom, tako i sa slobodom.

Svaki oblik upravljanja mora biti reprezentativan ili nema ničega od podele na zakonodavnu i izvršnu vlast, jer isti zakonodavac ne može biti i izvršilac svoje volje. Reprezentativni oblik vladavine može da postoji u aristokratiji i monarhiji i zato su one bolje od demokratije. Kod demokratije je to nemoguće, jer u njoj „sveko hoće da vlada“. Što je veći nivo reprezentacije to je bolji republikanizam, zato je monarhija najbolja za republiku. A kralj, ako je razuman, iz tog svog položaja ne može izvući oholost, već poniznost, pošto je to najteža i najuzvišenija funkcija; a narodu je neuporedivo više stalo do načina upravljanja nego do oblika vladavine.

Ako nema reprezentativnog sistema, onda nije moguće republikanski način upravljanja, tj. uprava je despotska ili nasilna.

KANTOVA POLITIČKA FILOZOFIJA

Izbor Kantovih političkih spisa *Um i sloboda* predstavljaju fragmente njegove nepostojeće četvrte kritike *Kritike praktičkog uma*. Kant pripada tradiciji prosvetiteljstva, a prosvetiteljstvo podrazumeva tekovine francuskog XVIII veka, enciklopedista, Rusoa, Voltera, materijalista, a kada je reč o nemačkim predstavnicima, po Hegelovom mišljenju, filozofiji prosvetćenosti pripada pre svega Kant, ali i Fihte.

Sušтина pozicije filozofije prosvetćenosti sadržana je u tri ključna pojma: **um, sloboda i kritika**.

Didro: "Svako doba ima neku ideju koja ga određuje; u naše doba to je ideja slobode."

A osnovni autoritet je autoritet razuma – to predstavlja dominantni stav prosvetiteljske epohe (sve se podvrgava kritici razuma).

Parole prosvetćenosti:

Um je neodređeno ime za ono što čoveka čini čovekom (*zoon politikon, animal rationale*). Um je tesno povezan i sa kritikom; sposobni smo da kritički sudimo o stvarima. Um se kritički usmerava na mrak i neznanje oličeno u tradicionalnoj dogmi. Cilj je otklanjanje ropstva, a do slobode se dolazi umom i kritikom.

Pojam progresa je originalni produkt hrišćanstva, ali u nekom odlučnije spocijalnom i političkom smislu predstavlja tekovinu novovekovlja i prosvetiteljstva. Kondorseova vera u progres izražena je rečima: "Priroda nije postavila nikakve prepreke ljudskoj sposobnosti da se usavršava i napreduje." Progres prosvetćenosti je moguć i nužan, a njegov garant je zasnovan upravo na autoritetu razuma (prosvetiteljska vera u razum). Cilj progresa je poumljavanje sveta i stvarnosti.

Tri osnovna merila napretka:

- 1) Ukidanje nejednakosti u međunarodnim odnosima;
- 2) ukidanje nejednakosti unutar države;
- 3) usavršavanje celokupnog čovečanstva.

• Prosvetćenost

U svom tekstu *Šta je prosvetćenost* Kant kaže: "Prosvetćenost je čovekov izlazak iz stanja samoskrivljene nezrelosti".

1) Nezrelost je nemoć da se svoj razum, um upotrebljava bez tuđeg vođstva, a to dalje znači da čovek (čovečanstvo) nije odgovorno za svoje postupke.

2) Samoskrivljena nezrelost znači da je do nje čovek došao sopstvenim greškama i zabludama (čovek je za nju sam odgovoran, nije u pitanju nikakav usud).

3) Prosvetćenost predstavlja čovekovu sposobnost i hrabrost da se samostalno služi sopstvenim razumom. (*Sapere aude* – Usudi se da koristiš svoj razum – parola prosvetćenosti.) Prepreke koje stoje na putu prosvetćenosti su lenjost i kukavičluk, a udobnost i nezrelost predstavljaju bekstvo od slobode. Pod prosvetćenošću se ne misli samo na XVIII vek, nego na osvešćenje čovečanstva uopšte. Prosvetćenost je spis pre svih drugih i pripada pre svega Rusou i Volteru – klasičnim prosvetiteljima.

• Javna i privatna upotreba uma

Kantova novina u odnosu na prosvetitelje sastoji se u pojmovima javne i privatne upotrebe uma, koje on upotrebljava u značenju obrnutom od kolokvijalnog.

Javna upotreba uma

Javna upotreba uma se začela u sferi privatnosti; građanski saloni XVIII veka, modernisti, snobovski pariski kružoci – svi oni predstavljaju začetak ideje javnosti, slobodoumlja i javnog mnjenja. Za razliku od francuskih prosvetitelja, Kant nije smatrao da je napredak prosvetćenosti moguć i nužan, već da je njegov jedini uslov sloboda *in concreto*. Prosvetćenosti nema bez hrabrosti i slobode da se služiš samostalno sopstvenim razumom.

Dakle, sloboda je uslov prosvetćenosti, ali ne bilo koje slobode. Kant ne misli da onu slobodu da se čini šta nam je volja (samovolja), niti na slobodu kao autonomiju, već ona sloboda javne upotrebe uma da se sopstveni um javno primenjuje i to je načelo publiciteta. Kant misli na

slobodu naučnika i građanina da o svemu slobodno razmišljaju i sude pred javnošću (tj. čitalačkom publikom). Pravo je građanina da svaki stav sme i može podvrći kritici, i ukinuti ovu spobodu bio bi zločin protiv ljudske prirode. Osnovna je osobina ljudske prirode sposobnost napretka.

Kant je inače skeptičan u pogledu ljudske prirode, ali ovde je optimističan, progreivan i pedagog u smislu obrazovanja ljudi.

Javna upotreba uma je vrlo sužena, ali neograničena, što bi trebalo da doprinosi napretku (mi bismo rekli privatna). Ona se obraća čitalačkoj publici, obrazovanoj čitalačkoj javnosti. Njena svrha je promišljanje kritičkog odnosa prema velikim temama pred publikom.

Privatna upotreba uma

(Ono što bismo mi nazvali javna, jer pod privatnim mi mislimo intimno.) Za Kanta privatna upotreba uma određena je pravilima i obavezama određenih građanskih dužnosti, te je stoga i ograničena (lat. *privatio* = ograničenje), ali ne ugrožava napredak prosvetljenosti. Strogo govoreći, u privatnoj upotrebi uma i nema slobode, jer ova tu nije ni potrebna. Reč je samo o funkcionalnosti društvenog aparata i slobodi u tom domenu. Ne samo da ne doprinosi ništa u domenu funkcionalnosti, već može i da potkopa funkcionalnost društvenog aparata.

Npr. Sveštenik ne sme da zloupotrebljava crkvu za iznošenje vlastitih stavova (da li ima ili nema Boga); vojno lice ne sme da ne izvrši naređenje (oficir da bude pacifista); poreski obveznik ne sme da raspravlja o tome da li je dobro ili ne plaćati porez (državni službenik ne može da bude anarhista). Oni to ne smeju da rade na dužnosti, ali mogu kao građani.

Javna upotreba uma dozvoljava da se svaka stvar podvrgne kritici. Javna upotreba uma mora biti neograničena, i kao takva ona dovodi do napretka. Naučnik sme, kao naučnik, javno kritički protestovati, ali privatno na dužnosti ne sme. Npr. Kant je predavao metafiziku na univerzitetu, ali kao filozof naučnik kritikovao je metafiziku pred javnošću.

Kant u kontekstu napretka govori slično Kondorseu: prirodne obdarenosti čoveka se mogu bezgranično razvijati, ali samo u društvu. Čoveku kao izolovanom pojedincu to nije moguće, jer je on društveno biće (*zoon politikon*). Sa druge strane, čovek je istovremeno i egoistično biće sklono da svoje sebične interese i htenja suprotstavi svemu ostalom. Ova dva aspekta ljudske prirode, i društveni i nedruštveni, predstavljaju njene konstitutivne elemente. Ideal savršenog društvenog stanja je da pomiri ove dve suprotnosti (zajednica koja bi očuvala i ovu egoističnu stranu čovekove prirode, ali ne na uštrb drugih članova zajednice).

To je **aporija političkog uma**, koju nije moguće praktično razrešiti, već joj je moguće samo težiti kao idealu savršenog građanskog stanja. Dok istorija u tom kontekstu napretka predstavlja skriveni plan prirode (slično "lukavstvu uma") za ostvarenje tog savršenog poretka kojem se možemo beskonačno približavati, ali ga nikada ne možemo dostići.

Novo doba nije izgubilo samo distinkciju između teorije i prakse, već je promenilo i smisao prakse. Kod Aristotela praksa je socijalno delovanje – sfera *praksisa* je „delovanje“ (čoveka sa drugim čovekom i čoveka sa drugim ljudima); sfera *teorije* je sfera prvih nepromenljivih principa; sfera *poiesisa* je sfera proizvodnje (*tehne*) ili rukotvorenja (bavi se oblikovanjem materijala, tj. mrtvim stvarima). Distinkcija između *praksisa* i *poiesisa* je izuzetno bitna za Aristotela, ali kod modernog čoveka ove distinkcije se gube (Makijaveli). Praksa se uzdiže iznad teorije, i gleda se samo mogućnost operacionalizacije ili praktične primene.

Hobs i Makijaveli prave novi obrt koji nije ideološki, već metodološki – raskidaju odnos između etike i politike. Tako nastaje nauka o politici! To više nije znanje koje počiva na *fronesisu* (praktičnoj mudrosti), već se tehnicizira (mehanicizira), tj. postaje sôtvár tehnije i tehnologije. Čovek postaje materijal koji se oblikuje. Njihova filozofija raskida odnos etike i politike – politika = *tehne* = veština dolaska, opstanka i uvećanja vlasti!

Kod Kanta politika ne može da bude nešto što nije u vezi sa načelima praktičnog uma. Kant (kao donekle i Ruso) rehabilituje ulogu morala u politici. *Fronesis* je sredina koju bi odredio razborit čovek, i predstavlja pandan refleksivnoj moći suđenja. Kant je protiv obogotvaranja

prakse, a potcenjivanja teorije – moralna teorija u politici, moralu i međunarodnom pravu nije nespojiva s praksom, štaviše Kant tvrdi primat ove nad praksom.

O uobičajenoj izreci: „To bi moglo biti tačno u teoriji, ali ne važi u praksi.“

Kant tretira odnos (usklađenost) teorije i prakse u moralu, u državnom pravu i u međunarodnom pravu – u svim ovim oblastima teorija i praksa moraju biti usklađene. Kant se oštro protivi stanovištu da principi teorije nemaju smisla i promene u praksi. On smatra da u politici i u etici mora da važi saglasnost teorije i prakse. Kantova teorija je bazirana na iskustvu francuske revolucije i na načelu uma (načelu univerzalizacije).

Posebna pažnja je posvećena skaldu teorije i prakse u državnom pravu. Postoje tri uslova za ovaj sklad: (1) sloboda čoveka

(2) jednakost podanika

(3) samostalnost građanina

To su apriori principi koji konstituišu pravno građansko stanje (građansko stanje = odnos slobodnih ljudi koji stoje pod prinudnim zakonima; pravo = ograničenje slobode svakog pojedinačno, uz uslov da se ona slaže sa slobodom svakog drugog).

Kritika despotizma i paternalizma – Državom se ne može vladati istim principima kao domaćinstvom, to je znak nepunoletstva i nezrelosti uma.

I) Sloboda čoveka:

(a) Svako sreću sme tražiti na putu koji se njemu čini da je dobar, samo ako pri tom ne ugrožava slobodu drugih da to čine.

(b) Niko me ne može naterati da na njegov način budem srećan.

Ja se pokoravam zakonu samo zato što sam dao saglasnost da se moja sloboda unekoliko ograniči zakonom zbog slobode svih drugih (slično Rusou – naterati drugog da bude slobodan).

Kritika paternalizma (očinska vlast) – to je najveći despotizam za podanika – tu je Kant liberal. To je najveći despotizam za podanike jer ih drži u stanju pasivnosti, kao nedorasla deca koja ne mogu razlikovati šta mu je korisno, a šta štetno, već čekaju na sud vladara, tj. despota, da im kaže na koji način oni treba da budu srećni.

Kant se zalaže za otadžbinsku, a ne očinsku vlast, zalaže se za republikanizam (odnosi se na ljude sposobne za pravo slobode i niko nije izuzet od toga).

II) Jednakost podanika je jednakost pred zakonom

Svaki član političke zajednice ima pravo prisile protiv svakog drugog člana, tj. svi podanici su podvrgnuti pravnoj prinudi, sem poglavara zajednice – oportunistam. Dakle, poglavar zajednice je jedina osoba koja je izuzeta od ovog načela, tačnije jedina osoba koja ima pravo da nekog prisili, a da sam ne bude podvrgnut prinudnom zakonu. *Princeps legibus solutus* – da je princip izuzet od zakona.

Ovde je očigledan pad Kanta u odnosu na Rusoa, jer kod Rusoa nema ovog izuzetka. Jer, ako bi vladar bio pod prinudom, odatle bi sledio niz podređivanja koji bi išao u beskonačnost. A ako bi postojala dva poglavara – narod i poglavar – nijedan ne bi stajao pod prinudnim zakonima, tako da jedan drugom ne bi mogli učiniti nikakvu nepravdu.

Međutim, vladar nema pravo da nametne zakone kojima se sam ne bi pokorio, odnosno, koje ne bi sam sebi propisao, i u tom smislu vladar bi trebalo da se povodi za načelom univerzalizacije ili načelom opšte volje (tj. društvenog ugovora). Svaki zakonodavac je obavezan da propisuje zakone prema načelu univerzalizacije, kao da su proizašli iz prvobitnog društvenog ugovora, koji simbolizuje ujedinjenu volju naroda. Društveni ugovor kao ujedinjena volja naroda je ideja uma (kao da bi se ceo narod saglasio sa tim zakonom), i stoga ima praktični realitet.

Ovo je suprotno utilitarističkom principu sreće koji se ne može uskladiti sa načelom univerzalizacije, jer bi njegovo univerzalizovanje dovelo do urušavanja slobode onog drugog. Po Kantu, vladar koji se rukovodi utilitarističkim načelom postaje despot, a narod buntovan.

Apsolutna zabrana prava na pobunu – Narod nema pravo da odlučuje o načinu kako se njime vlada. Čak i ako se vladar ne rukovodi principom uma (načelom univerzalizacije). Ovu

radikalnu i protivrečnu odluku Kant je izrazio, istorijski posmatrano, zbog svežeg sećanja na jakobinski teror.

Ovaj stav bi se mogao braniti sa utilitarističke pozicije sledećim argumentom: da svaka intervencija protiv neke tiranije proizvede više zla i nesreće od prethodnog despotskog režima. Kantova odbrana, pak, glasila bi se da princip tj. maksima pobune protiv vlasti ne može univerzalizovati: ne može u ustavu kao zakon stajati, na primer, „Svaki put kada mislis da je tvoje pravo ugroženo, podigni pobunu“.

Uređenje koje korespondira ovakvoj Kantovoj teoriji bi bio **prosvećeni apsolutizam**. Vladar je izuzet od pravne tradicije, ali mora konstituisati zakone shodno načelu univerzalizacije – iz samog uma.

Kolizija između teorije i prakse, koja je uvek utilitaristički orijentisana, rešava se tako što zakon mora proizlaziti iz samog uma, a prema *a priori* principu uma – sloboda svakog podanika mora biti ograničena radi slobode drugih podanika; dok podanik koji se ne opire mora moći da pretpostavi da mu vladar neće učiniti nažao (psihološka pretpostavka).

Rešenje – U načelu publiciteta: ako postoji sloboda javne upotrebe uma mi nemamo razloga, ni pravo da rušimo vladu. Credo = reforma, a ne revolucija!!!

Pobuna razara temelje države

Kantova odbrana teze da pobuna razara temelje države.

(1) Pravo na pobunu se ne može univerzalizovati, tj. učiniti opštom maksimom, inače bi dovelo do uništenja građanskog uređenja. Npr. ne može u ustavu stajati „svaki put kada misliš da je tvoje pravo ugroženo, podigni pobunu“. Svaka pobuna ili odupiranje najvišoj (zakonodavnoj) vlasti je najveći zločin, koji razara temelje političke zajednice, destabilizuje i dovodi do stanja anarhije. Zabrana za pobunu je безусловna!

Slično Hobsu po kome apsolutni monarh ima sve ingerencije, i koji smatra da je bolja i vlast tirana nego prirodno stanje. Kantova zabrana prava na pobunu je rigorozna, čak i radikalnija od Hobsove, jer kod Hobsa postoji mogućnost otkazivanja poslušnosti; dok kod Kanta ova zabrana važi čak i ako je poredak despotski.

Ali, kad zabranjuje pravo na pobunu Kant podrazumeva takav poredak u kome su zadovoljeni apriorni principi građanskog društva, odnosno pravno-republikanski poredak ili prosvećeni apsolutizam – kao da vlada opšta volja, tj. zakoni koji su prošli opšte prihvatanje (sloboda, jednakost i samostalnost građana).

Međutim, tu je Kant kontradiktoran: pr. o Francuskoj revoluciji Kant kaže: kad promena uspe onda joj se narod mora povinovati. Kontradikcija: s jedne strane je kategorički zabranjena pobuna, a s druge strane ako do pobune ipak dođe onda se svi moraju pokoravati novoj vlasti. Kant je protiv računice, tačnije protiv utilitarističkog principa, ali onda ispada da je uvek na strani pobjednika, što je oportunistička nota i slaba tačka Kantove političke filozofije.

(2) Narod pod već postojećim građanskim uređenjem nema pravo da odlučuje o načinu kako se njime vlada. Jer, ako bi narod imao to pravo, nasuprot poglavaru države, ko će odlučiti na čijoj strani je pravo? Tako bi se poremetio osnovni pravni princip: da niko ne može biti sudija u svojoj sopstvenoj stvari. U tom slučaju bi morao postojati još jedan poglavar koji bi odlučio između ovog i naroda, što je protivrečno.

Poglavar poseduje najvišu javnu brigu za pravo i oslobođen je pravne prinude.

Pobornici prava na pobunu, koji se pozivaju na prirodno pravo, kažu: ako je poasnost za političku zajednicu, zbog nepravednog poglavara spram naroda, veća od pobune, onda je pravo na pobunu legitimno.

Kantov odgovor: takve stvari kao maksime čine nesigurnim svako pravno uređenje i uvode stanje potpune nezakonitosti (prirodnog stanja – *status naturalis*). Pobornici prava na pobunu greše, jer poturaju princip sreće kada prosuđuju o principima prava. Princip sreće i u moralu i u državnom pravu čini štetu. Ako se suveren rukovodi ovim principom, on je despot, jer hoće prema svom shvatanju da učini narod srećnim. A narod ako hoće da napusti zahtev za vlastitom srećnom, onda je buntovnik.

Normativno moramo pretpostaviti društveni ugovor jer ima transcendentni status kao uslov mogućnosti razumevanja građanskog društva; ali oni ga pretpostavljaju deskriptivno, kao da

se stvarno dogodilo, i tumače ideju prvobitnog ugovora pa misle da narod zaista može da odustane od njega, kad god je povređen.

(3) Suverena prava naroda spram vladara

(a) Dok je tu opšta volja narod nema pravo prisile, niti rečima niti delima, protiv poglavara države. Ovde se može činiti da je Kant dosta sličan Hobsu, koji je smatrao da poglavar države ugovorom nije ni na šta obavezan, pa može da čini nepravdu građanima i uopšte može s njima raspolagati kako hoće. Ali to nije tačno. Kod Hobsa jedini zakon je zakon samoodržanja. Kantova razlika spram Hobsa, osim slobode pisanja, ogleda se i u tome da narod ima svoja neotuđiva prava naspram poglavara države, premda ona ne mogu biti prava prisile.

(b) Sloboda pisanja je svetinja narodnog prava (neograničena je). Načelo publiciteta = javna upotreba uma (mada Kant u istoj rečenici ograničava tu slobodu u interesu državnog urešenja u kome živi).

(c) Ono što narod ne može sam sebi nametnuti, to takođe ne može nametnuti ni zakonodavac (zakoni kao da su izrazi opšte volje – pretpostavka o dobrom vladaru, tj. podanik mora pretpostaviti da vladar ne želi da mu učini nepravdu).

(4) Pravo na pobunu ne može postojati kao pozitivni zakon. To rađa protivrečnost, jer onda bi ugovor morao sadržati javno konstituisanu protivsilu; to bi bio još jedan poglavar države, pa bi morao postojati i treći koji bi odlučivao na čijoj je strani pravo između ove dvojice.

Teorija državnog prava je obavezujuća, ima objektivni (praktični) realitet; ne sme se osvrtni na osećaj dobra i zla; sa njom svaka praksa mora da se složi; zasniva se na principima *a priori* (jer iskustvo ne može poučiti o tome šta je pravo).

str. 158 fusnota: Zakoni čistog uma dozvoljavaju da se neko nepravедno pravno stanje održi sve dotle dok samo od sebe ne sazre za potpuni prevrat ili dok se mirnim sredstvima tome ne približi. Jer, ma kakvo pravno uređenje bolje je nego nikakvo, a takva sudbina (anarhija) može da zadesi pre nagljenu reformu. Dužnost prave državne mudrosti je da sprovede reforme u duhu ideala javnog prava, a revolucije koje sama priroda izazove neće iskoristiti da opravda još veće ugnjetavanje, već će ih shvatiti kao poziv prirode da sprovede temeljnu reformu i stvori zakonsko uređenje zasnovano na principima slobode.

III) Samostalnost građanina

Samostalnost građanina je potrebna da bi imao biračko pravo i da bi učestvovao u vlasti. Ona se odnosi na pravo glasa koje je aktivno građansko pravo, dok je jednakost podanika pred licem zakona pasivno građansko pravo. U tom smislu (prava glasa) bitno je napomenuti da nisu svi podanici građani. Da bi se bio građanin mora se zadovoljiti kriterijum samostalnosti. To su:

- a) Da nije dete ili žena, jer im je priroda ograničena;
- b) Da bude svoj gospodar (*sui juris*), što je ključno;
- c) Da ima svoje vlasništvo ili imovinu od koje se izdržava, inače bi glasao kao gazda, muž, otac, a to ne bi imao smisla.

Pojam vlasništva je kod Kanta proširen i podrazumeva veštinu, zanat, lepu umetnost ili nauku. Dakle, i intelektualna i društvena svojina. U tom smislu obični radnici i slugе nisu građani i nemaju pravo glasa.

- d) Da ne služi nikome sem svojoj političkoj zajednici.

Kant je revolucionaran, jer kaže da svi, i mali i veliki poduzetnici, moraju imati jedan glas; i zbog toga što je tvrdio da je glasanje većinsko odlučivanje (*konsenzus*), u kome se ispoljava opšta volja, tj. opšta saglasnost (slično Rusou).

„O nesaglasnosti između morala i politike u pogledu većitog mira“

Kant zajedno sa Rusou želi da premosti jaz između etike i politike (morala i prava), koji su prokopali Makijaveli i Hobs. Kant vraća aristotelovsko jedinstvo etike i politike (reč je samo o prividnoj nesaglasnosti), ali istovremeno i obrće ovaj odnos – politika je iznad morala.

Moral je objektivna praksa i počiva na apriornim zakonima uma, tj. na dužnostima. Zato ne može postojati spor između politike i teorije, ili između prakse i morala.

Politika kaže: „Budite mudri kao zmije“; moral dodaje, kao ograničavajući uslov: „I nevini kao golubovi“. Ako oboje ne mogu postojati zajedno u istoj zapovesti, onda zaista postoji sukob politike sa moralom. Ali, ako su bezuslovno ujedineni, onda je pojam suprotnosti besmislen. (Teorijska izreka da je poštenje bolje od svake politike je nužni preduslov politike.) Ako nema slobode i na njoj zasnovanog moralnog zakona, i ako je sve što se događa samo goli mehanizam prirode, onda je politika samo praktična mudrost, tj. tehnika kojom se oblikuju ljudi, tj. zahvaljujući kojoj se manipulira ljudima. Ali, ako se moralni zakon poveže sa politikom, onda on predstavlja njen ograničavajući uslov, koji je preuslov svake politike i koji je iznad svake politike (ali ne bez veze sa njom).

Sloboda je zajednički koren morala i politike.

Moralni političar bira principe politike tako da oni mogu postojati uporedo s moralom (zamisliv koncept). Politički moralista kuje moral onako kako je to korisno za državnika (nezamisliv koncept). Politički moralista počinje odande gde moralni političar završava: podređuje principe svrsi.

O principima mogu suditi mimo uma – empirički (ugledajući se na razna državna uređenja koja su se najbolje održala, ali su u većini slučajeva bila protivpravna).

Da li kod zadatka? treba početi od njegovog materijalnog principa, tj. svrhe – kao predmeta naše volje; ili od formalnog principa: radi tako da maksima tvoje volje može postati opšti zakon. Formalni princip ima prvenstvo jer je bezuslovno nužan. To je princip moralnog političara koji vodi? i koji proizilazi iz dužnosti.

Materijalni princip je princip političkog moraliste, koji poseduje državnu veštinu ili umešnost; ovaj princip zahteva dobro poznavanje prirode kako bi se njen mehanizam mogao iskoristiti za pomenutu svrhu. Ako vas ja tretiram kao zemlju ili glinu, onda ćete se vi ponašati kao prirodna stihija, a priroda nema slobodu, već je samo područje nužnosti. Ako vas ja tretiram kao materijal za oblikovanje, onda ćete se vi tako i ponašati.

Polazna tačka političke maksime ne sme biti blagostanje ili sreća, jer je to empirijska svrha, a potreban je čist pojam pravne dužnosti – a prirodni princip čistog uma. Dakle, objektivno, u teoriji, uopšte nema sukoba između morala i politike, ali subjektivno taj sukob će uvek postojati, i neka postoji, jer se na njemu izostrava naša vrlina (s obzirom na čovekove sebične sklonosti koje se ne zasnivaju na maksimama uma).

Pravna politika ne može da učini ni jedan korak, a da se pre toga ne pokloni moralu. Ljudsko pravo je svetinja i tu se ne može raditi na pola, ili izmišljati neko srednje, pragmatsko pravo – nešto između prava i koristi. Nego, politika na kolena pred pravom (moralom). Moralna čvrstina, a ne veština!

• *O saglasnosti politike i morala (kao nauke o pravu) prema transcendentalnom pojmu javnog prava*

Načelo publiciteta

Pravda se može zamisliti samo kao obnarodovana. Bez forme publiciteta nema pravde.

Forma publiciteta potencijalno sadrži svaki pravni zahtev. Ona se dobija kada apstrahujemo celokupnu materiju javnog prava, tj. kada uklonimo empirijske odnose (ljudi u državi ili jedne države prema drugoj).

Prva transcendentalna formula javnog prava:

„Svi postupci koji se dotiču prava drugih ljudi, nepravični su, ako se njihova maksima ne slaže sa publicitetom.“

Ovaj princip je etički, jer se tiče vrline, i juridički, jer se tiče ljudskih prava. Jer, maksima koju ne smem javno (glasno) da kažem, a da ne osujetim svoju nameru, je nepravična.

Ovaj princip je samo negativan, jer pokazuje šta nije pravo u odnosu na druge.

Primena principa u unutrašnjem državnom pravu

Da li buna predstavlja zakonito sredstvo da neki narod zbaci ugnjetačku vlast takozvanog tiranina? – Nezakonito je da podanici na taj način traže svoje pravo. Prema

transcendentalnom principu narod se ne bi usudio da javno obznani maksimu o podizanju bune.

Ako bi narod prilikom stvaranja države postavio uslov da u izvesnim slučajevima sme da upotrebi silu nad njihovim poglavarom, prisvojio bi zakonsku vlast nad njim. Tada vrhovni vladar ne bi bio to što jeste; i tada ne bi bilo moguće stvaranje sržave.

Za razliku od naroda, poglavar ne mora da brine da će publicitet njegove maksime („svaka pobuna se kažnjava smrću“) osujetiti njegovu nameru, jer on poseduje vrhovnu vlast kojoj se ne može doleteti.

Primena principa u međunarodnom pravu

Ovde ne važi obrnut zaključak: da samim tim što su maksime međunarodnog prava spojive sa publicitetom da su one pravedne, pošto onaj koji je sigurno nadmoćan ne treba da krije svoje maksime.

Međunarodno pravo moguće je samo na jednom pravnom stanju, a to je federativno stanje koje jedino ne zadire u slobodu država. Saglasnost između politike i morala moguća je samo u federativnoj zajednici – što je pravna osnova celokupne politike. U svakom drugom slučaju međunarodno pravo je čista kazuistika (lukavstvo, dovrtljivost).

Drugi pozitivni transcendentalni princip javnog orava

„Sve maksime kojima je publicitet potreban slažu se istovremeno i sa pravom i sa politikom.“ Ako maksime svoj zadatak mogu da postignu publicitetom, onda su one saobrazne „opštoj svrsi publike (sreći)“.

Da je ova filozofija transcendentalna vidi se po tome što je uzeta samo u obzir forma, a ne i sadržina zakona (uklonjeni su empirijski uslovi, npr. nauka o sreći).

• Tokvilov odnos prema demokratiji

Tokvil pokušava da odgovori na pitanje da li je moguća sloboda u demokratiji. U proučavanju demokratskog poretka Tokvil je pošao od analize američkog društva, koje je zato što je lišeno feudalne prošlosti pružalo uzor demokratiji u najčistijem obliku.

Po njegovom shvatanju pokretačno načelo demokratije je „jednakost uslova“. Ono što je za Makrsa bila klasna borba, za Tokvila je jednakost. Glavno načelo evropske istorije poslednjih sedam vekova je izjednačavanje društvenih redova. Širenje jednakosti doprinelo je širenju demokratije.

Pod demokratijom Tokvil je podrazumevao pre svega **stanje koje obeležava odsustvo aristokratskog načela u uređenju društva**. Suština demokratske revolucije je u prelasku aristokratskog (feudalnog) društva u demokratsko društvo. Posledice širenja jednakosti ne mogu se svesti samo u okvire političkog delovanja, već utiču na najrazličitije strane društvenog kulturnog života.

U stvaranju demokratskog poretka učestvuju voljno ili nevoljno svi; taj razvoj je opšti, postojan i izmiče ljudskoj moći. Međutim, Tokvil je bio protiv istorijskog determinizma – to što savremeno društvo ide u pravcu demokratije ne znači da ljudi ne mogu da utiču na tok i odlike demokratskog procesa i na svoj život u demokratski uređenim društvenim zajednicama. Voja ljudi može mnogo da učini, ali ne može više da povрати stare odnose i društveni poredak.

S druge strane, to što savremeno društvo stremi u pravcu demokratije ne znači da je sloboda u njemu unapred osigurana. Demokratska revolucija povezuje demokratiju sa slobodom, ali ostavlja mogućnost i njihovog suprotstavljanja. Dok sloboda u doba demokratije može da postoji samo sjedinjena sa jednakošću, jednakost je moguća i u savezu sa despotizmom – jednakost u ropstvu, umesto jednakost u slobodi. Demokratiji prete dve vrste opasnosti:

1) ukidanje same demokratije uvođenjem nedemokratskih ustanova,

2) novi oblik despotizma koji se razvija u krilu samih demokratskih ustanova – u tiraniji većine. Preveden na rečnik današnje društvene nauke Tokvilov pojam „tiranije većine“ obuhvata pojave masovnog društva, izdvojenost pojedinca i porpadanje zajednice, preovlađivanje konformizma i osrednjosti, svopštu racionalizaciju i birokraciju društvenog života i savremene države.

Štetne posledice (širenje jednakosti bez slobode) mogu se obuzdati pomoću više društvenih i političkih sredstava. To je: lokalna samouprava, društveno i političko udruživanje, sloboda štampe, nezavisno sudstvo, poštovanje pravno propisanih postupaka i normi. Tako izlazi da i opasnosti po slobodu u demokratski uređenim društvima, kao i sredstva da se ove opasnosti preduprede i otklanjaju, izvire iz samog tog društva.

• Politička tiranije većine

Neograničena vast većine je suština demokratije. Narod je izvor svega. Kao što je u monarhiji bila svojstvena izreka da kralj ne može da greši, u demokratiji važi i načelo da je narod (većina) uvek u pravu.

Moralni autoritet većine zasniva se delom na ideji da ima više sposobnosti u više ljudi, odnosno da je broj onih koji upravljaju važniji od drugih njihovih svojstava. Istovremeno, autoritet većine ima za svoj osnov i načelo da interesi većine ne treba da budu pretpostavljeni interesima manjine.

U nedemokratskim režimima osećanje nezadovoljstva i nepravde potpaljuje iskrnu otpora u grupi koja je izložena napadima. Oni koje većina u demokratiji nipodaštava ili osuđuje nemaju više kome da se žale, jer su iscrpeli sve mogućnosti odbrane vlastitog gledišta. Na taj način se umanjuje važnost manjine i pojedinaca koji su drugačijeg mišljenja.

Načelo jednakosti, na ovaj način posmatrano, dovodi do rezultata suprotnih onima za kojima se išlo. Pojedinci su jednaki, ali ipak ti isti pojedinci padaju ničice pred jednim autoritetom iznad svih – pred mišljenjem većine.

U oblasti političkih ustanova tiranija većine najviše dolazi do izražaja u radu zakonodavnog tela. Razlog tome je što se zakonodavno telo bira neposredno i na srazmerno kratko vreme, tako da je podložno uticaju ne samo opštih ubeđenja, već i svakodnevnih prohteva većine. Dakle, dve najveće opasnosti za demokratiju leže u potčinjavanju zakonodavca volji izbornog tela i u usredsređivanju sve vlasti u rukama zakonodavca.

Tokvil je, kao i neki mislioci pre njega, smatrao da se tiranija većine u oblasti političkih ustanova može umeriti primenom načela podele vlasti. Prirodnu snagu većine treba veštački umanjiti stvaranjem odgovarajućih političkih ustanova. To se može postići tako što će vlast u okviru države biti razbijena u više grana koje se suprotstavljaju jedne drugima i međusobno se ograničavaju, takoda jedna vlast zaustavlja drugu vlast. Tokvil je smatrao da vlast većine mogu najviše da ograniče izvršna vlast i jako i samostalno sudstvo.

• Duštvena tiranija većine

Tokvilovo izučavanje tiranije većine u savremenom društvu ne završava se proučavanjem mogućnosti da većina u demokratskom poretku zloupotrebi vlast i ukazivanjem na sredstva koja tu zloupotrebu mogu sprečiti. Njega daleko više uznemirava *društvena strana* tiranije većine. Suština ove pojave nije tiranije većine nad manjimana, već *tiranija mnjenja nad autonomijom pojedinaca*.

Osnov ove pojave je u jednoj od odlika savremenog, demokratskog društva – u njegovom *individualizmu*. Glavna društvena pojava koju donosi širenje jednakosti u novom društvenom poretku jeste individualizam.

Prema Tokvilu, dve su osnovne strane individualizma: vera u mogućnost i snagu pojedinačnog razuma, i načini mišljenja i ponašanja usmereni ka samome sebi, ka ličnim interesima. Sjedne strane, dakle, individualizam dolazi do izražaja u slobodnom razmišljanju svakog pojedinca koje se suprotstavlja društvenim podelama, razlikama i autoritetu dogme, a s druge strane u težnji pojedinca da sveskolika svoja razmišljanja i postupke upravi na samoga sebe. U prvom slučaju, individualizam znači izlaženje pojedinca iz društvenih okvira koji su ograničavali njegovo kretanje i misao u feudalnom društvu (iz okvira staleža, struka, teritorijalnih zajednica), rušenje hijerarhijskog ustrojstva srednjovekovlja, a u drugom znači zatvaranje pojedinca u sopstveni svet i vrednosti (pre svega materijalnog karaktera).

Dok se u feudalnom društvu pojedinac iznad svega osećao kao pripadnik određenog društvenog sloja, poziva ili porodice, sa raskidanjem veza koje odvajaju ove društvene grupe jedne od drugih i pod uticajem načela jednakosti pojedinac počinje sve više da posmatra sve oko sebe kroz prizmu sopstvenih interesa. U feudalnom društvu ljudi su bili nejednaki i pripadnici grupa koje su ih razdvajale. Ovo društvo stajalo je u znaku „kolektivnog individualizma“. U savremenom društvu središte svega je u svakom pojedincu, uzdev za sebe. „Kolektivni“ individualizam zamenjen je „jediničnim“ individualizmom.

Uzdižući razum pojedinca, individualizam savremenog društva, prema Tokvilu, ruši verovanja (ne samo religijska). Ova verovanja, međutim, neophodna su i društvu i pojedincu. Ona im daju određenu postojanost, sigurnost i oslonac usred promena koje se zbivaju u njima i oko njih. Bez zajedničkih verovanja nijedno društvo ne može da opstane, jer bez njih nema ni zajedničkog delovanja. Zato i u savremenom društvu nezavisnost mišljenja pojedinca može biti manja ili veća, ali ne i neograničena. Ni u modernom demokratskom poretku društva ne postavlja se pitanje postojanja duhovnog autoriteta, već pitanje gde se on nalazi i koje su mu granice.

Ista pojava (jednakost koja ga čini nezavisnim od drugih, čini ga i izdvojenim, nezaštićenim i slabim pred mnoštvom. Pojedinac zato počinje da poklanja sve veću pažnju zajedničkom mišljenju – broj sve više postaje glavni autoritet koji izaziva poštovanje. Vera u javno mnjenje postaje vrsta religije, a većina je njen prorok. „Javno mnjenje ogromnom snagom vrši pritisak na svest svakog pojedinca; ono je obuhvata, usmerava i tlači“ (*Demokratija u Americi*).

Poredak demokratije je zbog svega ovoga izgrađen na jednoj protivrečnosti. Stavljajući pojedinca u središte svega, demokratija na kraju ograničava njegovu nezavisnost i snagu. Pojedinac je tako progutan u mnoštvu jednakih pojedinaca, on se „gubi u gomili“ postajući i doslovno „čovjek gomile“. Položaj onih koji se ne slažu sa većinom je bezizgledan, a težina osude okoline se ne može porediti ni sa čim ni sa čim sličnim. Osuda je mnogo teža od one kojoj su pojedinci i grupe ljudi izvrgnuti u nedemokratskim režimima.

Prema Tokvilu, u srednjovekovnom društvu ima više raznolikosti u ponašanjima, idejama i osećanjima nego u savremenom. I zato je, po njegovom sudu, američko društvo, kao tada najrazvijenije demokratsko društvo, bilo u isto vreme i uzburkano i monotono.

Tiranija društvene većine jača je od tiranije političke većine. Tokvil daje i primer za jednu američku državu u kojoj crnci i pored toga što su imali pravo glasa su odustajali od učešća na izborima plašeći se nasilja belaca. Zakon nije bio u stanju da održi svoj autoritet vez podrške većine. Zato Tokvil kaže da ne poznaje ni jednu zemlju u kojoj ima manje duha i slobode raspravljanja nego u Americi (kao što je rečeno ona je u tom trenutku bila najrazvijenija demokratska zemlja). Tako javno mnjenje većine postaje *izvor duhovnog autoriteta*.

Tokvil je s pravom istakao, da je vladavina većine (mase) značila istovremeno i više individualizma i manje individualnosti. Više individualizma, jer je ukidanje srednjovekovnih privilegija pružilo mogućnost napredovanja snažnim pojedincima. Manje individualnosti, jer žudnja za jednakošću vodi u konformizam, u stanja u kojima je uslov napredovanja prihvatanje merila prosečnosti.

Pišući o pojavi **konformizma**, neki savremeni sociolozi (osobito predstavnici kritičke teorije društva) izneli su da je autoritet u naše vreme izmenio svoj lik, da on nije ni nalik autoritetu kojim su se rukovodili ljudi u prethodna dva veka. Pre se tačno znalo ko zabranjuje odnosno ko naređuje. U savremenim demokratskim režimima autoritet crpe svoju snagu iz činjenice da je anonimn. Niko nije autoritet, već je to „nešto“. Ali kako možemo da ustanemo protiv nečega

što izmiče već samoj moći našeg opažanja? Kao i Tokvil, i savremeni sociolozi misle da takav autoritet u demokratiji može da pritiskuje pojedinca i potisne njegovu ličnost, više nego prinuda u autoritarnim režimima.

Ali, predmet Tokvilovog proučavanja nisu samo promene koje tiranija javnog mnjenja izaziva u pojedincu, već i društvene posledice ove pojave.

Prav posledica tiranije javnog mnjenja je preovlašćivanje *osrednjosti u društvenom i političkom životu*. Demokratiji ne samo da nedostaje snaga rasuđivanja koja je neophodna da se izaberu ljudi koji zaslužuju njeno poverenje već želja da se to učini. Demokratske ustanove razvijaju osećanje zavisti u ljudima. Razbuđujući strast jednakosti, demokratske ustanove je nikada potpuno ne zadovoljavaju. Zbog toga narodu (većini) „sve što je ma u čemu uzvišeno nad njim izgleda kao smetnja njegovim željama, i nikakva uzvišenost nije toliko legitimna da mu ne umara oči.“ Neće demokratija izbaciti na svoje čelo najvrednije, već najprosečnije. Većina u demokratiji ne diskriminiše sposobne i nije nemarna prema njima. Ona im zavidi. Duh prosečnosti, koji je toliko tipičan za demokratiju, i posebno dolazi do izražaja u svetu politike, nagoni izuzetne pojedince da se klone politike kao poziva.

Posebno su vidne posledice tiranije javnog mnjenja na području kulture, zbog toga što ova oblast ljudskog duha zahteva izuzetne oblike delovanja i izuzetne pojedince.

Dok je u aristokratskom društvu, prema Tokvilu, naučno saznanje imalo opštiji karakter, u savremenom demokratskom društvu sve manje ima naučnog istraživanja koje je samo sobom nadahnuto. Društvo i nauku više zanima praktična primena naučnih saznanja nego samo saznanje. Nemir i uzburkanost demokratskog društva, borba za sticanje moći i materijalnih dobitaka, sve više otežavaju predavanje smirenom razmišljanju koje je od tolikog značaja za razvoj teorije.

Ipak, prema Tokvilu, ovo ne znači da nauka – spolja i kvantitativno posmatrano – zaostaje, da je sve slabija i nemoćnija. Ni govora o tome. U demokratskom društvu sve je više onih koji se naukom bave, a nauka sama, baš zbog svoje praktične usmerenosti, vrši sve veći uticaj na društvene odnose. Nekada rezultat pojedinačnih napora, nauka postaje sve više veliko zajedničko preduzeće. Njena moć je u stalnom porastu. Demokratsko društvo ne samo da ne dovodi u pitanje nauku, već podstiče njen rascvat. Premda je to, kako Tokvil piše, drukčiji vid

nauke: „Dela često nisu savršena, ali su pokušaji nebrojeni; i mada su rezultati pojedinačnih napora po pravilu veoma mali, opšti rezultat je uvek vrlo veliki.

Kao i nauka, i književnost odražava duh vremena. Kao i društvo, i ona je nagrizena demokratskim duhom. Demokratija, po njegovom mišljenju, ne samo da usađuje interes za književnost u industrijsku klasu (buržoaziju) već unosi industrijski duh i u književnost. Većina ljudi zato na književnost gleda kao na industriju; pored nekoliko velikih pisaca koji krase književnost, preovlađuju sitni „trgovci idejama“. Broj književnih dela se umnožava i preovlađuju manje vredna dela. Pisци više obraćaju pažnju na brzinu pisanja nego na usavršavanje pojedinosti. Njihov je cilj da iznenade i uznemire strasti, a ne da općine ukus. Zbog svega ovoga u demokratskim vremenima javnost često postupa sa svojim piscima onako kao što su kraljevi postupali sa svojim dvoranima: ona ih plaća i prezire.

U nauci pripadnici demokratskog društva stavljaju praktično saznanje iznad teorijskog; u umetnosti korisno (praktično) stoji iznad lepog. Stavljajući korisno iznad lepog, demokratija zahteva da i lepo bude korisno. Neguju se oni oblici umetničkog izraza koji život čine lakšim, nasuprot onima koji ga ulepšavaju.

Dakle, ono što je najpogubnije u društvenoj tiraniji većine je da je to tiranija nad duhom a ne nad telom.

• Društvena tiranija većine i svemoć države

Demokratija rađa još jednu pojavu koja je dovodi u pitanje – **svemoć države**.

Izjednačavanje društvenih uslova i umanjivanje društvenih razlika istovremeno je učinilo pojedince jednakim i slabim u odnosu na društvo, a posebno na javno mnjenje. Čineći pojedince jednakim i slabim, a društvo jakim, demokratija navodi pojedince na zaključak da je vlast koja predstavlja društvo prosvetljenija i mudrija od ma kog pojedinca, te da zato ona ima ne samo pravo već i dužnost da upravlja pojedincima. Tokvil doslovce kaže da je pravo i dužnost države da „uzme svakog pojedinca za ruku i vodi ga“

Centralizacija vlasti i podređivanje pojedinca rastu u srazmeri sa širenjem jednakosti. Da bi se vlast centralizovala, pre svega je potrebno da građani žude za jednakošću. Centralna vlast je već po svojoj prirodi naklonjena jednakosti i podstiče je, jer jednakost izvanredno olakšava, širi i osigurava uticaj centralne vlasti.

Izgleda, veli Tokvil, da se u vreme demokratije odvijaju dve revolucije: jedna stalno slabi vlast, druga je jača. Onaj isti narod, koji je uzdrmao i srušio vladajući poredak stvari, ponizno se priklanja pred najsitnijim činovnikom. Dve revolucije, o kojima Tokvil govori, uzajamno su povezane svojim zajedničkim poreklom i, mada idu različitim smerovima, vode istim ishodima. Staro aristokratsko društvo zasnivalo se na načelu nejednakosti i privilegija. Da bi postali jednaki, ljudi su morali da budu slobodni. Ali u meri u kojoj se jednakost sve više širila u savremenom društvu uz pomoć slobode, samu slobodu bilo je sve teže održati. Ta nova vlast postaje ne samo sve jača već i sve brojnija; u meri u kojoj se uvećava centralna vlast raste broj javnih službenika koji tu vlast vrše.

To što su pojedinci u demokratiji nezavisni ispunjava ih samopouzdanjem i gordošću. To što su oni istovremeno slabi primorava ih da pomoć ne očekuju od sebi ravnih (i takođe slabih) ostalih pojedinaca, već od države. Njihove želje i slabost stalno ih podsećaju na državnu vlast, u kojoj oni na kraju vide lek za sopstvenu nemogućnost.

Dok je u srednjovekovnom društvu bilo više središta koja su delila vlast između sebe (porodice, staleži, cehovi) i sa državom, u savremenom demokratskom društvu vlast države je neograničena. Kao i Monteskie pre njega, i Tokvil iznosi da je u srednjovekovnom društvu postojalo više društvenih snaga koje su se nalazile između pojedinca i države, i štatile ga u odnosu na državu; u savremenom društvu ovakve snage, odnosno „drugostepene vlasti“ ne postoje. U srednjovekovnom društvu država uspostavlja odnos sa društvom preko niza društvenih grupa i organizacija kojima pojedinci pripadaju; u savremenom društvu ona upravlja mnoštvom među sobom jednakih pojedinaca.

Uništavanjem sekundarnih vlasti i uzdizanjem države, rasprostiranjem materijalističke i individualističke usmerenosti u društvenom životu demokratija guši i duh zajedništva u društvenom životu. Kidajući stare društvene veze, država je ta koja treba da ih nadomesti. Ona, međutim, nema ničeg istorodnog sa zajednicom.

Iz shvatanja o jedinstvenoj i središnjoj vlasti države, koje je prevagnulo u demokratsko doba, proizlazi i shvatanje o jednoobraznom zakonodavstvu. Pošto je svaki pojedinac svestan toga da se veoma malo razlikuje od ostalih, on smatra da ista pravna pravila moraju da budu primenljiva na sve. Dok su u srednjem veku za različite staleže važili različiti propisi, u demokratskom društvu za sve pojedince važe ista pravila, svi su „jednaki pred zakonom“.

U aristokratskom, srednjovekovnom društvu vrhovna vlast zadovoljavala se upravljanjem i nadzorom nad zajednicom u onome što se ticalo opštih interesa; u pogledu svega drugog pojedinci su bili slobodni. Vlast je imala nemaran odnos prema ličnim nedaćama i patnjama pojedinaca, ne pitajući se uopšte u kojoj meri one mogu da utiču na postojanost i razvoj jedne zajednice. Demokratska društva krenula su drugim pravcem. Država se u demokratskom poretku ne zadovoljava da narodom upravlja kolektivno; ona se oseća pozvanom da uđe u lični život i probleme svojih građana.

Prema Tokvilu, pak, vlast u demokratiji postaje sve više centralizovana, obuzeta pojedinostima i inkvizitorska. Stvljavajući svakog pojedinca pod svoje okrilje i oblikujući ga po svojoj volji, vlast se rasprostire nad celom zajednicom. Ona nad društvom širi mrežu jednoobraznih, složenih i do tančina razrađenih pravila iz kojih izuzetni pojedinci nisu u stanju da se iščupaju i oslobode. Državna vlast u ovom pogledu deluje kao tiranija javnog mnjenja. Ne prisiljavajući ljude da deluju, država ih stalno sprečava da deluju. Ona samu čovekovu volju razmekšava, savija je i njome upravlja. Takva vlast kao mora pritiska društvo „sve dok narod nije sveden na ništa više od stada plašljivih i vrednih životinja, čiji je pastir država.“

Čovek u demokratskom poretku u osnovi je protivrečan. Njega istovremeno raspinja dve različite težnje: on želi da bude vođen i da ostane slobodan. I jedna i druga težnja proizvod su onoga što je svojstveno savremenom društvu – jednakosti. Jednaki među sobom, pojedinci su svesni svoje slobode i ponosni su na nju. Jednaki među sobom i svesni svoje nemoći u odnosu na ostale pojedince i društvo, oni stavljaju svoju sudbinu u ruke starateljskoj vlasti, koju su sami odabrali. Čak i kada se gnušaju onih koji tu vlast vrše, oni tu vlast podupiru. Kao što se u ljudskoj prirodi bude dve suprotstavljene težnje, tako se i društvo temelji na dvama protivrečnim načelima: na načelu narodnog suvereniteta i na načelu centralizacije.

Poznata je Rusoova žestoka kritika predstavničke demokratije i njegova misao da je engleski narod slobodan samo za vreme izbora članova parlamenta, da bi odmah po njihovom izboru pao u ropstvo.

U *Demokratiji u Americi* nailazimo na jedno mesto koje veoma podseća na Rusoa. U demokratiji, piše Tokvil, ljudi se oslobađaju svoje zavisnosti toliko dugo koliko im je potrebno da izaberu gospodara, a tada ponovo padaju u zavisnost. Omogućujući pojedincima da povremeno sudeluju u odlučivanju u važnijim stvarima, demokratija ih potiskuje u manjim i ličnijim pitanjima. Ono što je naročito opasno jeste zarobiti ljude u malim pojedinostima, razdeocima njihovih života. A to je baš ono što država-pastir čini. Poslušnost koja se povremeno ispoljava u velikim stvarima nije ni približno tako opasna kao poslušnost u malim stvarima. Da li će čovek, čiji život do najsitnijih tančina određuje i uređuje država, biti u stanju da se uzdigne i svesno i samostalno izabere svoje upravljače? Da li on to uopšte može? Tako je snaga države u demokratskom poretku nešto što se ne može ni sa čim sličnim porediti. Ni u jednom ranijem obliku političkog uređenja nije država bila u stanju da upravlja isključivo preko svojih organa, bez pomoći međuvlasti. Niti je mogla sistemom jednoobraznih pravila da obuhvati sve svoje podanike i da detaljno reguliše i njihov lični život.

Razmatranje mesta i uloge države koje daje Tokvil nagoveštava Veberovo proučavanje racionalizacije i birokratizacije društvenog - života i sumorne vizije koje izviru iz Kafkinog dela. Ipak, ni opšti utisak koji ostavlja *Demokratija u Americi*, ni poslednje stranice ovoga dela, nisu pesimističke. U poslednjem poglavlju *Demokratije u Americi* Tokvil piše da niko sa sigurnošću ne može tvrditi da je novi svet bolji od staroga, već samo da je drukčiji. „Stanje

jednakosti može da je manje uzvišeno, ali je pravednije, i u njegovoj pravednosti sadržana je njegova veličina i lepota.“ O pravednosti demokratije može se govoriti samo u onim demokratskim društvima u kojima se jednakost ostvaruje u savezu sa slobodom.

• Značaj Tokvilovog proučavanja tiranije većine

Shvatanja o političkoj tiraniji većine, pa i Tokvilovo, kako danas izgleda, imaju više mana. Kada je pisao o tiraniji političke većine u demokratiji, Tokvil je pošao od pretpostavke da je postojeća demokratija poredak u kome vlada većina, ako ne neposredno, a ono makar posredno. Dalji razvoj u proučavanju demokratije pokazao je da u njoj narod ne vlada ni posredno. Ono što daje osnovni ton savremenoj demokratiji jeste takmičenje više političkih manjina za glasove većine. Za razliku od autoritarnih režima ona nije vladavina manjine, ali nije ni vladavina većine. Karl Manhajm i Jozef Šumpeter su u društvenoj nauci prvi i najjasnije ukazali na ovu crtu građanske demokratije. Ovom se shvatanju, tzv. teoriji demokratskog elitizma, prebacuje da svojstva savremene demokratije brka sa prirodom demokratije uopšte.

Rušeci mit o tome da u demokratiji vlada većina, predstavnici ovoga gledanja u političkoj misli doveli su u pitanje još jedan mit – mit o mogućnosti tiranije većine. Ako je vladavina većine mit, onda je i tiranija većine mit. Ako većina ne može da vlada, onda ona ne može biti ni tiranska. Svi oni koji su krajem 18. i početkom 19. veka pisali o tiraniji većine, pa i Tokvil, grešili su utoliko što se u demokratiji uopšte ne postavlja pitanje da li će većina nametnuti svoju volju manjini, već u kojoj meri različite manjine jedna drugu ograničavaju uz veću ili manju zainteresovanost većine.

Sve u svemu, Tokvilova bojazan od tiranije političke većine posmatrana iz ugla savremene političke misli i iskustva sve je manje osnovana.

DŽ.S. MIL

1. Mehanicizam i organicizam

MEHANICIZAM	ORGANICIZAM
<p>1. Vladavina = praktično umeće, koje se tiče</p> <p style="padding-left: 40px;">relacije sredstvo-cilj;</p> <ul style="list-style-type: none"> • stvar invencije; • pitanje o vladavini je poslovno pitanje; <p>- treba samo odrediti svrhu i oblik vladavine, te ubediti druge da je taj oblik najpodesniji i usmeriti ih na njegovo ostvarivanje;</p>	<p>Vladavina = organski izraz prirode i života</p> <p style="padding-left: 40px;">jednog naroda;</p> <ul style="list-style-type: none"> • nastaje iz običaja, instinkta, potreba, želja naroda... • pitanje o vladavini zadire u oblast istorije prirode;
<p>2. Oblik vladavine = stvar izbora, svojevrsna mašina izjednačava se sa svim drugim sredstvima za postizanje ljudskih ciljeva;</p> <p><i>Ustav = sličan parnoj mašini</i></p> <p>Pol. institucije su stvorene ljudskim razumom i voljom;</p>	<p>2. Oblik vladavine = spontana tvorevina,</p> <p style="padding-left: 40px;">a ne stvar izbora; mora se uzeti onakav kakvim ga zatičemo;</p> <p><i>Ustav = izraz duha naroda</i></p> <p>Političke institucije nisu stvorene, nego nastaju, rastu.</p> <p style="padding-left: 40px;">Uzaludno je presađivati oblike vladavine, nametati ih drugim narodima.</p>

Mil: Obe teorije su pogrešne ako se prihvate bez izuzetka. Ali:

1. Niko ne misli da je svaki narod sposoban da se služi svakom vrstom ustanova.

2. Ni organicističko shvatanje političkih institucija nije fatalističko. Organicisti ne tvrde da ljudi nemaju nikakvu slobodu izbora u pitanju o vladi.

Mil teži da uzme najbolje od obe suprotstavljene koncepcije.

Političke ustanove su delo ljudi. Oni ih nisu našli gotove. U svakom periodu postojanja pol. institucija na njih utiče slobodna ljudska akcija.

Tri uslova da oblici vlade budu dobri za narod:

1) **dobrovoljno prihvatanje**- narod za koji je oblik određen mora biti voljan da prihvati taj oblik, ne treba da mu se odupire.

2) **spособnost i volja za održanje poretka**- narod mora biti voljan i sposoban da čini ono što je nužno da se taj oblik održi*

3) **spособnost i volja za ostvarenje svrhe datog poretka** - ako ovoga nema, ako je narod necivilizovan, predstavničke institucije su od malog značaja (kada većina birača nije zainteresovana za vladu da bi glasala, ili, ako uopšte glasa, ne koristi svoje pravo glasa za opšte dobro, nego ga prodaje za novac ili glasaju na mig nekoga ko nad njima ima kontrolu;

Smetnje za ostvarenje ovih uslova mogu biti dvojake: moralne i mehaničke.

- Moralne smetnje: neki narodi su nesposobni za slobodu; nesposobni su da ispune dužnosti koje im određeni oblik vlade nalaže. Za takve narode je od koristi despotska vlada.

- Mehaničke smetnje: kada nema uslova za obrazovanje i širenje nekog javnog mnjenja. Misli se da je usvajanjem predstavničkog sistema ta prepreka uklonjena. Ali da bi se ona potpuno nadvladala bila je neophodna sloboda štampe.

Koliko koji oblik vladavine teži da potpomogne napredak? Ukoliko naturalisti misle da ne može opstati nijedna vlada koja ne ispunjava uslove 1,2 i 3, njihova doktrina je neosporna.

Veliku grešku bi činio onaj vladar koji se ne bi koristio običajima i osećanjima naroda za postizanje svojih političkih ciljeva. Ta i druga politička sredstva nisu nužni uslovi za uspostavljanje ustanova. Narod lakše čini ono našta je već navikao, ali to ne znači da ne može da nauči da čini nešto novo.

U granicama tri pomenuta uslova, ustanove i oblici vlade jesu predmet izbora.

3. Kritika paternalizma i ideje o dobrom despotu

Despotska vladavina, paternalizam (očinski despotizam) su bila zgodna sredstva za podizanje velikih naroda do nivoa civilizacije, ali pošto su jednom došli do tog nivoa, oni su tu zastali jer nisu postojale duhovne slobode i lična samostalnost, koji su neophodni za napredak. Da bi se ocenilo koliko koji oblik vladavine vredi, kao merilo se uzima onaj oblik vlade koji bi mogao najviše da doprinese napretku u svim njegovim stupnjevima.

Mil kritikuje ideju po kojoj bi despotska vladavina bila možda najbolji oblik državnog uređenja, ako bi se mogao naći neki dobri despot.

Pretpostavka: apsolutna vlast u rukama jednog odličnog čoveka osigurala bi savesno i razumno ispunjavanje svih dužnosti vlade. Izdavali bi se i izvršavali i dobri zakoni, najbolji ljudi od poverenja bi se postavljali na vodeća mesta u državi. Da bi se zaista došlo do takvih rezultata despot bi morao ne samo dobar, već i svemoćan i svevideći, u svako vreme tačno izvešten o rukovođenju i o radnji svake administracije u svkom okrugu zemlje. Morao bi biti sposoban da deli pravdu 24 časa na dan i da među svojim saradnicima pronađe najsposobnije i najpoštenije.

Ideja apsolutne vlasti obuhvata ideju PASIVNOSTI NARODA. Za narod i njegove članove sve rešava jedna volja koja nije njihova sopstvena.

Kakva vrsta ljudi se može razvijati pod takvom vladom? Do kakvog bi razvoja njihove misaone i radne sposobnosti dospele pod njom?

---

* Ima slučajeva kada je narod nesposoban da ispuni čak i one uslove koji su nužni za opstanak određenog oblika vladavine. Kada je narod nesposoban za slobodu? 1) Kad se ne bori za državu kad je direktno napadnuta; 2) ako ljudi lako napuštaju državu zavedeni raznim lukavstvima; 3) ako u panici ili entuzijazmu narod predaje slobodu pred noge čak i velikog čoveka, što mu omogućuje da sruši narodne institucije; 4) ako nije spreman da sarađuje sa zakonom i javnim vlastima u onemogućavanju počinitelja zla.

Pod vlašću dobrog despota ne strada samo umnost podanika, već i njihove moralne osobine...

Idejno najbolji oblik vlade je onaj u kome je suveren celo društvo. Tamo gde svaki građanin poseduje pravo glasa.

Predstvička vlada kao idealni tip savršene vlade

Budući da se neposredna demokratija može ostvariti samo u malim varošima, uzorni oblik savršene vlade jeste PREDSTAVNIČKA DEMOKRATIJA.

Pod kojim se društvenim ustanovama predstavnička vlada može ostvariti?

- 1) da narod bude voljan da je primi;
- 2) da bude voljan i sposoban da učini ono što je nužno za njeno održanje
- 3) da bude voljan i sposoban da vrši dužnosti koje mu ona zadaje

Ako jedan narod ne ceni predstavničku demokratiju i nije joj naklonjen, nema izgleda ni da će je dobiti. Ima naroda kod kojih je strast za gospodarenjem nad drugima jača od želje za ličnom nezavisnošću. Kod Mila, drugi princip ima prioritet.

Liberalna deviza: U rukama države treba da bude tačno onoliko vlasti koliko je neophodno za vršenje nužnih poslova jedne vlade.

Opasnost za predstavničku demokratiju: opšte neznanje, nesposobnost ili nedovoljne duhovne sposobnosti u skupštinskom telu; opasnost da će skupština biti pod uticajem koji nisu opšte blagostanje drugih.

Idealno najbolje državno uređenje po Milu jeste predstavnička demokratija i birokratska vlada. Ova druga je u prednosti jer sabira iskustvo, sakuplja isprobana i zrelo ustanovljena opšta pravila i brine se za praktično obrazovanje rukovodilaca. Ali njena najveća mana je rutina, ona često radi kao mašina bez duha.

Zbog toga je narodna vlada nužna, da bi se duh darovitih pojedinaca uzdigao iznad mediokritetskih nazora.

Idealni predstavnički sistem bio bi podeljen na jednake delove, pa bi svako uticao na jednak broj glasova u parlamentu.

- Ne treba dopustiti nijednom od staleža da postane toliko jak da pretegne protiv istine i pravde.

O pravoj i lažnoj demokratiji. Predstavništvo svih i predstavništvo samo većine.

Dve opasnosti kojima je izložena predstavnička demokratija:

- 1) Opasnost niskog stupnja umskog razvitka u predstavničkom telu i u javnom mnenju koje to telo kontroliše.
- 2) Opasnost staleškog zakonodavstva - donošenja zakona u interesu samo jednog staleža kada ovaj odnese prevagu.

Na koji način demokratiju treba urediti da bi se ova zla smanjila?

Ljudi obično misle da će to postići ograničavanjem predstavničkog tela time što će manje ili više ograničiti pravo glasa.

Ali: Mil kaže da i potpuno jednaka demokratija (u kojoj samo jedan stalež čini brojnu većinu) ima izvesnih nedostataka, a kamoli današnje demokratije (gde je na delu nejednakost u korist gospodarećeg staleža).

Dve ideje demokratije koje se često mešaju: ideja čiste demokratije - kada je ceo narod suveren; ideja obične demokratije - nad celim narodom vlada prosta većina, predstavnička većina.

Birači koji glasaju za istu ideju moraju činiti srednji broj jednog okruga birača, a da bi se to dogodilo oni se moraju jedni s drugima udruživati u cilju izbora jednog predstavnika.

МАКС ВЕБЕР «ПРИВРЕДА И ДРУШТВО»

Стр. 45-57

СОЦИОЛОГИЈА ВЛАСТИ Први одељак Структурне форме и начини функционисања власти

§ 1. МОЋ И ВЛАСТ. ПРЕЛАЗНИ ОБЛИЦИ

Власт је један од најважнијих елемената заједничког делања. Нема свако заједничко делање структуру власти, али се на свим подрзјима заједничког делања показује најдубљи утицај творевина власти. Власт и начин на који се она врши стварају од неког аморфног заједничког делања, заједничко удруживање или га макар усмеравају ка неком циљу.

Власт је посебан случај моћи. Они који је поседују не теже искључиво а ни редовно томе да на основу те власти постигну неке економске циљеве, мада је то често плански жељена последица власти и једно од њених најважнијих средстава...

Шта значи «власт» и како се односи према «моћи»? Власт у уопштеном смислу моћи, значи могућност да се сопствена воља наметне понашању других. Она се може јавити у многим односима, али два су основна и дијаметрално супротна:

- власт по сили констелације интереса (монополизам)
- власт по сили ауторитета (глава породице, службена или врховна власт)

Први тип се заснива на утицају који потиче од неког обезбеђеног поседа, а друга се заснива на апсолутној обавези на послушност која се захтева без обзира на мотиве и интересе. Између њих не постоји оштра граница, као што показује пример банке са монополистичким положајем који јој дозвољава да врши «владајући» утицај... Свака врста власти по сили констелације интереса може постепено да се претвори у власт засновану на ауторитету.

Како се Вебер интересује за социолоке појмове, он ће појам власти употребљавати у ужем смислу који је супротан појму моћи, условљеној констелацијом интереса. Појам власти ће се користити у смислу ауторитарне моћи заповедања. Тако, појам власти треба разумевати као:

Такво чињеничко стање у коме испољена воља («заповест») једне или више особа које «владају» жели да утиче на делање других (једног или више «повлашћених»), а у ствари, и утиче на тај начин што се ово делање у извесном друштвено релевантном степену одвија тако као да су «подвлашћени» учинили садржај заповести, ради њега самог, максимом свога делања («послушност»).

- за наше сврхе није довољан само спољашњи резултат, важно је то да се власт прихвата као «важећа» норма. Каузални ланац од заповести до покораванја може бити различит, исто као и мотиви за извршење...

§ 2. ВЛАСТ И УПРАВА СУШТИНА И ГРАНИЦЕ ДЕМОКРАТСКЕ УПРАВЕ

Свака власт се испољава и функционише као управа. Свакој управи је потребна власт, јер се за вођење управе мора неке дати и моћ заповедања.

Моћ заповедања може бити веома неупадљива, као код нпр. «непосредно демократске управе». Она је демократска јер:

- заснива се на претпоставци да сви имају исте квалификације за вођење јавних послова.
- Обим моћи заповедања се своди на минимум.

У условима диференцираног друштва, непосредно демократска управа тежи да се претвори у власт «хонората» - носиоци специфичног друштвеног угледа који је везан са начином живота. Нпр. старост остаје на цени тамо где се дубоко поштује објективна корист искуства или субјективна моћ традиције. У случају економског или сталешког диференцирања, власт долази у руке економских хонората или особа које су сталешки привилеговане...

Слично, када друштвена творевина квантитативно прерасте одређену величину, и када услед квалитативног диференцирања управни задаци постану превише тешки да би их обављао неко ко је одређен коцком или жребом... онда појам «демократије» мења свој социолошки смисао... Друштвена творевина за циљеве управе тако може имати структуру «колегијума» и бити састављена од хонората, или бити «монократска» тако да се сви функционери хијерархијски потчињавају једном јединственом врху.

§ 3. ВЛАСТ КРОЗ «ОРГАНИЗАЦИЈУ» ОСНОВЕ ВАЖЕЊА ВЛАСТИ

Надмоћан положај круга особа које припадају таквој друштвеној творевини власти, у односу на подвлашћене масе, заснива се на «предности малог броја». Она долази до изражаја у томе што се у тајности држе намере, одлуке, подаци...

«господари» су вође или вођа, чију наредбодавну моћ нису дале друге вође.

Особе које се господарима стављају на располагање назваћемо «апаратом».

Структура власти добија свој карактер на основу односа између њих и на основу принципа «организације» специфичне за ту структуру, тј. на основу расподеле моћи заповедања.

Вратићемо се на основне типове власти онда када запитамо: на којим крајњим принципима може да се заснива «важење» неке власти? То је проблем «легитимности». Постојање сваке власти мора се оправдати позивањем на принципе њеног легитимитета. Таквих принципа има три:

- у систему озакоњених рационалних правила, којима се дугује поштовање. Тада сваког носиоца моћи заповедања легитимише тај систем рационалних правила, и његова моћ је легитимна све док је у складу с њима.
- Лични ауторитет
- Светост традиције

Три типа легитимитета одговарају и «чисти» типови структуре власти. Њиховим комбинацијама наилазимо на оне облике структуре власти какве упознајемо у историји. Они су:

- бирократска
- патријархална
- харизматска

§ 2. РАЦИОНАЛНА ДРЖАВА КАО ИНСТИТУЦИОНАЛНА СУВЕРЕНА ГРУПА СА МОНОПОЛОМ ЛЕГИТИМНОГ НАСИЉА

Са становишта социолошког посматрања, држава се не може дефинисати на основу својих задатака јер нема ни једног задатка, ничега што она чини, а што би је трајно и у сваком историјском тренутку детерминисало.

Социолошки, модерна држава се може дефинисати на основу једног средства које је својствено само њој: средства физичког насиља.

Када би постојале само друштвене творевине којима би насиље као средство било непознато, појам државе се не би одржао. Држава је она људска заједница, која у оквиру неке територије полаже право на монопол на легитимну примену физичког насиља.

Тако би политика значила: тежњу за учешћем у моћи или за вршењем утицаја на расподелу моћи, било између држава или у оквиру неке државе између група људи које она обухвата.

Држава представља однос власти људи над људима који се ослања на легитимно насиље. За постојање државе неопходно је да се подвлашћени људи покорављају ауторитету. Када и зашто може се знати само ако се знају разлози њиховог унутрашњег оправдања, и која су спољна средства на која се ослања нека власт.

Постоје три унутрашња оправдања тј. разлога за легитимност неке властиЧ

- ауторитет обичаја који је претворен у свети обичај тиме што важи од памтивека.
- Ауторитет несвакидашњег дара милости, харизме, особине које неког појединца квалификују као вођу...
- Власт заснована на «легалности» на основу веровања у важење легалног закона и објективне компетенције...

Свакој власти која жели да се одржи потребно је да делање људи буде усмерено на послушност према господарима који полажу право на то да су носиоци легитимне власти, и потребно је да помоћу ове послушности држи на располагању она материјална добра која су неопходна за примену физичке силе – потребан је персонални управни апарат и материјална средства за управу.

То значи да управни апарат није само представом о легитимности везан за послушност према властодршцу, већ и неким средствима која се тичу личних интереса: материјалном накнадом и друштвеним угледом.

... У модерној држави, располагање свим средствима политичке организације се завршава у једном врху, ни један чиновник није лично сопственик новца који може да троши, нити сопственик зграда, алата, машина... Потпуно је остварено одвајање управног апарата (управних чиновника и управних радника) од материјалних обртних средстава.

Модерна држава је институционална група с влашћу која је успевала да у оквиру неке територије монополише легитимно физичко насиље као средство владавине, и да је у том циљу ујединила у рукама својих вођа материјална обртна средства, а своје самосталне функционере, који су раније по личном праву располагали тим средствима, лишила права својине и саму себе поставила на њихово место, на сам врх.

§ 3. ОРГАНИЗАЦИЈА ДРЖАВНЕ ВЛАСТИ КАО УПРАВА. ПОЛИТИЧКО РУКОВОДСТВО И ВЛАДАВИНА ЧИНОВНИКА

У модерној држави се власт не испољава у парламентарним говорима ни у прогласима монарха, већ у вршењу управе у свакодневном животу. Тако се стварна власт налази у рукама чиновништва - војног и цивилног. Модерни виши официр води битке из

«канцеларије». Чиновништво бива постављено у службу, добија плату, пензију, напредује, добија стручно образовање, постоји подела рада, добија одређене компетенције, познаје службена акта и хијерархијски је узајамно потчињено и надређено.

Предузеће је модерна држава! На исти начин је условљен однос власти у предузећу и у држави. Алати, залихе и новчана средства, неопходни за рад и економску егзистенцију су у једном случају у рукама предузетника а у другом случају у рукама политичког господара. У оба случаја овим средствима располаже она власт којој се бирократски апарат (судије, чиновници, официри, пословође, трговачки помоћници, подофицире) непосредно покорава и ставља на располагање.

Историјски напредак у правцу развоја бирократске државе стоји у најтешњој вези са развојем модерног капитализма. Модерно капиталистичко предузеће почива на прорачуну. За његову егзистенцију су потребни правосуђе и управа чије се функционисање може рационално прорачунати по строго утврђеним нормама – слично учинку неке машине. «кадијска правда» је ирационална и не уклапа се у модерни капиталистички концепт.

Оно што је специфично за модерни капитализам је строго рационална организација рада на основу рационалне технике. Зато су модерни облици организације исувише осетљиви на ирационалности права и управе.

Регрутовање управних апарата приликом стварања рационалне државе:

У току процеса одузимања права својине, појавиле су се најпре у служби кнежева и прве категорије «професионалних политичара» људи који су ступали у службу политичких господара.

Постоје два начина да се од политике начини себи позив. Или се живи за политику, или од политике. Разлика није ни у ком случају ексклузивна. Разликовање се односи на економску страну тог стања ствари: од политике као позива живи онај ко тежи да од тога створи трајан извор прихода; за политику живи онај код кога то није случај.

Да би неко могао у овом смислу да живи за политику (под владавином поретка приватне својине) онда он мора бити економски независан од прихода које политика може да му донесе, и да се економска делатност може одвијати и без њега тј. да његови приходи не смеју да зависе од тога да ли он лично стално ставља своју радну снагу у свој ум у потпуности или претежно у службу стицања тих прихода.

Професионални политичари нису непосредно принуђени да траже накнаду за свој политички рад, на шта мора да претендује свако ко је без средстава.

Данас партијске вође за одано служење дају службу сваке врсте – у прошлости су то били поклони у земљишту и сл.

Са порастом апсолутизма владара у односу на сталеже, владари су се постепено одрицали своје неограничене власти у корист стручних чиновника, уз помоћ којих су једино и могли да извојују победу над сталежима (ex. Велики везир).

Владар се све чешће окруживао личним повереницима – кабинетом- и доносио своје одлуке после стручног саветовања. Чиновници су били заинтересовани за то да се и руководећи положаји – министарски положаји – попуњавају из њихових редова, а монарх је био заинтересован за то да може по свом нахођењу постављати ministre из редова чиновника који су му одани. Поред тога, да би формално био ослобођен партијске борбе и напада, монарху је била потребна једна одговорна личност да га штити тј. да одговара пред парламентом, иступа против њега, да преговара са партијама... Тако је створен јединствен положај водећег министра-чиновника.

Развој политике у «посао» изискивао је школовање за борбу и моћ и за методе те борбе. Тако се условљава подела јавних функција на две категорије: категорију стручних чиновника с једне стране, и политичких чиновника са друге стране.

Прави чиновник по свом правом позиву не треба да се бави политиком, већ да управља, и то да чини непристрасно (стучни чин.). Чиновник треба да врши своју дужност *sine ira et studio* тј. без мржње и наклоности. Ангажовање, борба, *strast ira et studium*,

представљају елементе политичара и политичког вође. Политичарево деловање подлеже једном другачијем принципу одговорности. Углед чиновника је способност да заповест на којој инсистира претпостављени орган власти, упркос својим сопственим представама, спроведе на одговорност налогодавца савесно и тако као да она одговара његовом сопственом убеђењу. Без овакве моралне дисциплине и самоодрицања, апарат би се срушио. Чиновници високих моралних квалитета су лоши политичари!!! То је оно што се назива владавина бирократије.

Дисциплина чиновништва представља апсолутни предуслов за успех.

Насупрот осталим историјским носиоцима модерног рационалног животног поретка, бирократија се одликује тиме што је далеко неопходнија. У историји су познати многи ирационални облици бирократије, «патримонијални бирократије» Модерна бирократија се ту истиче особином рационалне стручне специјализације и школовања. Насупрот томе нпр. кинески мандарин није био стручан чиновник већ особа са литерарно хуманистичким образовањем.

У складу са рационалном техником савременог живота, модерни чиновник је стално све више стучно образован и специјализован.

Бирократија као кондензован дух у савезу са мртвом машином ради на томе да твори оквир за ропство будућности којем ће можда једног дана људи морати несвесно да се повинују ако је за њих чисто технички добра тј. рационална чиновничка управа и рационална опскрба помоћу чиновника је крајња и једина вредност која треба да одлучује о начина на који ће се управљати њиховим стварима, јер те послове бирократија обавља неупоредиво боље од осталих структура власти.

Питање о будућим облицима политичке организације може се поставити само овако:

- Како је уопште могуће спасити било какве остатке неке «индивидуалистичке» слободе када постоји оваква превођ тенденције ка бирократизацији?

- Како је могуће дати било какву гаранцију да постоје силе које ограничавају и ефикасно контролишу огромну превођ бирократије? Како је могуће да постоји демократија и у овако ограниченом смислу?